

TILLÅTA, FÖRBJUDA, TOLERERA

Gemensamma spelregler för ett
mångkulturellt samhälle

Om författaren

PD Pasi Saukkonen arbetar som specialforskare vid Helsingfors stads enhet för stadsforskning och -statistik. Tidigare har han bland annat arbetat som chef för kulturpolitiska forskningscentret Cupore. Han är docent i allmän statslära vid Helsingfors universitet och docent i kulturpolitik vid Jyväskylän universitet. Saukkonen har länge forskat och publicerat böcker om bland annat invandring och integration, mångkulturalism, nationalism och nationell identitet, samt om finländsk och nederländsk politik.

TILLÅTA, FÖRBJUDA, TOLERERA

Gemensamma spelregler för ett
mångkulturellt samhälle

Pasi Saukkonen

magma

Tillåta, förbjuda, tolerera
Gemensamma spelregler för ett mångkulturellt samhälle

Utgivare: Tankesmedjan Magma
www.magma.fi

Magma 2023

Översättning: Håkan Mattlin

Layout och omslag: Oy Nord Print Ab

ISBN: 978-952-7328-33-0 (print)

ISBN: 978-952-7328-34-7 (online)

ISSN: 1798-4629 (print)

ISSN: 1798-4610 (online)

© Pasi Saukkonen & Magma

Innehållsförteckning

Förord	7
Forskarens förord	11
Inledning	13
Politisk konsensus om kulturell mångfald	17
Mångfalden är både verklig och komplicerad	18
Individerna är fria med mänskliga rättigheter	20
Rätten att kräva kulturella rättigheter berör alla	21
Demokratien kan inte ifrågasättas	23
Yttrandefriheten är en omfattande, men inte gränslös frihet	25
Ett samhällsfördrag kan inte åstadkommas, ändå behövs det	26
Kulturella rättigheter i en neutral stat	29
Minoriteter har rätt till beskydd och skyldighet att garantera rättigheter	32
Man behöver inte diskutera alla frågor, en del bör man dock ventilera tillsammans	37
Följder och återverkningar bör analyseras	42
Den offentliga makten bör välja neutralitetsprincipen	45
Man bör respektera traditioner och acceptera att de förändras	51
Också de kulturella rättigheterna har en gräns	59

Kan en heltäckande klädsel godkännas?	61
Måste man ta i hand?	65
En hurudan familj kan man godkänna?	69
Får man skratta åt en individ som tillhör en minoritet?	74
Slakt utan bedövning	78
Genitalierna som särskilt skyddsobjekt	81
Diskutera, diskutera, diskutera	85
Sammanhållningen i ett mångkulturellt samhälle	87
En känsla av sammanhållning behövs	88
Om patriotism och nationalism	93
Den nationella identiteten är en mångfacetterad fråga	96
Liberal nationalism eller en ny kärnkultur	98
Symboler och berättelser att följa	104
Hur skall nationerna byggas upp på nytt?	108
Hur framstår Finland i ljuset av det mångkulturella samhället och den liberala demokratin?	113
Finland är en liberal demokrati där minoriteterna har rättigheter	113
Den mångkulturella liberala demokratin utmaningar	118
En diskussion om en begränsning av kulturella friheter och rättigheter	121
Det finländska nationsbegreppet förenar och skiljer åt	128
Liberal demokrati, etnisk demokrati eller sekulär demokrati?	131
Vilka åtgärder borde vidtas i Finland?	135
En berättelse utan slut	139
Litteratur	141

Förord

Tankesmedjan Magma har sedan starten 2008 rätt intensivt sysslat med frågor som rör invandring och integration, med bortflyttande och med återvändande. Vi har uppfattat detta som en av vår tids allra viktigaste och mest brännande frågor. Och då inte bara för Finland utan för hela Europa och för världen i övrigt.

Det är med invandring som med energiförsörjning. Det är inte en framtidsfråga. Det är en samtidsfråga. Befolkningmässigt sett är Finland inte längre ett självförsörjande land. Samma sak gäller sedan länge för energin. Den finländska arbetsmarknaden behöver under kommande decennier väldigt många nya arbetstagare, sannolikt långt fler än en halv miljon. Det beror inte minst på att vår demografiska struktur är snedvriden. Dödstalen är höga och födelsetalen är låga, pensionärerna många och ungdomarna få.

Den anspråkslösa befolkningstillväxt som Finland kunnat uppvisa under de senaste åren beror huvudsakligen på invandring. Numera verkar det råda en närmast partiöverskridande konsensus om behovet av ny arbetskraft från andra länder. Siffrorna i ärendet varierar en del från bransch till bransch, men gemensam för nästan alla arbetsgivare är oron över framtiden. Teknologiindustrin, exempelvis, uppskattar behovet av nya arbetstagare till 130 000 bara under det kommande decenniet. Det är en mycket hög siffra i ett litet land som Finland.

Många västerländska samhällen vacklar samtidigt under frågor kopplade till invandring och integration. Ekonomisk nytta tenderar ställas mot humanitära behov. I takt med förbättrade levnadsvillkor och kommunikationer har vissa länder i Europa kommit att utöva en större attraktionskraft än andra.

I två av de historiskt sett mest generösa länderna, Sverige och Holland, stängs nu gränserna nästan helt och då med hänvisning till akuta integrationsproblem. I Danmark pågår sedan flera år en systematisk form av avgettoisering i bostadsområden där fler än hälften av invånarna har en icke-västerländsk bakgrund. I Frankrike och i Tyskland talar man numera högt om de problematiska parallellsamhällen som uppstått i spåren av misslyckad integration.

En stor del av Finlands framtida arbetstagare måste komma från andra länder och från andra kulturer, också från de icke-västerländska. Många skräms av denna tanke - av andra hudnyanser och av främmande seder, ja, av utsikterna till en mångspråkig framtid.

Nyheter från grannlandet Sverige avskräcker väl också, på olika plan. Det handlar om gängskjutningar, hedersmord och om våldtäkter utförda både av infödda svenskar och av rotlösa invandrare. Sverige stramar nu drastiskt åt sin invandringspolitik samtidigt som Finland i den framtida välfärdsstatens namn mer eller mindre tvingas driva en mer generös och öppen linje. Paradoxen är uppenbar, men ställer oss automatiskt också inför frågan: vad kan vi lära av Sverige?

Det finns också ett antal andra utmaningar. Finland är inte det enda land i Europa eller i världen som plågas av en snedvriden demografi och av brist på arbetskraft. I Tyskland fasar man för en kommande pensionsboom som hotar viktiga samhällsfunktioner. Hur ska då ett litet och norrfånget land som Finland kunna konkurrera om arbetskraft med de stora länderna i de mellersta och södra delarna av Europa? Och när, i vilket skede, blir engelskan ett ofrånkomligt och genuint funktionellt samhällsspråk?

I alla europeiska och västerländska samhällen skapas i takt med invandringen också nya minoriteter. Denna dynamiska samhällslogik ska man rimligtvis bara välkomna. Det säger samtidigt sig självt att sånt som historielöshet, social utsatthet och allmänmänsklig avund enkelt kan få pendeln att svänga i en samhällssplittrande riktning. Inte minst därför är det viktigt att de traditionella minoriteternas grundläggande intressen också garanteras.

Att allt detta inte är en framtidsfråga bevisas bland annat av att det i slutet av år 2020 bodde över 220 000 individer med utländsk bakgrund i huvudstadsregionen. Av dessa var 180 000 födda utomlands. Sammantaget formar de utlandsfödda en femtedel av den totala arbetskraften i regionen.

Erfarenheter från många andra länder i Europa visar att misslyckad integration på individ- och på kollektivplanet kan skapa problemhårdar av olika typ och karaktär. Dessa problem kan till viss del motverkas genom strategiskt genomtänkta boendemönster och utbildningsvägar som gör att de nyanlända inte automatiskt separeras från majoritetsbefolkningen.

Frågorna är ändå många och de pockar på snabba svar. För hur ska vi nu få en ny form av nationell och rationell samvaro att fungera? Det liberaldemokratiska västerländska samhället sätter genom lagstiftning ramarna och villkoren för alla som bor innanför landets gränser, ja. Men juridiska eller konstitutionella utgångspunkter följs inte alltid ens av oss infödda. Så vad kan vi då kräva av de som kommer till Finland från andra länder och från andra kulturer? Vad kan vi med lite gott humör bara tolerera och vad bör vi rakt av förbanna och förbjuda?

Detta är frågor som kommenteras och diskuteras av Pasi Saukkonen i denna bok. Boken kan beskrivas som ett slags spelöppning - om det då inte vore för att spelöppningarnas tid redan är förbi. Finland behöver effektivisera integrationen av nyanlända på både finska och svenska och samtidigt skapa välkomnande miljöer både för den humanitärt motiverade flyktingmottagningen och för den arbetskraftsrelaterade invandringen. Mycket görs redan nu, det är inte tal om annat, men för att kunna göra ännu mer behöver man också veta mycket mer. Bortom kunskap finns bara den plågsamma tomhet som föder främlingskap.

Helsingfors, 22.12.2022

Nils Erik Forsgård

Chef, tankesmedjan Magma

Forskarens förord

Denna bok har till en stor del kommit till under den period jag medverkade i det av Koneen Säätiö finansierade projektet Depolarize.fi år 2021. Jag hade då partiell ledighet från mitt egentliga jobb som specialforskare vid stadskansliets enhet för stadsforskning och -statistik i Helsingfors. Jag vill tacka projektets ledare Miriam Attias för möjligheten att utföra detta arbete i en utomordentligt kunnig och inspirerande arbetsgrupp och Helsingfors stad för möjligheten att fördjupa mig i ämnet och koncentrera mig på skrivarbetet.

Jag vill tacka Miriam också för goda iakttagelser och förbättringsförslag gällande bokens manuskript. Samma värdefulla arbete utförde också Panu Artemjeff, som verkade som forskare i projektet, samt min vän och fackbokskollega Simo Sipola. Jag fick också tre anonyma utlåtanden om manuskriptet och de var både till glädje och till nytta. Jag kunde inte ta med allting men kanske mera om dessa frågor i nästa bok.

Jag tackar Tankesmedjan Magma för publiceringen av boken samt Nils Erik Forsgård och Mikko Majander för goda kommentarer. Det är fint att boken kan ges ut både på finska och på svenska i officiellt tvåspråkiga Finland. Ett stort tack till Håkan Mattlin för översättningsarbetet.

För alla eventuella återstående fel, missuppfattningar och ofullständiga slutledningar bär jag naturligtvis personligen hela ansvaret.

Either we learn to live together, or we die together
(I.F.Stone)

Inledning

”Ett samhälle som blir allt mera mångkulturellt behöver också på lokal nivå, och kanske just där, gemensamma spelregler samt verktyg för att bilägga tvister och lösa konflikter.” Citatet härstammar från min bok *Kotoutuminen kaupungissa* (2020), i vilken jag framställde en helhetsbild av invandringens inverkan på huvudstadens befolkning, de till Finland inflyttades integrering i samhället samt huvudstadsregionens utveckling mot en allt större etnisk och kulturell mångfald.

När verket gavs offentlighet arrangerades på grund av den pågående corona-pandemin hösten 2020 ett mindre lanseringstillfälle i formen av ett seminarium på distans. I diskussionen fäste någon i publiken uppmärksamhet vid denna tanke och frågade mig vad gemensamma spelregler kunde innebära för Helsingfors stads del. Jag kunde inte ge ett tillfredsställande svar. Jag var inte andligt förberedd att kärnfullt uttrycka det jag hade tänkt om saken. Jag insåg också att det fanns en rad frågor som jag inte visste svaret på. Allmänna spelregler för ett mångkulturellt samhälle är en komplicerad fråga och historien känner inte många verktyg som kan tillämpas på dagens förhållanden.

Den här boken är ett försök att besvara frågan. Jag redogör i detta verk för min syn på vilka dessa spelregler kunde vara och vad man behöver beakta när man kommer överens om dem. I stället för Helsingfors har jag då jag skrivit detta tänkt på hela Finland men många regler kan tillämpas på lokal nivå. Många av dessa frågor avgörs också i städerna och kommunerna, i bättre eller sämre riktning. Jag försöker behandla frågeställningarna så koncentrerat

och allmängiltigt som möjligt. Samtidigt är min strävan att ge en tillräckligt detaljerad framställning så att man för varje sakområde kan finna lösningar på de viktigaste problemen samt erbjuda relevanta alternativ.

Verket indelas tematiskt i tre delar:

- 1) Vad bör alla samhällsmedlemmar och samfund omfatta för att det ska vara möjligt att leva och verka tillsammans i ett samhälle präglad av etnisk och kulturell mångfald?
- 2) Hur kan man i enlighet med liberalismens principer lösa frågor om vad som är tillåtet i ett mångkulturellt samhälle; vad måste man å ena sidan tolerera och vad måste man förbjuda?
- 3) Med vilka medel kan man mellan människor med olika bakgrund bygga en identitet och samhörighetskänsla som bär samhället genom kriser och andra svåra tider?

Tankarna i denna bok bygger på en omfattande internationell litteratur om livet i ett mångkulturellt samhälle med tyngdpunkt på områdena politisk forskning och politisk filosofi men också i bredare mening på samhällsteori och -filosofi. Denna litteratur har jag delvis presenterat i den år 2007 utgivna boken *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa* (andra reviderade upplagan 2013). När jag skrivit detta har jag också mångsidigt utnyttjat den offentliga diskussionen om till exempel klädsel som beaktar religion och tradition, om olika sätt att hälsa på varandra och andra artighetsregler samt om vitsberättande som berör olika befolkningsgrupper. Min kunskap om och mina erfarenheter från Nederländerna och Belgien har varit till stor nytta för skrivandet.

Som inspirations- och faktakällor är två verk viktigare än andra och förtjänar därmed att bli särskilt omnämnda här. Det ena är den belgiska filosofen Patrick Loobuycks år 2017 utkomna verk *Samen leven met gezond verstand*. I denna bok diskuterar han

värderingar, principer och praktik för ett mångkulturellt samhälle med utgångspunkt i den politiska liberalismen. Raphael Cohen-Almagors bok *Just, Reasonable Multiculturalism: Liberalism, Culture and Coercion* utkom sommaren 2021. I den analyserar han huruvida liberalismen och ett mångkulturellt samhälle går att förena och på vilka grunder den offentliga makten kan begränsa kulturella rättigheter. Jag har presenterat bägge böckerna i min blogg <https://pasisaukkonen.wordpress.com/>.

Dessa böcker har mycket gemensamt även om de skiljer sig från varandra exempelvis i fråga om struktur och stil. De viktigaste tankarna och förslagen är dock inbördes likriktade och själv är jag för det mesta av samma åsikt som Loobuyck och Cohen-Almagor. De mest väsentliga beröringspunkterna mellan dem och mig är följande: 1) att förena ett liberalt tänkesätt, ett mångkulturellt samhälle och kulturella rättigheter är förutom nödvändigt också möjligt och kan ha viktiga nyttoaspekter 2) i ett jämbördig, jämlikt och fungerande samhälle kan allting inte vara tillåtet; det bör finnas någon form av gränser för de kulturella rättigheterna i ett i grunden öppet mångkulturellt samhälle.

Gemensamt är också att man i bägge verken stöder sig på samma vetenskapliga auktoriteter. Den viktigaste av dessa är den amerikanske filosofen John Rawls, som skrivit mycket om rättvisa, men stort inflytande har också den kanadensiske filosofen Will Kymlicka, vars forskning fokuserat på frågan hur mångkulturalism och liberalism kan förenas. I bägge verken finner man från det förgångna filosofer som Immanuel Kant och John Stuart Mill samt av nutida filosofer främst Jürgen Habermas. Alla fem kan betraktas som liberala tänkare, av vilka de äldre har verkat före den moderna demokratin medan de senare har forskat kring demokratins verksamhetsförutsättningar och fortlevnad idag.

Politisk konsensus om kulturell mångfald

En förutsättning för att det politiska, ekonomiska, sociala och kulturella livet skall fungera friktionsfritt i ett samhälle är att alla dess medlemmar godkänner statens och samhällets viktigaste värderingar och principer. Dessa värderingar och principer är till sin natur politiska i det avseendet att de inte härstammar från ett enda kultursamfunds moraliska uppfattningar och synsätt. Det är dock möjligt att de reflekterar vissa individers och grupper tankevärld och livsfilosofi mera än andras. Väsentligt är dock att de kan motiveras med allmänna och inte med specifika skäl.

Dessa värderingar och principer är också liberala i det avseendet att samhället först och främst bygger på individer som har en fri vilja och förmåga att fatta moraliska beslut. De mänskliga rättigheterna garanterar i sista hand individernas frihet, rättigheter och autonomi. Väsentligt är också att samhället är demokratiskt och att det respekterar rättsstatsprincipen. Alla individer är lika inför lagen och politiskt jämställda. Ärendena avgörs med majoritetsbeslut med beaktande av antingen den representativa eller den direkta demokratis procedurer och det finns respekt för minoritetens eller minoriteternas grundläggande rättigheter.

I det följande öppnar jag resonemanget kring de viktigaste delfaktorerna i denna konsensus beträffande kulturell mångfald. Konstruktionen av en mångkulturell liberal demokrati förutsätter godkännandet av följande principer och begrepp:

- 1) Samhället är etniskt och kulturellt mångfacetterat.
- 2) Individens mänskovärde är oantastligt.
- 3) Det är rätt att kräva kulturella rättigheter.
- 4) Demokratin har ett värde i sig.
- 5) Yttrandefriheten är en omfattande, men inte obegränsad frihet.

Mångfalden är både verklig och komplicerad

Det moderna västerländska samhället är i praktiken idag alltid mångkulturellt. Med det mångkulturella avses etnisk och kulturell mångfald. I samhället talas olika språk, utövas olika religioner, upprätthålls olika sedvänjor och traditioner och odlas olika uppfattningar om det goda livet. Människorna har också olika etniska, kulturella och nationella identiteter. En del av mångfalden är förhållandevis småskalig och oorganiserad medan en del igen är befolkningsmässigt stor och välorganiserad. Vissa minoriteter har en lång, kanske sekellång historia. Andra har uppstått under de senaste decennierna, som en följd av den internationella migrationen.

Politisk konsensus i ett samhälle med kulturell mångfald förutsätter först och främst att alla accepterar existensen av denna mångfald både som helhet och som delar av helheten. Människorna bör acceptera att samhället inte är etniskt och kulturellt homogent. Strävan att upprätthålla en idealbild av enhetlighet samt olika försök att med våld utveckla samhället i denna riktning strider mot denna konsensus. Det betyder också att alla former av mångfald, både de äldre och de nyare minoritetsgrupperna, både de organiserade och de oorganiserade, per se godkänns som jämställda. All mångfald har dock inte nödvändigtvis samma position i samhället.

Det existerar alltså etniska och kulturella grupper vars medlemmar känner inbördes samhörighet. Om man ställer frågor till människor om deras identitet säger de sig oftast tala det eller det språket eller tillhöra den och den religionen, etniska gruppen eller nationen. Sådan information föreligger dock bara om ett fåtal grupper. Befolkningen uppdelas också i olika register statistiskt på olika sätt, exempelvis i individer som har en viss nationalitet eller ett visst modersmål eller tillhör ett visst religiöst samfund. Den bild man med denna statistik får av samhällets etniska och kulturella struktur är emellertid ofta bristfällig och till och med vilseledande. De officiella registren och statistiken beskriver inte tillräckligt väl mångfaldens nyanser såsom exempelvis det faktum, att många anser sig samtidigt tillhöra flera olika grupper. Ett stort antal religiösa gemenskaper har inte registrerar sig som ett religiöst samfund.

De etniska och kulturella grupperna befinner sig också på ett närmare eller längre avstånd från varandra samt från den traditionella stambefolkningen eller den förhärskande kulturen. Vissa grupper som förenas av språk och nationalitet kan exempelvis vara mycket heterogena. Bland de i Finland bosatta ryssarna, indierna och de spansktalande förekommer mycket olika människor och mänskogrupper. Samma religion kan förena människor tillhörande många olika etniska eller kulturella grupper. Å andra sidan kan det inom samma religiösa samfund förekomma stora skillnader baserade på personlig inriktning och historisk erfarenhet. Multikulturalism är på många sätt komplicerat och det är alltid bättre ju mera exakta termer man använder.

Samhällets etniska och kulturella strukturer är aldrig kompletta utan i ständig förändring. Etniska erfarenheter och kulturella sedvänjor och levnadssätt förändras hela tiden som ett resultat av intern utveckling eller yttre påverkan och förhållningssätt. Som en följd av invandringen och nativiteten tillförs samhället nya människor vilka ansluter sig till tidigare grupper eller bildar helt nya sådana. Eftersom de etniska och kulturella strukturerna och

innehållet i dessa strukturer förändras kontinuerligt måste man hela tiden också föra en diskussion om samhällets sätt att klassificera människor samt kritiskt överväga de olika begreppens och infallsvinklarnas lämplighet och tillförlitlighet. Förändringarna i befolkningsstrukturen bör beaktas i den policy som utformas gällande samhällets kulturella mångfald.

Individerna är fria med mänskliga rättigheter

Samhället består först och främst av individer. Varje samhällsmedlem har ett okränkbart mänskovärde. Varje mänska förmår med eget förstånd fatta moraliska beslut. Alla har rätt att inverka på frågor som rör en själv och att besluta om de flesta ärenden självständigt. I ärenden som berör barn bör man först och främst beakta barnets intresse. Varje mänska förtjänar respekt som sådan och hen bör respektera andra människor primärt som individer.

Individerna är fria att tänka själva samt leva och verka enligt egen vilja. Det offentliga möjligheter att ingripa i individens liv eller i det som sker i familjen eller den övriga privata sfären bör vara ringa och begränsat av klara regler. Det ligger också i samhällets intresse att alla dess invånare är så fria som möjligt och att de kan förverkliga sig själva och sträva framåt i livet i enlighet med egen vilja. Varje mänska har begåvning och potential, som man inte bör göra alltför svår att utnyttja.

Alla människor är jämställda och jämlika sådana de är. Ingen får diskrimineras på grund av ålder, ursprung, nationalitet, språk, religion, övertygelse, åsikt, politisk verksamhet, kön, sexuell inriktning eller någon annan av individen beroende orsak. Förbjuden är också indirekt diskriminering såsom exempelvis trakasseri och uppmaning att diskriminera. Även sådan i samhället förekommande strukturell praxis som försätter människor i ojämlik ställ-

ning kan begränsa individernas frihet och rättigheter även om detta inte är dess syfte.

Att skada en annan mänska är i grund och botten alltid förbjudet. I ett fritt samhälle har det offentliga rätt att förhindra skada eller andra olägenheter. Samhället är till och med skyldigt att ingripa om man inom ett samfund begränsar någons frihet eller skadar en annan mänska på ett sätt som inte kan accepteras. Inbördes avtal och gemensamma regler gör det möjligt att exempelvis inom idrotten i behandlingen av individer avvika från normer som gäller i det övriga samhället.

En stor del av mänskorna anser sig tillhöra en eller flera gemenskaper. Ingen enda individ får dock tvingas att vara medlem i ett samfund och att avgå från detta samfund får inte medföra oskäliga kostnader eller andra olägenheter. Förutom direkt tvång är det dessutom förbjudet att skapa ett så starkt socialt tryck, att individen inte har faktiska möjligheter att följa sin egen vilja. Var och en har religionsfrihet samt rätt att inte tillhöra något religiöst samfund. Var och en beslutar vid uppnådd vuxen ålder själv om att delta i ett religiöst samfund eller att lämna detsamma.

Rätten att kräva kulturella rättigheter berör alla

Varje mänska har sitt eget språk, eller egna språk, sin religion eller tro, sina sedvänjor och traditioner samt sin egen uppfattning om vad som utgör ett gott liv. Var och en har rätt att leva så som den egna kulturen påbjuder. Fastän varje individs kultur är specifik ansluter sig dess element ofta till varandra och sålunda uppstår grupper och gemenskaper. Varje mänskas språkliga, religiösa eller övriga kulturella gemenskap måste också respekteras av samhället. En miniminivå för denna respekt är att gruppens eller samfundets existens inte ifrågasätts och att de inte förses med nedlåtande eller annars negativa epitet.

Ett maximalt förverkligande av de kulturella rättigheterna innebär att alla individer som medlemmar i sitt samfund har rätt till så omfattande rättigheter som det bara allmänt taget är möjligt. Alla har rätt att bevara och utveckla sitt modersmål samt att tala och i övrigt uttrycka sig på sitt språk. Detta betyder dock inte nödvändigtvis alltid rätt till offentlig service på detta språk. Ingen har utan starkt vägande skäl rätt till särbehandling på grund av sin religion eller livsåskådning.

I alla samhällen förekommer traditionella språkliga och kulturella strukturer samt en språkpolitik, en religionspolitik och en minoritetspolitik som utgår från dem. Detta historiskt uppbyggda institutionella system skapar ramarna för avgöranden gällande de kulturella rättigheterna. I grund och botten är det i samhället klokt att respektera gängse sedvänjor och traditioner och att upprätthålla fungerande tillvägagångssätt. I samhället kan dock språkens, religionernas och de kulturella gemenskapernas ställning och rättigheter av vägande skäl förändras, till och med radikalt.

I ett öppet samhälle råder yttrande- och åsiktsfrihet. Varje samhällsmedlem har rätt att ifrågasätta gällande regelverk, traditioner eller tillvägagångssätt samt att kräva att de förändras eller att individen har rätt att avvika från normen. Dessa rättigheter betyder dock inte att samhället måste acceptera alla krav. Också ett negativt beslut kan vara motiverat. Den som framför ett förslag som förkastas får inte lida skada för det hen gjort.

Var och en som framför ett yrkande har skäl att, om hen eller gruppen anser sina krav berättigade, acceptera att också andra individer eller grupper i gengäld har rätt att framställa motsvarande yrkanden. Inte ett enda religiöst samfund eller en medlem av ett sådant kan exempelvis åberopa sin heliga text eller låna den som grund för sina tankar och handlingar utan att ge också andra samfund och dess medlemmar samma rätt att citera eller låna sina lärosatser.

Samhällets medlemmar har sålunda skyldighet att sätta sig in i samma situation som andra individer och medlemmarna av andra

gemenskaper. Utgående från förverkligandet av jämställdhet och jämlikhet bör de begrunda det berättigade i sina krav i förhållande till andras potentiella krav gällande samma rättigheter. Att leva sig in i den position och situation som människor med annorlunda värderingar och ideal har och lever enligt, är inte lätt, men empatiförmåga behövs i diskussionen om de kulturella rättigheterna och i förverkligandet av dem. Också övning kan rekommenderas.

Demokratin kan inte ifrågasättas

Mänskorna har under historiens gång underställts regimer av många olika slag. I de flesta politiska system har regenterna klart åtskilts från folket och de makthavande från undersåtarna. I dessa stater har mänskorna i allmänhet inte haft möjlighet att påverka beslut som rör dem själva. Demokratin är ett annorlunda system för i dess kärna ligger människornas principiella rätt och praktiska möjlighet att påverka beslut som har stor betydelse för dem och deras eget liv. Demokratin kan ha mångahanda former, men det centrala är att dess bakomliggande grundläggande principer inte kan ifrågasättas.

I små gemenskaper har man beslutat demokratiskt om ärendena så att alla eller en stor del av de medlemmar som ansetts fullvärdiga har samlats för att lyfta fram ärenden, diskutera dem och fatta beslut som har laga kraft. Dylika former av direkt folkvälde används numera framför allt i folkomröstningar och i motsvarande institutioner. Fastän den direkta demokratin olika former har stor betydelse för påverkningsmöjligheterna kan de i de moderna stora samhällena inte ändå vara det primära sättet att garantera beslutsfattandets demokrati. Det krävs oundvikligen olika former av representativ demokrati eller indirekt folkvälde.

Den centrala principen i den representativa demokratin är att alla medborgare har rätt och möjlighet att delta i valet av de per-

soner som fattar beslut för deras del under följande valperiod. I de flesta demokratier samlas dessa personer till en folkrepresentation med en eller två kamrar, som i Finland motsvaras av riksdagen med en kammare. I Finland och i många andra länder deltar folket också direkt i valet av statsöverhuvud. Republikens president deltar tillsammans med regeringen, som åtnjuter riksdagens förtroende, i utövandet av regeringsmakten i enlighet med riktlinjerna i grundlagen.

Viktiga principer i demokratin är också den allmänna och lika rösträtten samt beslutsfattandet i enlighet med majoritetens vilja. Numera fogas till denna majoritetsprincip dock ofta ett viktigt tillägg, enligt vilket demokrati betyder majoritetens rätt att utöva makt med respekt för minoritetens eller minoriteternas grundläggande rättigheter. Politiskt betyder detta att de makthavande inte får utnyttja tillfället till att försvaga dem som befinner sig i minoritet och därmed i opposition och deras möjligheter att i öppna, hederliga och äkta val nästa gång komma till makten.

I etnisk-kulturell bemärkelse får majoritetsstyret inte användas till att ensidigt försvaga minoritetens/minoriteternas ställning. I många länder är exempelvis en enda språklig eller kulturell gruppering numerärt så överlägsen att den, om vilja finns, kunde utnyttja majoritetsmakten över partigränserna och slopa en eller flera minoritetsgruppers kulturella rättigheter utan att direkt bryta mot demokratins spelregler. I ett äkta demokratiskt system gör sig de makthavande inte skyldiga till något sådant utan de verkar i samarbete med minoriteten/minoriteterna och respekterar deras grundläggande rättigheter vad gäller exempelvis bevarande av det egna språket och den egna kulturen.

Yttrandefriheten är en omfattande, men inte gränslös frihet

Yttrandefriheten har en stor betydelse i ett demokratiskt samhälle och anses idag vara en av de viktigaste grundläggande rättigheterna. FN:s globala mänskorätsdeklaration garanterar varje mänska rätten till åsikts- och yttrandefrihet. Finlands grundlag innefattar i yttranderätten rätten att framföra, sprida och ta emot information, åsikter och andra meddelanden utan att någon i förväg hindrar detta.

Yttrandefriheten är dock inte obegränsad. Med uttryck i ord och bild kan man skada individen och samfundet och genom att nyttja yttranderätten in extenso kan man begränsa förverkligandet av andra mänskors yttrandefrihet med exempelvis skrämelse och hot. Hatretorik och liknande skadliga sätt att uttrycka sig verkar störande i en annars fridfull, moderat och rationell offentlig diskussion. Också ett sådant bruk av yttranderätten som utgör ett hot mot den nationella säkerheten, den allmänna ordningen, hälsan och moralen, är skadligt och bör därför begränsas.

I ett mångkulturellt samhälle kan en individ eller ett samfund lätt uppleva att någons ära kränkts, att någons gud skymfats eller att den egna gruppen utsatts för våld. Den offentliga diskussionen om bruket av yttrandefriheten samt några konkreta fall som förekommit i offentligheten har fått en del människor att påstå, att ”man inte mera får säga någonting”. Rättsväsendet gör sitt när det gäller att definiera yttrandefrihetens gränser i enlighet med gällande lagstiftning. Brott mot yttrandefriheten har dock sällan lett till rättegång i Finland. I de fall där hets mot folkgrupp har behandlats i domstol har domar däremot ofta förkunnats.

Medborgarna bör därför exempelvis ha rätt att kritiskt bedöma religioner och livsåskådningar oberoende av om detta kan leda till att några personer känner sig kränkta eller annars tar illa upp. Detta bör dock inte tas som en öppen fullmakt för ett ociviliserat

språkbruk. Till den politiska liberalismen hör såväl förmågan att framföra radikala åsikter utan att medvetet förolämpa andra som förmågan att tolerera uttryck vilkas innehåll kan betecknas som moraliskt förkastligt eller förolämpande. Man kan inte heller ensidigt lägga beslag på yttrandefriheten enbart för sig själv så att en person som kommit med radikala utlåtanden kräver att yttrandefriheten begränsas hos andra då hen själv blir utsatt för kritik.

Arbetet med att finna rätt balans mellan yttrandefriheten och dess begränsningar kan inte lämnas enbart till domarna och advokaterna. I ett mångkulturellt samhälle bör var och en analysera hurudant språkbruk som kan anses vara lämpligt och hurudant språkbruk som kan anses vara förkastligt fastän det inte uppfyller kriterierna för yttrandefrihetsbrott. Såsom här framhållits bör människorna i ett öppet och liberalt samhälle i grund och botten respektera varandra. Alla som brukar ord borde sätta sig in i den situation som objektet för de egna orden har. Var och en som uttrycker sig negativt om en annan person eller grupp borde fundera på om hen själv eller den egna gruppen skulle vilja bli tilltalad på samma sätt.

Ett samhällsfördrag kan inte åstadkommas,
ändå behövs det

De principiella utgångspunkter som här presenterats skall uppfattas som grundläggande förutsättningar för ett liberalt och mångkulturellt, stabilt och fungerande demokratiskt samhälle. Att förneka och förbjuda någon av dem skulle förorsaka samhällsordningen och det politiska systemet allvarliga friktioner. Allting utgår från individen som bör ha så omfattande friheter som möjligt. Samhället är inte ett enda samfund utan etniskt och kulturellt mångfacetterat. Alla har rätt att kräva rättigheter men

allting kan inte tillåtas. Demokratin i sig kan inte förnekas även om folkväldet kan förverkligas på många olika sätt. I ett fritt demokratiskt samhälle bör det råda en omfattande yttrandefrihet men en begränsning av andra individers frihet eller åsamkande av skada med hjälp av yttrandefriheten är inte tillåtet.

Dessa principer och deras allmänna acceptans kan inte uppfattas som en självklarhet. Exempelvis nationalstatstanken där stat, nation och samhället ofta uppfattas som en och samma helhet, har under många decennier präglat samhällslivet och det politiska tänkandet och många har godtagit tanken som den enda riktiga. Därför är det viktigt att upprätthålla dessa principer och att framför allt i nuläget understryka, att det lönar sig att bygga samhällen på denna grund.

Politisk konsensus om kulturell mångfald skall uppfattas som ett samhällsfördrag som samhällets alla medlemmar i symbolisk mening undertecknar. De godkänner det genom att stifta bekantskap med landets grundlag, tolkningar av grundlagen samt den kompletterande lagstiftningen. Alla får information om samhällets spelregler i förskolutbildningen och i skolundervisningen samt för invandrarnas del i olika skeden av integrationsprocessen. På arbetsplatserna, i näringslivet, i intresseorganisationerna och i medborgarsamhället är det viktigt att minnas och vid behov påminna om de värderingar samhället bygger på.

Dessa i någon mån etiskt upphöjda värderingar och principer är emellertid inte tillräckliga. De utgör en plattform för en vidare behandling av ärendena. Den mest besvärliga frågeställningen gäller vad man i praktiken kan godkänna, vad man direkt bör avfärda och vad man är tvungen att på något sätt tolerera, fastän frågan eller fenomenet ur liberalismens, jämställdhetens, toleransens eller rättvisans synvinkel inte kan anses vara problemfri. Alla frågor kan inte få sitt svar i denna bok. Den tar dock upp aspekter som hjälper till vid lösningen av praktiska problem.

Kulturella rättigheter i en neutral stat

I ett mångkulturellt samhälle förekommer oundvikligen olika sätt att tänka och fungera. När samhället är öppet och fritt har olika människor och grupper a priori rätt att tänka och fungera som de själva önskar. En eventuell begränsning av dessa friheter och rättigheter bör vara väl grundad och i en rättsstat bygga på lag och andra offentligt omfattade normer.

Men det är karakteristiskt för det mänskliga livet att både individer och grupper ibland och i enskilda fall kan bete sig på ett sätt som inte kan accepteras. Illgärningar har belagts med sanktioner, mildare eller strängare straff. Straff som gäller dessa begränsningar och brott mot dessa har getts skriftliga normer i lag.

Lagsystemen varierar beroende på land och tidsanda. I vissa fall strävar man att göra lagstiftningen så vidlyftig som möjligt, vilket innebär att en stor mängd ärenden regleras med lag. I den andra ytterligheten nöjer man sig med att stifta lagar om endast enstaka frågor. I vissa länder strävar man efter att göra lagarna så exakta och detaljerade som möjligt. I andra länder igen tolkas ärendena i sista hand i samband med rättsfall, det vill säga då lagen tillämpas.

I lagstiftningen kan man aldrig kodifiera allt som kan hända i ett kulturellt mångfacetterat samhälle. I föränderliga förhållanden möter man oundvikligen frågor och fenomen som regler och prejudikat inte berör. Samhället bör då ha beredskap att ta dessa frågor till behandling och avgöra dem så fort som möjligt. Ovisshet om förfaringssättet i olika situationer är på många sätt skadlig. Den leder lätt till osäkerhet, förstärkta fördomar och inbördes dispyter.

I vissa kretsar har man haft för vana att se lagstiftningen som ett på sätt och vis juridiskt och skriftligt uttryck för den i samhället rådande värdeordningen. Lagarna förbjuder eller tillåter inte någonting annat än det som i samhället också i övrigt upplevs som fel eller rätt. Härvid bryter lagbrytaren inte endast mot en rättslig norm utan också mot gemenskapens moral, folkets rättsuppfattning. Rättsväsendet konstaterar att ett brott begåtts, gör förövaren ansvarig för det skedda och dömer hen att avtjäna tillbörligt straff.

Tanken på en direkt koppling mellan kollektiv moral och formell lagstiftning har säkert alltid varit i någon mån idealistisk. Särskilt problematisk blir tanken i förhållanden med stor kulturell mångfald. Om samhället består av många olika filosofiska, religiösa och etniska gemenskaper innefattar det också olika uppfattningar om rätt och fel och om det goda livet. Då kan lagstiftningen på intet sätt reflektera alla mänskors och gruppers moraliska uppfattningar.

Under förhållanden där mångfald råder leder lagstiftningen lätt till ojämlikhet i samhället. För vissa gemenskaper och deras medlemmar motsvarar de rättsliga normerna långt deras egna moraliska uppfattningar. Andra grupper och deras medlemmar däremot måste, för att undvika straff, underordna sig ett juridiskt tvång som de kanske innerst upplever som orättvist. Skillnaderna mellan ett beteende som upplevs som riktigt och ett beteende som fyller samhällets normer kan vara små, men de kan också skilja sig från varandra i mycket hög grad.

En viss friktion mellan en ensidig och logisk normapparat och mångfalden av värderingar och livsstilar är oundviklig och den kan inte få en lösning som omfattar alla potentiella konflikter. I dagens mångkulturella liberala demokratier gäller det att vara medveten om detta grundläggande problem och frågor i anslutning till detta. Det kräver beredskap att föra en saklig offentlig debatt om olika frågor. Långtifrån alla frågor förutsätter en juridisk behandling men nog ett tillräckligt samhälleligt samförstånd.

I detta kapitel behandlas i det följande frågan hur man bäst kan säkra en tillräcklig enhetlighet och tydlighet i rättssystemet och samtidigt förverkliga olika gemenskapers friheter och rättigheter. För att sammanfatta det centrala budskapet i kapitlet och delvis i boken som helhet, kan förenklat konstaterats att:

- Minoriteterna har rätt till skydd beträffande deras existens och kulturella särdrag.
- Minoriteterna är skyldiga att garantera sina medlemmar rätten att göra individuella val utan orimligt lidande.
- Samhället behöver inte godkänna krav som står i grov konflikt med dess grundläggande värden och principer. Om en sådan konflikt inte finns, måste frågan om i vilken mån dessa rättigheter kan accepteras diskuteras. Det innebär ändå inte att de kulturella rättigheterna nödvändigtvis förverkligas i sin maximala form.
- Då man begränsar kulturella rättigheter är det värt att analysera utfall och följder av detta. Med en välmenande politik uppnår man inte alltid de bästa resultaten då åtgärderna kan vända olika gemenskaper mot samhället och snarare förstärka än försvaga traditioner som upplevs som negativa.
- I normativa linjedragningar är det skäl att sträva efter tidsmässigt beständiga och innehållsmässigt logiska linjebeslut. Detta är komplicerat om alla ärenden behandlas skilt från varandra och om varje diskussion inleds så att säga från början.
- Juridisk pluralism kan vara motiverad även i en västerländsk liberal demokrati. Dess praktiska genomförande kan dock innebära problem som det är skäl att förutse. Den offentliga makten bör i varje fall vara kulturellt neutral. Statens lagar och policy samt övriga inom den offentliga förvaltningen verkande institutioners regler och praxis får a priori inte reflektera en enda befolkningsgrupps värderingar och principer.

- I staten och överhuvudtaget i samhället förekommer traditioner, vilkas upprätthållande har ett värde som genererar en egen kulturell kontinuitet och social koherens. Om alla traditioner bör man dock kunna föra diskussion för de har alla haft sitt ursprung i verksamhet som mänskan under någon period initierat.
- Av människor som nyligen flyttat till ett samhälle kan man i olika sociala sammanhang a priori förutsätta att de verkar i enlighet med det nya hemlandets traditioner. Man bör dock inte gå alltför långt i kravet på enhetlighet för alla samhällen har alltid haft en inre mångfald och olika värderingar och dessa har lett till mångahanda sätt att fungera och uppföra sig.

Minoriteter har rätt till beskydd och skyldighet att garantera rättigheter

Världen har med en grov indelning två slag av minoriteter. Å ena sidan finns det mänskogrupper, vilka är mindre än den grupp som till sin numerär och storlek kan betecknas som majoriteten i samma land. Å andra sidan kan man också betrakta en grupp som minoritet om den befinner sig i en svagare eller underordnad position oberoende av att den är numerärt stor och möjligen större än andra motsvarande befolkningsgrupper.

Enlig denna tankegång var de finskspråkiga trots sin storlek i minoritet i storfurstendömet Finland ända tills språkförordningen trädde i kraft. På samma sätt kan man, om man vill, utgående från befolkningssiffrorna betrakta svenskan som ett minoritetsspråk i Finland fastän det är fråga om det andra nationalspråket. Ur hegemonisynvinkel förutsätter identifikation med en minoritet också en subjektiv upplevelse av att situationen är orättvis.

Minoriteterna har historiskt sett inte haft många rättigheter. Å andra sidan har lokala gemenskaper ofta kunnat leva sitt liv länge och fritt på sitt område. Till kristendomen och islam hör till skillnad från andra religioner uppmaningen att omvända annorlunda tänkande till ”den rätta tron” och till och med en skyldighet att utföra missionsarbete. Vid uppbyggnaden av stater och nationer försakade det nationalistiska tänkesättet i många länder diskriminering, ja rent av förföljelse av etniska och kulturella minoriteter.

Ett tidigt minoritetspolitiskt system anses vara det osmanska rikets millet-system, enligt vilket vissa grupper såsom judarna, de ortodoxa kristna och armenierna fick rätten att inom sina egna gemenskaper leva i enlighet med egna lagar och regelverk. I Europa betecknas de medborgarfriheter och –rättigheter som genom ediktet i Nantes år 1598 beviljades kalvinisterna (hugenotterna) som en tidig minoritetspolitisk lösning (som visserligen förkastades år 1685). När Livland år 1660 övergick till Sverige lovade erövraren bevara de lokala katolikernas trosfrihet.

I Europa förverkligade man ett flertal minoritetsrättsliga avtal och institutioner i samband med den våg av nya självständiga stater som uppstod under och omedelbart efter första världskriget. Det var dock först efter andra världskriget som en verklig förändring inträdde. Från 1960-talet vann tanken på kollektiva rättigheter vid sidan av de individuella rättigheterna allt större gehör. 1990-talet kan anses vara ett decennium då man både nationellt och internationellt fick till stånd betydelsefulla minoritetsrättsliga och –politiska lösningar.

I enlighet med en allt starkare liberal uppfattning har makt-havarna/majoriteten i en liberal demokrati inte rätt att förtrycka minoriteter eller att hindra dem att använda sitt språk, utöva sin religion eller att upprätthålla sin kultur. Småningom förstärktes också förståelsen för att det när det gäller att förverkliga kulturella friheter och rättigheter inte räcker med att man avhåller sig från aktiva förtrycks- eller infiltrationsåtgärder. Det krävs institu-

tionella system för att garantera att de principiella rättigheterna verkligen förverkligas. Ett antal minoriteter gavs rätten att själva besluta om en del ärenden endera regionalt eller som gemenskap.

I sitt betydelsefulla verk *Multicultural Citizenship* (2003 [1995]) framförde den kanadensiske liberala filosofen Will Kymlicka åsikten att minoriteten för att garantera dess existens och kulturella fortlevnad i förhållande till samhällets och statens politiska, ekonomiska och kulturella tryck och beslut har rätt till beskyddande regler, institutioner och åtgärder. Denna rätt begränsas emellertid av regeln att minoriteterna inte får använda sina friheter och rättigheter till att begränsa de egna samfundsmedlemmarnas frihet eller att försämma jämlikheten.

Med externa skyddsåtgärder (*external protections*) syftar Kymlicka på arrangemang genom vilka en grupp i minoritetsställning får en del negativa eller positiva friheter och rättigheter. De säkerställer gruppens, gemenskapens eller dess medlemmars möjligheter att trygga det egna språket och kulturen gentemot verksamhetsomgivningens direkta eller indirekta hotande eller direkt absorberande verksamhet och utveckling. En gräns för dessa skyddsåtgärder utgör dock de interna begränsningarna (*internal restrictions*). Genom dessa kan någon grupp eller gemenskap med hänvisning till sin egen kultur och gruppsolidaritet försöka begränsa sina egna medlemmars friheter och rättigheter att tänka och verka som man vill samt att till exempel kritisera gemenskapens traditioner och maktstruktur.

De kollektiva rättigheter som det liberala samhället gett någon grupp eller gemenskap får alltså inte betyda att de används till att begränsa den individuella friheten eller att annars upprätthålla mot liberalismen riktade traditioner eller annan negativ kulturell praxis. Om så sker skulle en del av samhällets medlemmar på grund av sitt medlemskap i ett samfund inte ha en jämbördig ställning med samhällets övriga medlemmar. Exempelvis kvinnors friheter och rättigheter kunde i något samfund med interna normer begränsas mer än vad samhället allmänt sett kan accep-

tera. Även i andra fall kan kollektiva rättigheter som beviljats en minoritet leda till en försvagning av individens grundläggande rättigheter.

Vid sidan av staten binds gemenskaperna samman av obestridliga grundläggande rättigheter i Finlands grundlag såsom förbudet mot diskriminering, skyldigheten att behandla barn som jämställda individer och att garantera barnets påverkningsmöjligheter i frågor som rör dem själva, respekten för jämlikhet mellan könen, varje individs rätt till liv och personlig frihet, integritet och trygghet. Grundläggande rättigheter är också skyddet av det privata livet, skyddet av heder och husfrid samt rätten att hemlighålla brev, samtal och annan konfidentiell kommunikation. Varje individ har religions- och samvetsfrihet liksom också yttrandefrihet samt rätt att grunda föreningar och ansluta sig till dem.

En avvikelse på kulturella grunder från den allmänna regeln får inte betyda att man behöver delta i den. Varje medlem i ett samfund bör ha rätt att välja fritt om hen deltar exempelvis i en ritual som gemenskapen finner viktig och som upprätthåller dess fortbestånd. Om hen avstår från att delta i en tradition får detta inte betyda att hen isoleras socialt eller berövas en lagstadgad rättighet.

I ett mångkulturellt samhälle är det sannolikt att det förekommer individer och möjligen också grupper och samfund som tänker annorlunda om dessa frågor och inte är beredda att ge exempelvis barn och kvinnor de rättigheter som garanteras av grundlagen. Någon individ eller grupp kan till exempel förfäktat uppfattningen, att den i Finlands grundlags paragraf 17 garanterade rättigheten att utveckla det egna språket och kulturen samtidigt också ger rätt att i denna kulturs namn begränsa andra mänskors eller den egna gruppens medlemmars grundlagsenliga rättigheter.

En sådan tolkning är i grund och botten inte orimlig. I motiveringarna till regeringens proposition om grundläggande fri- och rättigheter (309/1993) sägs, att avsikten med denna klausul är att

trygga bevarandet av de språkliga och kulturella minoritetsgruppernas (samerna, romerna och andra grupper) egna språk och kultur. I motiveringarna nämns också, att klausulen förpliktar den offentliga makten att tillåta och stödja utvecklandet av dessa gruppers egna språk och kultur samt utvecklandet av deras livsbe-
tingelser med respekt för deras egen kulturtradition.

Väsentligt är dock tillägget enligt vilket den regel som säkrar de språkliga och kulturella rättigheterna inte betyder att nämnda grupper har rätt att med hänvisning till sin egen kultur kunna avvika från regler i den finska rättsordningen.

I ett kulturellt mångfacetterat öppet samhälle strävar man samtidigt efter att *både* i vidaste bemärkelse säkra förverkligandet av individers och gruppers kulturella rättigheter och efter att begränsa dessa rättigheter när de bryter mot individernas grundläggande fri- och rättigheter.

I praktiken betyder detta att ett samfund för att kunna bevara vissa av sina kulturella särdrag och praxis kring dessa i samhället samtidigt också måste avstå från sådana sedvänjor och traditioner som står i konflikt med samhällets värderingar och normer. Detta innebär givetvis en begränsning av de kulturella rättigheterna och ett ingripande i interna angelägenheter i samfund som kanske åtnjuter till och med en omfattande autonomi. Å andra sidan kan denna dikotomi i positiv bemärkelse ses som ett arrangemang varmed man erbjuder olika grupper och gemenskaper de mest omfattande godtagbara fri- och rättigheterna.

Förutom dessa begränsningar kan man nämna också sådana begränsningar av de kulturella rättigheterna som, om de förverkligas, vore skadliga ur samhällets synvinkel. Som förbjuden kan man sålunda anse sådan kulturell verksamhet som föder fientlighet mot samhället eller andra samfund. Självklart förbjudna är också sådana idéer och handlingar varmed man medvetet avser att skada statens politiska stabilitet, demokratiska system eller rättsstatsprincipen eller dess regionala enhet eller inre och yttre säkerhet.

Man behöver inte diskutera alla frågor, en del bör man dock ventilera tillsammans

I det föregående nämndes att var och en har rätt att i en liberal demokrati kräva kulturella rättigheter. Ordet är fritt också i denna mening. Varje fråga och varje krav bör bemötas korrekt. Detta betyder dock inte att man måste acceptera vad som helst. Det betyder inte ens att man i varje fråga bör inleda en grundlig diskussion och utredningar. Till det fria mångkulturella samhällets spelregler hör också att vissa frågor är på det sättet ”heliga” att man respekterar dem och deras efterföljd under alla omständigheter.

Den belgiske filosofen Patrick Loobuyck ondgör sig över att förmågan att reagera rätt inför dylika krav är så dåligt utvecklad i de västerländska samhällena. Moralisk panik sprider sig lätt också i frågor man kunde behandla lugnt och rationellt. Diskussionen går in på ett sidospår också när människor utan att närmare bekanta sig med frågan börjar motsätta sig den utgående från att ”snart kräver alla allting och ingen blir förbjuden någonting”. Många väljer att avböja alla förfrågningar, förslag och yrkanden bara för att det inte finns ett sådant ramverk eller sådana regler som kunde definiera vad som är och vad som inte är i sin ordning. Det känns tryggast att alltid säga nej.

Det vore också krävande att bygga ett exakt regelverk men det lönar sig ändå att påbörja byggandet. Loobuyck föreslår i sin bok att man kunde komma långt genom att särskilja mellan moraliska och praktiska argument. Ordparet är inte det bästa möjliga men själva saken är ytterst enkel och lättförståelig. Det finns frågor om vilka vi inte med enkelhet eller med hjälp av rationellt tänkande kan säga att en sådan förändring inte kan åstadkommas eller att vi inte tillåter en sådan avvikelse. Sedan finns det frågor där vi lätt kan argumentera för ett enskilt ärende eller för en enskild situation. Befrielse från en allmän regel eller rätt att avvika från den kan inte tillåtas om det bakom regeln döljer sig en moralisk orsak till varför man handlar just så som man gör.

För att åskådliggöra detta använder jag i det följande förutom Loobuycks också Raphael Cohen-Almagors tankar i frågan samt också exempel som de båda erbjuder. Många av de grundpelare för politisk konsensus som presenterats här erbjuder en möjlighet att besvara en del frågor både nekande eller jakande.

Man behöver exempelvis inte acceptera ett sådant förslag eller yrkande som urholkar individens fri- och rättigheter i en liberal demokrati. I vissa samfund kan man se läroplikten som ett hot mot gemenskapens fortbestånd och värderingar då man i skolorna lär ut klandervärda saker om evolutionen eller sexualiteten. Man kan också känna oro över att den egna gemenskapens unga har en för tät kontakt med utanför gemenskapen stående jämnåriga och deras värld. Oron kan i sig vara befogad men rätt till kortare läroplikt bör inte ges. Meningen med läroplikten är att säkra alla barn likvärdiga möjligheter att senare i sitt liv göra autonoma val. Barnens och de ungas individuella intresse går framom intressena hos det aktuella samfundet.

I ett liberalt samhälle är det förbjudet att skada en annan mänska och därmed är sådana handlingar och sådan praxis förbjuden som leder till att en annan mänska skadas fastän detta inte händer omedelbart. Med skada avses inte bara fysisk skada för också sådant kan betecknas som skada som inverkar negativt på en annan mänskas eller mänskogrups andliga välbefinnande och sociala liv. Skador har en stor gradskillnad och sådana lindrigare skador som inte lämnar större permanenta men – såsom omskärelse av gossebarn – kan dock diskuteras. I grund och botten avgör skadeprincipen dock frågornas placering innanför eller utanför godkännandet av de kulturella rättigheterna.

Som i grunden förbjudna kulturella företeelser och traditioner ser Loobuyck exempelvis stympning av kvinnors könsorgan, vilket strider mot individens självbestämmanderätt och fysiska integritet. Slakt av djur utan bedövning, något som är norm inom islam och judendomen, står i konflikt med lagstiftningen om djurens välbefinnande. Tvångsäktenskap står likaså i konflikt med

individens autonomi som är en grund för det västerländska samhället: var och en bör ha rätt att själv välja med vem hen vill bilda familj. Dessa frågeställningar behandlas närmare senare i texten.

Loobuyck förhåller sig också negativt till rätten att av kulturella orsaker avvika från regler gällande trafiksäkerheten samt till motstånd mot vaccination av principiella skäl. Beträffande det senare är det väsentligt att hans bok publicerades innan coronapandemin bröt ut. En ovaccinerad mänska har rätt att själv ta risken att insjukna och eventuellt dö. Frågan blir dock moralisk då det inte är fråga bara om hen själv utan om möjligheten att i samhället uppnå en sådan immunitetsnivå att sjukdomen inte mera sprids. Ovaccinerade människor försvårar med sitt ignoranta handlande möjligheterna att uppnå en sådan nivå och belastar samtidigt hälsovårdssystemet. Å andra sidan är också deras egen hälsa paradoxalt nog beroende av hur mycket vaccin man får i samhället.

Av Europas länder har man i Storbritannien beviljat manliga sikker undantag från skyldigheten att bära hjälm i samband med motorcykelkörning. Enlig Loobuyck är detta dock problematiskt för hjälmen skyddar inte endast föraren, utan också andra som rör sig på vägen från sådana olyckor som man kunde förhindra. För en bilist som krocker med en motorcykel är det inte egalt om tvåhjulingens förare har hjälm eller om han på kulturella grunder befriats från den. Meningen med böter för fortkörning är inte att bestraffa en mänska med alltför tung fot på gasen utan att beskydda alla som rör sig i trafiken.

När det är fråga om praktiska lösningar som aldrig ens motiverats med moraliska eller principiella grunder, eller som med tiden förlorat dessa, bör samhället ha en större beredskap att diskutera alternativa verksamhetsformer. En diskussion betyder dock inte att man accepterar det framförda kravet genom att exempelvis ändra praxis eller godkänna kulturell avvikelse. Diskussionen bör dock föras i en seriös och öppen anda och det är viktigt att alla för vilka frågan har betydelse deltar i diskussionen.

Loobuyck erbjuder några exempel på sådana ärenden som det kan vara motiverat att arrangera annorlunda eller där man åtminstone kan överväga detta. Till exempel i skolorna kunde man i planeringen av särskilt de viktigaste proven beakta den årliga tidpunkten för ramadan. På detta sätt hamnar eleverna med muslimsk bakgrund inte i onödan i en sämre situation i förhållande till de elever som inte fastar under samma tid. Frågor rörande olika arbetskläder och uniformer är likaså i grunden praktiska och skall också lösas som sådana. Om vissa kläder är nödvändiga för ett utförande av arbetsuppgifterna eller för att trygga arbetstagarens säkerhet bör de också motiveras utgående från dessa. Exempelvis kan en chaufför i den offentliga trafiken ha olika variationer i sin uniform utan att arbetet lider men.

Av fest- och fridagarna i den västerländska kalendern grundar sig många på den kristna tron. Fastän en del av befolkningen fortfarande betraktar dessa tidpunkter som religiösa helger har de långt mist sin betydelse. Kalenderårets indelning i vardag och helg har blivit ett praktiskt arrangemang, en tradition, som har värde i sig men vars oföränderlighet inte mera borde grunda sig på religiösa orsaker. På motsvarande sätt kan medlemmarna i vissa trossamfund i religionsfrihetens namn få exempelvis lov från skolan för att fira sina religiösa fester. Detta bör dock arrangeras så att läroplikten och rätten till undervisning inte äventyras. Möjligheten att begrava en avliden i enlighet med den egna religionens normer och traditioner ökar friheten i samhället utan att den kringskärs för någon.

Svaret på frågor och yrkanden kan sist och slutligen vara ett nekande av helt praktiska orsaker. Ett avslag av rättigheter får dock inte ske automatiskt med ovan anförda argument, ”om man gör ett undantag för er så finner man snart bakom dörren en lång rad personer som kräver detsamma”. I vissa fall kan en dylik inställning vara motiverad. Den kulturella mångfalden är numera i många länder och framför allt i de större städerna så omfattande och brokig, att ett beaktande av alla möjliga frågor eller samtycke till alla förslag skulle skapa mera kaos än ordning.

En möjlig lösning erbjuder i vissa fall ett förstärkande av neutraliteten i en social institutions såsom skolans undervisning i religion eller livsåskådning. Om man är noggrann och ser till att man i frågor som rör sakinnehåll, arrangemang och exempelvis inredning inte favoriserar den förhållande religionen, så förstår man också inom minoriteten att man nu verkar i en ur religiös synvinkel neutral eller opartisk miljö eller institution. Inget trosamfund eller dess medlemmar har härvidlag rätt till privilegier utan alla befinner sig i samma situation.

Ur mångfaldens synvinkel kunde det vara en bättre lösning att i mån av möjlighet ge utrymme och synlighet också åt olika religioner och livsåskådningar. På väl motiverade grunder kunde man ge rättigheter och friheter åt medlemmar i vissa religions- eller livsåskådningssamfund. Detta innebär i praktiken alltid en potentiellt svår gränsgång, vissa minoriteter har fler rättigheter än andra. Fastän avgörandet kan vara mödosamt och slutresultatet föranleda kritik blir ett beslut som fattats korrekt och som uppfattas som rättvist i allmänhet med tiden också allmänt godkänt.

En uppdelning i traditionella minoriteter och nya befolkningsgrupper vilka uppstått som en följd av senare tiders invandring kan vara en fungerande klassificering. Besluten kan också påverkas av hur väsentligt förverkligandet av något samfunds fri- och rättigheter ses i förhållande till förverkligandet av de egna kulturella rättigheterna. Härvid är det viktigt att försöka utreda frågan i vid bemärkelse och inte bara lyssna i en riktning.

Antalet har också betydelse. Exempelvis i skolorna kan det vara befogat att en stor grupp elever får mera synlighet än andra. Det är rättvist att man beaktar dessa elevers ställning och rättigheter mera systematiskt än en liten grupp som består bara av ett par elever. I sådana fall bör man dock ombesörja att dessa arrangemang inte medför diskriminering samt försäkra sig om att ingen känner sig utsatt. Diskussionen bör vara öppen också efter beslut och representanter för det offentliga bör också därefter kunna motivera sitt beslut.

Följder och återverkningar bör analyseras

Frågor som rör de kulturella rättigheternas anpassning till den liberala demokratin kan analyseras på två olika sätt. Båda sätten har redan framgått vid presentationen av olika infallsvinklar. Ur etisk synvinkel handlar det å ena sidan om pliktetik och å andra sidan om konsekvensetik.

Pliktetiken eller den deontologiska etiken understryker hur en handling bör stå i överensstämmelse med vissa regler. Väsentliga är inte handlingarnas följder utan deras orsaker eller andra grunder, vilka är endera moraliskt riktiga eller inte. Kants idé om varje mänsklig medfödd mänskovärde, enligt vilket hen alltid bör respekteras som ett mål i sig, är en pliktetisk maxim. Dylig etik ingår också i många normsamlingar allt från Mose tio budord till internationella avtal och deklarationer. Tolkat in extenso betyder det exempelvis att förbudet att ljuga skulle tvinga vederbörande att tala sanning också då framförandet av sanningen (om exempelvis flyktingars gömställe) får katastrofala följder.

När man begrundar tillvaron i en situation präglad av kulturell mångfald är de pliktetiska argumenten nödvändiga men dock inte tillräckliga. Det behövs också konsekvensetiska tankar och bedömningar. Tidigare har nämnts den av John Stuart Mills myntade skadepincipen: Mänskan är fri att göra allt utom att skada en annan mänska. Men inte heller en konsekvensetisk härledning är enkel. Om man, före och efter, funderar över olika handlingars följder och inverkan avslöjas lätt att många handlingar har följder som kan betecknas som både positiva och negativa. Att avväga dem sinsemellan och sätta dem i viktighetsordning kan visa sig vara ytterst besvärligt.

En pliktetisk härledning leder i en av sina former till den avtalsteoretiska filosofin. I den politiska filosofin har man exempelvis motiverat staten och maktstrukturerna med ett fiktivt samhällsavtal placerat i ett naturtillstånd. Så gjorde till exempel

Thomas Hobbes och John Locke i början av den nya tiden. Den amerikanske filosofen John Rawls återupplivade för sin del det avtalsteoretiska tänkesättet i sin kritik av den utilitaristiska etiken i sin bok *A Theory of Justice* (1988 [1971]). Han utnyttjade tanken på en okunnighetens slöja genom att föreslå ett tankeexperiment, där människorna avtalar om samhällets spelregler omedvetna om sin egen ställning och sina förutsättningar i detta samhälle. I en sådan situation skulle människorna enligt honom stanna för en sådan uppfattning om rättvisan som kunde betecknas som *fair play*.

Denna rawlska infallsvinkel utnyttjar både Patrick Loobuyck och Raphael Cohen-Almagor i sina respektive böcker. I de mera konkreta resonemangen i deras böcker rör de sig i många fall i riktning mot den konsekvensetiska härledningen. En bedömning av hur man borde förhålla sig till olika arrangemang gällande de kulturella rättigheterna och till den praktiska tillämpningen görs med det utilitaristiska resonemanget om vad som är till nytta eller till skada.

Bägge behövs. När man tänker på den mångkulturella liberala demokratin och utreder praktiska lösningar på olika frågor och krav är det viktigt att man förutom att man begrundar de grundläggande etiskfilosofiska normerna också begrundar olika handlingars följder och inverkan. Detta är mödan värt även om det inte är lätt. Ofta framträder i praktiken såväl nyttiga som skadliga följder. Eftersom de inte är symmetriska kan man dock inte göra en matematisk helhetsbedömning av dessa följder.

Kan man till exempel besluta huruvida en utökning av en kulturell rättighet är en större och/eller en viktigare händelse än en begränsning av den individuella friheten? Om en utvidgning av yttrandefriheten ökar fördragsamheten men försämrar folksämjan följer frågan om man med någon måttstock överhuvud kan utreda om avgörandet var mera positivt än negativt. I många fall kan man inte heller känna till konsekvenserna på förhand. De avslöjas först när man vidtagit en åtgärd, ibland först efter en lång tid. I detta skede kan det vara besvärligt om man börjar återkalla

något till konsekvenserna negativt och berövar någon folkgrupp rättigheter som den en gång erhållit.

De kulturella rättigheterna och deras förverkligande kan i grunden medföra positiva samhälleliga konsekvenser både för mänskan själv och för hela samhället. Om människor inom en minoritet eller exempelvis invandrarna erfar att alla är välkomna och jämbördiga samt att väl motiverade önskemål beaktas kan känslan av samhörighet och ett allmänt deltagande i samhällslivet öka. Å andra sidan understryker exempelvis Patrick Loobuyck att det inte får vara fråga om att bygga upp en parallell samhällsverklighet och att en sådan risk alltid måste beaktas. Kulturella undantag får inte utnyttjas så att man isoleras eller isolerar sig från samhället.

En betraktelse över fri- och rättigheternas konsekvenser och inverkan görs senare i samband med diverse sakfrågor. Förutom detta bör man också i övrigt analysera olika handlingars mera allmänna och långtgående konsekvenser. Ett hurudant samhälle vill man bygga på lång sikt vad gäller de kulturella rättigheterna och hur skall man utveckla individens friheter, frågor om inbördes respekt och växelverkan människor emellan samt den deltagande demokratin? Kortsiktiga politiska beslut som verkar vara väl underbyggda kan med tiden få mera negativa än positiva konsekvenser.

Det kan till exempel hända att man vill slippa någon viss tradition eller något tänkesätt som förtrycker kvinnor men att man genom att förbjuda någonting – till exempel klädkoden – åstadkommer att hennes samfund tar avstånd från samhället och att kvinnornas friheter i stället minskar. Ett samfund vill kanske skydda sina medlemmars fysiska integritet genom att förbjuda till exempel omskärelse, men följderna kan vara att åtgärderna vidtas i det tysta av okunniga charlataner. I icke-önskvärda frågor och fenomen som står i konflikt med de allmänna etiska principerna måste man kunna ingripa bara om man samtidigt är medveten om att en intervention kan åsamka mera skada än nytta. Professorn i socialetik Jaana Hallamaa lyfte skickligt fram denna risk när hon diskuterade medel för att minska vaccinationsmotstånd.

Att stämpla, tvinga och att ifrågasätta mänskors tankeförmåga är inte effektiva medel att åstadkomma det man önskar. Att hota med tvångsåtgärder förändrar inte någons tankesätt utan är ägnat att förstärka tidigare omfattade åsikter så att de blir en solid övertygelse. Att knyta ihop de icke-vaccinerade till en bunt samhällsfrender förstärker motsättningar, skapar misstänksamhet mot det offentliga och försvagar medborgarnas inbördes förtroende. (Hallamaa, 2021)

Den offentliga makten bör välja neutralitetsprincipen

Om avsikten är att samhället är fritt, jämbördigt och jämställt för alla sina medlemmar måste den offentliga makten i varje enskilt fall vara obunden, neutral. Det betyder att staten inte kan ställa sig bakom en enda religion, livsåskådning eller filosofisk tradition. Av partiskhet följer oundvikligen att människor utanför detta samfund eller denna tradition vore i en sämre ställning än majoritetsbefolkningen.

Historien kan dock inte raderas. I bakgrunden till många lagar och andra stadganden finns en lagstiftning som bottnar i kristliga principer och traditioner. I de flesta fall – och enligt de flesta – har dessa stadganden dock fjärrmat sig från den religiösa moralgrunden och blivit sekulära rättsnormer, vilka gäller och upprätthålls med hänvisning till sekulära traditioner eller exempelvis den liberala demokratins principer.

I dagens pluralistiska värld kan beslut inte motiveras med en enskild avgränsad grupps värderingar och normer. Alla beslut står naturligtvis alltid antingen nära eller är mer avlägsna från åsikter och uppfattningar som råder inom enskilda samfund. Deras legitimitet måste ändå sökas annanstans än i ett på religion, livsåskådning eller filosofi baserat värdesystem.

Till neutraliteten hör också samhällsmedlemmarnas frihet, jämlikhet och jämställdhet. Att höra till en grupp får inte påverka inställningen till en gruppmedlem. Statens alla medborgare har samma politiska och juridiska rättigheter och friheter, alla samhällsmedlemmar har samma sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter och friheter. I Finland och i många andra länder har man på senare tid utvidgat de politiska rättigheterna också till andra än statens egna medborgare.

Patrick Loobuyck understryker att neutraliteten inte är ett mål i sig i ett mångkulturellt samhälle. Däremot utgör den en moralisk grund, på vilken man bygger målinriktade lösningar för att bevara samhällsordningen och vidareutveckla samhället. I den meningen är motiveringen bakom statens neutralitet i sig inte neutral och utan ideologiska syften. Dess avsikt är att skapa bästa möjliga förutsättningar för frihet, jämlikhet och rättvisa. Förverkligandet av dessa ideal är för sin del ett villkor för att ett mångkulturellt samhälle skall fungera på bästa möjliga sätt.

Loobuyck understryker också att neutralitet inte är det samma som tolerans. Han ser här fördragsamheten, toleransen, uttryckligen som förmågan att stå ut med någonting, det vill säga att acceptera någonting med långa tänder, fastän man samtidigt ryggar tillbaka inför detta eller föraktar detsamma. Till fördragsamheten ansluter sig lätt tanken på medborgare på olika nivåer: de man kan fördra är andra och tredje klassens människor i förhållande till dem man inte har något ont att säga om. Jämställdheten och jämlikheten förverkligas då endast till synes och som påtvingad.

En neutral stat tolererar sålunda ingen eller ingenting. Den förhåller sig jämnt till var och en, om denna sedan är invandrare eller född i landet, homo- eller heterosexuell, muslim eller ateist – under förutsättning att man inte bryter mot den liberala demokratins grundläggande värderingar och principer. Det finns också annars frågor och fenomen, i anslutning till vilka man måste avstå från neutraliteten i avsikt att skydda dess grundvalar. Neutralitet betyder exempelvis att man verkar aktivt mot lagstridig diskri-

minering, då ett godkännande av orättvis diskriminering skulle betyda att man tar avstånd också från neutraliteten.

Förhållandet kyrka-stat är ur neutralitetssynvinkel en fråga där man i olika länder funnit många olika lösningar. I alla västländer förverkligas den principiella trosfriheten, rätten att utöva religion eller att inte tillhöra ett religiöst samfund. Detta är dock inte nödvändigtvis tillräckligt. Trots trosfriheten på individnivå kan olika trossamfund (och utomstående) befinna sig i en mycket ojämlig ställning. I en mångkulturell situation borde staten vara neutral också i religionsfrågor. Det betyder, att ingen kyrka eller något annat religiöst samfund får vara statskyrka eller ens i en statskyrkoliknande ställning.

Statens neutralitet i trosfrågor behöver dock inte betyda fullständig religionsfientlighet. Det är välkommet att det offentliga erkänner trons betydelse för många samhällsmedlemmars personliga identitet och sociala liv. I en helt sekulär stat förbjuder staten exempelvis innehavarna av offentliga tjänster användningen av all sådan klädsel, som på något sätt antyder en religiös tradition eller konfessionalism. Härvid väljer staten dock sida till förmån för dem, som står utanför trossamfunden, och mot trossamfunden.

Förhållandet kyrka-stat i ett mångkulturellt samhälle är ett arangemang som den brittiske sociologen Tariq Modood med pakistanska rötter kallar relativt särskiljande. Härvid förnekar staten inte existensen av ett religiöst liv och dess betydelse i mänskors liv utan ger det ett skäligt utrymme. Religionen får synas i offentliga tjänsteinnehavares klädsel och gränserna bestäms av motiverade praktiska skäl (exempelvis måste tjänsteinnehavarnas ansikten synas). Denna frihet skall dock inte förstås så att staten skulle förutsätta att exempelvis medlemmarna i ett visst trossamfund skall klä sig på ett visst sätt.

Om staten kan vara neutral beträffande religionen kan dock ingen stat vara neutral vad gäller språket. Alla länder har inte ett i lag definierat officiellt språk. En sådan position kan också intas av ett språk som varit den offentliga förvaltningens och rättsväsen-

dets språk så länge någon kan minnas. Sveriges språklag, vars fjärde paragraf konstaterar att svenska är landets *huvudspråk*, tillkom först år 2009. I många andra länder är den juridiska regleringen av det officiella språket av relativt färskt datum. Exempelvis i Förenta staterna är engelskan det officiella språket *de facto* men inte *de jure*.

Många länder har flera än ett officiellt språk. Ofta förverkligas två- eller flerspråkigheten dock fullt ut endast på regional eller lokal nivå. De två- eller flerspråkiga västländerna är i allmänhet förbundsstater och deras delstater kan ha ett eller flera officiella språk. Belgien består av tre språkgemenskaper, den flamländska, den franska och den tyska och av tre områden, det flamländska Flandern, det franskspråkiga Vallonien och det tvåspråkiga Bryssel. I många länder har ett eller flera minoritetsspråk en officiell ställning på något område, såsom samiskan inom det samiska hembygdsområdet i nordligaste Finland.

I praktiskt taget alla länder förekommer det flera språk än det officiella språket. Dessa ”övriga språk” står i olika position visavi den offentliga makten och deras ställning i landet beror bland annat på historiska orsaker och språkgruppernas storlek. I många länder har man officiellt erkänt några äldre minoritetsspråk och språket och deras utövare har fått vissa privilegier eller ekonomiskt stöd fastän det inte har status som officiellt språk. Också dessa rättigheter kan vara bundna till person, varvid de gäller i hela landet, eller bundna till en region, varvid de gäller bara på vissa orter och områden.

Ett eget kapitel utgör det engelska språket och de engelskatalandes ställning framför allt i västländerna. Efter det andra världskriget har engelskan i praktiken blivit ett världsspråk, vars ställning och inflytande är obestridligt. I många länder kan man få service på engelska fastän det inte är ett officiellt språk och med engelska klarar man sig också i övrigt i det sociala livet och på annat håll i samhället. Detta betyder samtidigt att de som talar engelska som modersmål i fråga om förverkligandet av de språkli-

ga rättigheterna är i en bättre position än de flesta som talar andra språk som inte är officiella. Visserligen hjälper engelskans starka ställning också sådana människor som talar engelska väl fastän de inte kan få service på det egna modersmålet.

Det är sannolikt omöjligt att uppnå en fullständig språklig rättvisa i dagens mångkulturella förhållanden. Det är viktigt att erkänna också den språkliga mångfaldens existens och att respektera detta som ett rådande tillstånd. Varje mänska bör ha rätt att använda sitt eget språk vid privata och vid sådana tillfällen där det inte är nödvändigt att begränsa dess användning. På språket baserad diskriminering och annan inkorrekt behandling bör motarbetas. I varje samhälle finns också språk som förtjänar mera uppmärksamhet än andra språk. Exempelvis sådana ursprungsfolks eller andra minoriteters språk vilka utsatts för historisk orättvisa kan bli föremål för särbehandling och få öppet offentligt stöd. Skyldigheten att beskydda och stödja gäller framför allt sådana språk, vilkas fortbestånd, användning och utveckling beror på endast ett eller två samhällen.

För att ett mångkulturellt samhälle skall kunna fungera är det viktigt att alla permanent boende invånare har möjlighet att inhämta tillräckliga kunskaper i landets (ett eller flera) officiella språk. Detta är också värt en satsning eftersom svaga eller obefintliga kunskaper i samhällets eller ett områdes förhärskande språk utesluter människor från sociala nätverk också i vidare bemärkelse. Fastän man kan handlägga de viktigaste ärendena med utnyttjande av tolkning kan brister i språkkunskapen fördröja ärendenas behandling, utsätta vederbörande för missförstånd eller överhuvudtaget begränsa livsbetingelserna.

Till en minoritets rättigheter hör också möjligheten att lösa interna meningsskiljaktigheter och konflikter i det egna samhället i enlighet med egna värderingar och normer. I det föregående hänvisades till det osmanska rikets millet-system, enligt vilket vissa etniskt-religiösa samfund kunde behandla vissa ärenden i egna domstolar. Även senare har man godkänt dylika lösningar i olika

länder, fastän det i västvärlden blivit mera sällsynt. Arrangemang som avviker från det enhetliga normativa systemet kan benämnas juridisk pluralism (se t.ex. Melissaris 2004). Med det avses allmänt att det inom en viss stat eller samhälle och i dess rättskultur eller rättssystem ingår ett flertal juridiska system eller tolkningsförfaranden.

Juridisk pluralism har ofta förverkligats framför allt i frågor som gäller familjens inre angelägenheter eller i arvsrätten. Möjligheten att upprätthålla till familjelivet hörande traditioner kan också anses vara en stötesten när det gäller att förverkliga kulturella rättigheter. Därvid kan man inom en viss befolkningsgrupp i vissa frågor följa endast detta samfund gällande lagstiftning och rättskipning. Personalitetsprincipen, enligt vilken man inom olika samfund kan tillämpa olika rättsliga normer, kan dock användas exempelvis inom straffrätten. I trängre mening förverkligas den juridiska pluralismen när en viss befolkningsgrupp får rätten att avvika från en juridisk norm som gäller alla andra.

I ett land som Finland kan tanken på juridisk pluralism i princip kännas främmande. Hos oss har man vant sig vid tanken att samhällets rättssystem är ett enda av lagar och förordningar bestående system och att lagen är lika för alla. I princip har ingen, utan särskilt motiverade orsaker, rätt till separata rättigheter och friheter. Den juridiska pluralismen kan åter ses som ett medel att bättre förstå olika sätt att se på världen, individers och grupperns större rättigheter och därmed förbättra jämlikheten mellan majoritet och minoriteter. En viss parallell juridisk mångfald har i de västliga länderna uppkommit i samband med frågor som gäller ursprungsbefolkningarna och i någon mån också i frågor som gäller erkännandet av minoritetskulturer och deras självbestämmanderätt.

Ofta är det dock fråga om att integrera olika religiösa samfunds normsystem i samma statliga helhet och därför har också den senaste tidens globala flyttningsrörelse i Europa och på an-

nat håll väckt frågor som gäller godkännande eller förverkligande av juridisk pluralism. Ett känt fall är den officiella ansökan i Kanada år 2003 att inrätta en sharia-domstol. Ansökan var möjlig på grund av en lagändring år 1991. Lagändringen tillät användningen av skiljedomstol i fall som gällde ekonomiska tvister eller familjetvister. Det lokala judiska samfundet hade redan använt sig av denna rätt. Efter en omfattande debatt och livliga demonstrationer beslöt Ontarios statsminister förbjuda användningen av sharia-lag och avsåg att samtidigt förbjuda alla religiösa domstolar i behandlingen av familjeärenden. Också denna diskussion påvisade hur det i frågor i anslutning till ett mångkulturellt samhälle ofta avslöjas nya infallsvinklar och argument, vilka kommer till ytan först i en grundlig offentlig debatt.

Man bör respektera traditioner och acceptera att de förändras

I varje samhälle finns en stor mängd historiskt uppkomna sedvänjor och traditioner av vilka många anses vara gemensamma för hela samhället eller nationen eller åtminstone för största delen av dess invånare. Karakteristiskt för en tradition är kontinuiteten och genom den uppstår betydelser av många olika slag. Att delta i traditioner fogar mänskorna samman med tidigare generationer och med dem samtiden. Återkommande händelser och situationer och de gemensamma tolkningar dessa fått hjälper att gestalta nationen som en föreställd gemenskap (Anderson 1983). Härmed avses en stor folkgrupp vars medlemmar inte känner varandra men ändå känner samhörighet.

Traditionerna har sålunda i grunden ett egenvärde samt en position och uppgift i samhället och det lönar sig inte att utan orsak försöka avskaffa dem eller ens förändra dem radikalt. Det

är dock bra att minnas att de flesta traditioner, som upplevs som långvariga eller till och med eviga, har en kortare historia än vad man i allmänhet minns. En del har med vett och vilja gjorts till sådana, och man har till dem med avsikt fogat element, som gör att de känns äldre än de i själva verket är. I synnerhet under nationalismens ”toppar” under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fick många festdagar och officiella ceremonier, som då upplevdes som ”nationella”, en fast form och man publicerade många sådana läromedel och andra verk som definierade hur en god medborgare skulle bete sig.

I ett öppet samhälle är det alltid tillåtet att kritisera sedvänjor och traditioner. Det ingår helt enkelt i yttrandefrihetens sfär. Det är också berättigat att be det offentliga eller någon samhällsinstituts att avstå från någon tradition om den upplevs som diskriminerande eller kränkande eller att be om rätt att avstå från att delta i exempelvis verksamhet eller evenemang vilka upplevs stå i strid mot religionsfriheten. Rätten att be om fri- och rättigheter betyder inte heller i detta fall att man behöver godta alla krav och yrkanden. De bör dock tas på allvar och behandlas korrekt.

Traditionen kan innefatta rasistiska eller andra mot någon folkgrupp riktade fientliga eller kränkande element. I en del fall har de uppstått och utvecklats under en tid då det inte funnits behov att överväga hur exempelvis individer med annan hudfärg eller religion upplever saken eller sättet det framförs på. Ett bra exempel på detta är *Zwarte Piet* –gestalten som ansluter sig till St. Nicolaus-firandet i Nederländerna och en del av Belgien. Denna ”Svarte Petter” har traditionellt målats svart och också i övrig stereotyp framställts som bilden av en afrikan. En motsvarande stereotypi kan man i Finland se i adventspektaklet ”Tiernapojat” i gestalten murjanernas konung.

Behandlingen av *Zwarte Piet* –gestalten ger också en vägledning i hur det lönar sig eller inte lönar sig att ingripa i sådana spänningar som traditionerna fött. Frågan blev föremål för mera diskussion i början av 2000-talet och den har lett till protester,

också våldsamma sådana, för och emot. När situationen var som mest tillspetsad deltog mest ytterligheterna, det vill säga dels de som uppfattade Zwarte Piet som en genomrasistisk gestalt, dels de som överhuvudtaget inte såg något rasistiskt i denna nationella tradition. Redan på 1990-talet hade dock också ”Petter”-figurer i många olika färger (och beteckningar) uppenbarat sig i gatubilden. Under senare år har en annan *Piet*-figur blivit populärare. Här har ansiktet små svarta ränder som ett tecken på att han varit tvungen att tränga sig genom skorstenen.

En del anser att i synnerhet invandrarna i sitt nya land bör ”ta landets sed som den är”, oberoende av vad de tycker om dessa sedvänjor, traditioner och spelregler. Detta uttryck används mycket olika, men vid närmare åsyn är det ofta fråga om att respektera och följa finländsk lag och andra officiella normer. Så tolkades frågan exempelvis i SDP:s invandringspolitiska program publicerat år 2010. Ordvalet förefaller en aning populistiskt då det antydde att de till Finland inflyttade också i övrigt borde bete sig som alla andra. Sannfinländarnas Timo Soini uttryckte saken just så här i sin valkampanj vid samma tidpunkt.

När det gäller att respektera och följa lagen är frågan helt klar: samhällets alla medlemmar, de inflyttade och de permanent bosatta, bör handla just så här. Brott mot lagen sker i båda befolkningsgrupperna och lagstiftningen innehåller för varje stadgande också en straffskala, vilken domstolarna för sin del tillämpar. En i Finland bosatt utländsk medborgare kan utvisas efter att ha begått vissa brott eller upprepade brott samt för att ha äventyrat den nationella säkerheten. I dylika fall bör man undvika uttrycket ”ta landets sed som den är” då det närmast är fråga om en självklarhet: ”följ landets lagar som de är”.

Men utgående från det mångkulturella samhällets spelregler lönar det sig att dryfta frågan i ett bredare perspektiv. En del anser att uttrycket ”ta landets sed som den är” faktiskt betyder anpassning till konventionerna i samhällets kultur och sociala liv utan undantag. I detta fall menar man att det är invandrarnas

och andra minoriteters skyldighet att smälta in i den förhärskande kulturen och dess verksamhetsformer och att lämna de egna kulturella värdena och normerna till den privata sfären. De mest radikala kräver en total assimilation med det nya hemlandets kultur.

Man bemöts dock ofta av en lång tystnad när man till denna typ av personer ställer frågan vilka sociala normer eller personliga beteendemönster som kan avkrävas en person bosatt i Finland. Eller så blir svaret plattityder eller självklarheter såsom vänlighet mot andra människor. Stundom presenterar man ”finländska” sedvänjor eller så lyfter man fram en praxis som en stor del av den så kallade stambefolkningen själv inte följer. Det är orättvist att av invandrare kräva regelbundna bastubad, regelbunden vistelse i naturen eller entusiasm inför ett världsmästerskap i ishockey, eftersom många andra inte heller handlar eller tänker så.

Till den sociala växelverkan och i bredare mening livet i det offentliga rummet ansluter sig dock handlingar och situationer, vilka känns äkta och delas av alla, men vilkas förverkligande inte alls är självklart. Vårt eget uppförande har som resultat av socialisationsprocessen blivit så automatiskt, att vi inte fäster större uppmärksamhet vid det. Däremot reagerar vi känsligt om någon medmänska betar sig på ett sätt som avviker från norm och regel. Frågan som kan ställas är om det skedda var en olycka eller om det i bakgrunden fanns någonting annat, olika värderingar och normer. En form av social växelverkan som diskuterats också på andra håll är hur man hälsar på varandra. De kan innefatta en rad olika sociala laddningar och hälsningen kan också i praktiken ske på många olika sätt. Frågan behandlas närmare senare i texten.

”Ta landets sed som den är” – tanken innehåller problem av många slag. Ett är att det inte ens i det mest homogena landet på något av livets områden kan förekomma endast en sedvänja utan det är alltid fråga om en variation av sedvänjor. En stor del av människorna förändrar vissa beteendemönster inom relativt snäva gränser, så att man inte alltid kan upptäcka eller ens märker skill-

naderna. Sedan kan det förekomma större avvikelser som dock sällan väcker desto större känslor eller diskussion. I bakgrunden kan finnas exempelvis någon minoritetsgrupps sätt att klä sig, hälsa eller inta sina måltider på ett visst sätt, men i andra fall kan det vara fråga också om modedefenomen eller bara individuell excentricitet.

Också historien om de normer som gäller våra vanor och vårt beteende är ofta kortare än vi föreställer oss. Den tyske sociologen Norbert Elias blev under slutet av 1990-talet känd för sina verk rörande ”civilisationsprocessen” (1969; 1982 [1939]). Jag har försett civilisationsprocessen med citattecken då det inte i sig är fråga om någon ädlare eller bättre kultur. I stället avses ett utvecklingsförlopp där brott mot normer som gäller exempelvis bordsskick, talesätt, kroppsfunktioner, sexualitet och regler om nyttjande av våld i början av den nya tiden började innehålla känslor av skam och aversion. Den som betedde sig på ett udda sätt märktes och hen märkte det själv senast i detta skede.

Vissa beteendemönster började sprida sig först från kungens hov och den övriga adeln och ofta genom efterapning, vilken ofta förstärktes av sanktioner för felaktigt beteende, såsom skam. Straffen kunde dock vara konkreta såsom i barnuppfostran, där kroppsaga länge ansågs både tillåten och önskvärd. Man började producera handböcker om individuellt beteende och social växelverkan och i takt med utvecklingen av boktryckarkonsten började de spridas. Som en följd av denna process förenhetligades de traditionellt mångfacetterade formerna av europeiska beteendemönster betydligt.

Ett tredje problemkomplex som ansluter sig till ”Ta landets sed som den är” –tankesättet är att det i ett fritt samhälle inte finns orsak att begränsa mänskors beteende utom på mycket goda grunder. Lagen stadgar om gränsen mellan det tillåtna och det förbjudna men med lagstiftning skall man inte definiera vad som är rätt eller orätt annat än i frågor som särskilt förutsätter detta. I ett samhälle som respekterar liberalismen bör man hålla de livsfe-

nomen som regleras juridiskt mycket snävt. Frågan har också en praktisk sida: man måste undvika att sanktionera sådan verksamhet, vars existens man ändå inte kan övervaka tillräckligt.

Utanför den krets som består av i lag och förordning tillåtna eller förbjudna frågor är det mera fråga om vilka frågor som skall anses lämpliga eller olämpliga. Också de mest toleranta personer utövar kritik mot andras beteende, fastän de kanske inte alltid för detta till torgs. Samhället kan också vara begränsande så att människornas inbördes växelverkan ger deras liv och samvaro en strikt definierad form fastän lagen tillåter det mesta. Det behövs inte alltid ord för att uttrycka förakt eller annan negativ hållning utan domen kan komma med endast en blick eller med ett fysiskt avståndstagande. Detta sociala tryck kan härstamma från en tid när samhället var kulturellt mera enhetligt och fördragsamhet med det avvikande var svag.

Med tiden har de som tillhör de traditionella minoriteterna blivit mera rörliga och närmat sig samhällets vardag och framför allt har den internationella flyttningsrörelsen gjort samhällets beteendemönster allt mera mångfacetterade. I alla europeiska länder bor det människor från många kulturer och mångfalden kan vara mycket omfattande framför allt i storstäderna. Inom dem ryms en mängd olika kulturellt betingade tanke- och handlingssätt och en stor grupp människor följer dessa. I sådana förhållanden underlättas samlevnaden om människor i grunden är toleranta: man förhåller sig nyfiket till andra människors beteende, vänlighet anses viktigare än det sätt varmed den förmedlas och man förstår att ett beteende som annars kan verka udda kan bottna i ett fullt förståeligt tankesätt.

Det kan dock inte finnas plats för alla slag av socialt beteende och växelverkan. Å ena sidan begränsas de av liberalismens grundregel: människan bör respekteras, det är inte tillåtet att skada en annan person. Å andra sidan kan man av människor som betar sig annorlunda förutsätta att hen beaktar ömsesidighetsprincipen: de som handlar olika är skyldiga att betänka att, om de har rätt till

någonting, kan de inte förbjuda andra samma rätt. En utvidgning av de egna rättigheterna kan inte ske på bekostnad av en begränsning av andras rättigheter.

Förutom jämlikheten sätter också praktiken sina begränsningar. I ett samhälle med en betydlig mångfald kan frågorna bli onödigt komplicerade, exempelvis i en stor grupp människor om beteendemönstren är mycket brokiga. Det kan vara svårt att hälsa på alla som de gärna vill om det finns många olika former av hälsning och om alla inte känner till dem på förhand. Var och en måste vara flexibel och tolerera såväl olikhet som uppriktig oförståelse. Att av praktiska orsaker försöka tvinga fram enhetlighet är dock en handlingsmodell som man inte kan ty sig till utan mycket goda grunder.

Också de kulturella rättigheterna har en gräns

I sin bok *Rethinking Multiculturalism* (2000) konstaterar den brittiske filosofen Bhikhu Parekh, med bakgrund i Indien, att samhällen med kulturell mångfald ofta inbegriper gemenskaper vilkas praxis och traditioner står i konflikt med de i samhället vedertagna sedvänjorna. Även om man måste vara beredd att i ett fritt samhälle tolerera en hel del är det enligt honom inte möjligt att acceptera allt. Samhället har också skyldighet att reagera mot omoraliska sedvänjor och att upprätthålla enighet kring sina egna grundläggande normer och sedvänjor. Att å andra sidan förbjuda allting som avviker från reglerna skulle dock leda till moralisk dogmatism, allmän intolerans och en kritiklös acceptans av samhällets invanda sedvänjor och traditioner. Parekh lyfter fram följande teman, vilka också varit föremål för en allmän diskussion (originalversionen har förkortats och stilerats något).

1. Stympning av kvinnors könsorgan
2. Månggifte/polygami
3. Den muslimska och judiska seden för djurslakt
4. Arrangerade äktenskap
5. Äktenskap mellan nära besläktade personer
6. Skärning av kroppsdelar som en del av initiationsriten
7. Förbud att ge flickor en viss skolundervisning på grund av alltför blottande klädsel

8. Användningen av huvudduk eller annan religiöst reglerad klädsel
9. Manliga sikhers vägran att raka sitt skägg eller att använda hjälm i stället för turban
10. Vissa gruppers förbud för barn att delta i skolundervisningen efter en viss ålder
11. Icke-kristliga begravningssedvänjor
12. Kvinnors sämre rättigheter och möjligheter i jämförelse med män

Såsom den turkiskt födda amerikanska filosofen Seyla Benhabib (2002) påpekar handlar en stor del av dessa frågor om kvinnors och flickors rättigheter och ställning. Förutom om rollskillnader och olika ställning mellan könen i olika samfund vittnar detta också i vidare bemärkelse om hur viktiga och känsloladdade frågor i anslutning till sexualitet och förökning över huvud taget är. Om de inte vore det skulle representanter för invandrare och minoriteter ha det lättare att avstå från sina tidigare eller från föräldrarnas sedvänjor. Å andra sidan skulle det mottagande samhället härvid ha lättare att godkänna att en del människor gör detta på sitt sätt och andra på ett annat sätt. På båda håll tolkas vissa förhållningssätt ändå som de rätta och andra som felaktiga och inte bara olika.

I detta kapitel lyfter jag fram några av dessa kontroversiella frågor. Jag analyserar särskilt de egenskaper och fenomen man i ett mångkulturellt liberalt samhälle bör godkänna och de man bör förbjuda och i praktiken motsätta sig. Fastän de inte nämns i Parekhs lista har man som en del av en bredare diskussion om yttrandefriheten tvistat om olika former av humor och sådant kulturellt bemäktigande som hänför sig till olika befolkningsgrupper. Jag behandlar också i ett eget kapitel olika sätt att slakta djur liksom också operativa ingrepp på könsorganen som en del av en större helhet gällande fysisk integritet. Alla dessa ämnesområden är mycket omfattande vilket gör det svårt att här behandla alla delområden och dimensioner uttömmande.

Kan en heltäckande klädsel godkännas?

Nästan alla bär nästan alltid någon form av kläder. Kanske lägger vi först av allt märke till en annan persons klädsel och vi gör snabba och delvis intuitiva tolkningar om denna mänska. Kläder har många betydelser och många av dessa ansluter sig inte alls till att skydda huden mot exempelvis sol, köld, skador eller insektsbett. Med kläderna ger vi ofta andra människor signaler om exempelvis vår sociala ställning, våra värderingar eller vår livsstil.

Klädseln har alltid varit socialt reglerad: män, kvinnor och barn har förväntats klä sig på ett visst sätt. En viss social position har inneburit en viss klädsel så att vem som helst har kunnat bedöma om det är fråga om en adelsman, en munk, en soldat eller en handelsman. Regionala variationer har uppstått redan tidigt också av andra orsaker än klimatfaktorer. Under 1800-talet skapade man medvetet kläder som var typiska för olika länder, regioner och orter. En viss gruppstillhörighet har exempelvis kunnat understrykas genom användningen av en viss huvudbonad eller en scarf i en viss färg. På många arbetsplatser har man använt uniform och ibland har man också gett skolelever en enhetlig dress.

Klädernas historia lyfter också fram människors fantasi och därmed en massa olika variationer. Förutom att det i olika kulturer och regioner har funnits olika klädkoder har klädseln förändrats och den förändras fortfarande. En modern finländare med dagens kläder skulle ha varit en märklig syn på en helsingforsgata i början av 1800-talet och en bonde från medeltiden skulle snabbt väcka uppmärksamhet på dagens finländska landsbygd. Många moderna klädesplagg såsom mannens slips är endast några hundra år gamla och i sin nuvarande form betydligt yngre. Ännu under slutet av 1800-talet väckte en kvinna klädd i byxor stor uppmärksamhet i en storstad som Amsterdam.

I västliga länder har trenden under 1900-talet gått mot en allt friare klädkod. I samma takt som samhället blivit allt mer

individualistiskt har människor i allt större utsträckning låtit kläderna bära budskap om den personliga identiteten. Vissa sociala tillställningar förutsätter ännu rätt stränga regler gällande klädsel och i vissa yrken förutsätts användningen av uniform eller annan standardiserad klädsel. Till vardags kan var och en själv mycket långt bestämma hur hen klär sig. Samtidigt kan dock exempelvis aktuella modeströmningar mycket långt bestämma ungdomars och åtminstone en del vuxnas valmöjligheter.

En allt friare klädkod och en ökad jämlikhet mellan könen i valet av kläder har dock gjort att man i ett samhälle som blir allt mera mångkulturellt börjat fästa större uppmärksamhet vid klädsele. Det har delvis lett till en idealisering av det mångkulturella när man ansett att till exempel många afrikanska och asiatiska färggranna och brokiga dräkter har fått det offentliga rummet att leva upp. Frågan har dock väckt också negativ uppmärksamhet framför allt beroende på religiöst (islamskt) motiverade begränsningar som gällt kvinnorna. Man har särskilt diskuterat rätten (och skyldigheten) att klä sig i *burka* eller *niqab*.

Normen som gäller täckande kläder är i islam och i en del andra religioner en del av en mera allmän regel, enligt vilken kvinnors närvaro och rörlighet i det offentliga rummet bör begränsas. Detta kan drivet till sin spets innebära att kvinnorna har helt separata utrymmen och att de har rätt att träffa endast den äkta maken eller andra nära släktingar. Ett mildare format tillåter att man har möjlighet att röra sig öppet och träffa andra människor men endast med täckande kläder och möjligen under slöja.

De tre viktigaste klädesplagg som anses uppfylla de religiösa kraven gällande kvinnor är *hijab*, som skall skylla halsen och åtminstone en del av bröstkorgen, *niqab*, som skall skylla kroppen och förutom ögonen resten av ansiktet, samt *burka* som skall skylla också ögonen bakom ett rutfält av tyg. Rätten att använda dessa klädesplagg har i Europa blivit en stor politisk fråga och användningen av kläder som ansetts alltför täckande har begränsats i många länder.

I Frankrike anknyter uppfattningen om klädseln som en religiös signal starkt till den sekulära statsuppfattningen. Under senare år har *burka* eller *niqab* förbjudits i olika europeiska länder, starkast i Belgien (2011), Bulgarien (2015), Österrike (2017), Danmark (2018) och senast i Schweiz år 2021. Argumenten bakom förbuden har varierat i olika länder, men gemensamt har varit att reglerna inte gällt endast islam, utan mera allmänt religioner, jämlikheten mellan kvinnor och män samt behovet att kunna identifiera människor. I vissa fall har förbudet begränsats till exempelvis skolor eller offentliga befattningar, där för sin del även användningen av *hijab* har kunnat vara en straffbar gärning. Förbudet mot klädesplagg som täcker ansiktet har dock inte verkställts särskilt effektivt.

Till diskussionen om dessa frågor har hört argument som gällt framhållandet av religiös identitet och symbolik liksom också överväganden som gällt å ena sidan förtryck av kvinnor eller också kvinnors rätt att klä sig enligt egen vilja. I anslutning till terrordåd som utförts i namnet av islam har en täckande klädsel också gjorts till en säkerhetsfråga, från identifiering av person till gömmande av sprängämnen. En del anser att burka eller liknande klädesplagg är ett tecken på individers oförmåga att integrera sig eller att till och med isolera sig från samhället och att skapa parallellsamhällen. Tyngdpunkterna i diskussionen verkar variera från land till land och ofta bero på deltagarnas partitillhörighet. Ytterhögern ser burkan som problematisk på ett annat sätt än feministerna.

Ser man på argumenten ger många av goda skäl att förhålla sig negativt till denna kulturella norm och dess utfall i vardagslivet. Det är till exempel klart att en begränsning av kvinnors möjligheter att röra sig och deras självbestämmanderätt inte hör till ett sådant liberalt samhälle som respekterar individens rättigheter och jämlikheten mellan man och kvinna. Ett starkt offentligt understrykande av den religiösa identiteten kan skapa spänningar i institutioner som annars upplevs som sekulära. En allt allmännare

användning av en viss klädkod hos vissa individer skapar ett starkt tryck att anpassa sig till denna. De som inte tillhör gemenskapen kan känna sig utomstående. I många situationer är det också synnerligen viktigt att kunna identifiera personen sådan som hen utger sig för att vara.

Å andra sidan kan man säga att det i ett fritt samhälle inte hör till saken att väldigt noggrant definiera hur människor får eller inte får klä sig och uppträda i ett offentligt rum eller på sin arbetsplats. Att begränsa en rättighet kräver goda motiveringar. Dessutom bör en eventuell minskning av individers valmöjligheter helst göras så, att förbudet inte skapar sinnebilden av en mera allmän utslutning eller rent av diskriminering av ett enskilt kulturellt eller religiöst samfund.

I alla ovan nämnda argument ingår också potentiella problem. Det finns orsak att acceptera att muslimska kvinnor som säger sig av fri vilja klä sig enligt en viss kulturell kod faktiskt också ofta gör det. Då blir den i sig accepterade tanken på deras ”befrielse” i stället ett sätt att begränsa deras valfrihet. Förbudet att använda religiösa symboler i offentlig tjänst och i skolor har i allmänhet förverkligats så att detta förbud gäller alla. Det löser dock inte frågan helt för förbudet behandlar inte alla grupper lika samtidigt som man favoriserar dem som inte tillhör någon religion. Att identifiera personer kan också annars vara utmanande och transport av sprängämnen kräver inte nödvändigtvis skylande kläder.

Själv vore jag benägen att anse, att den enligt konsekvensetikens viktigaste frågan, om klädkoden i sig är problematisk och om man vill befämja relationerna mellan olika befolkningsgrupper, är om det är mera till förfång än till nytta med ett förbud. En del muslimska kvinnor ser sin frihet begränsas då de inte får klä sig som de vill. Andras frihet begränsas också om de av egen eller av andras vilja måste begränsa sin vistelse i offentliga utrymmen. Ett förbud minskar inte heller behovet att hålla fast vid religionen utan ökar detta vartill inställningen till det övriga samhället kan bli negativare.

För bara några generationer sen förutsattes också gifta kvinnor i Finland som rörde sig utomhus täcka håret och halsen. Över huvud taget är det ett ganska nytt fenomen i Europa att kvinnor blottar delar av sin kropp. Traditionen visar att förhållningssätt som idag känns främmande för oss inte alls avviker särskilt mycket från hur vi själva en gång tänkte och handlade i olika frågor. Å andra sidan förmedlar detta också ett budskap om hur kulturell praxis förändras och anpassar sig till förändringar i det allmänna värde- och attitydklimatet. Jag återkommer till klädselrelaterade frågor i slutet av nästa underkapitel där jag också behandlar frågor som berör olika sätt att hälsa på varandra.

Måste man ta i hand?

Att hälsa på varandra är ett universellt fenomen människor emellan men vem man hälsar på och hur är tids- och platsbestämt (Suominen 2017). Att lära sig hälsa i enlighet med god sed är en del av socialisationsprocessen, en del av att bli medlem i gemenskapen och samhället. Hälsningssedvänjorna har ofta internaliserats och betraktas som naturliga beteendemönster som man inte fäster särskild uppmärksamhet vid. Att hälsa på någon på ett felaktigt sätt föder ofta en känsla av skam och skuld. Andras avvikelser från gällande regel väcker uppmärksamhet. Att låta bli att hälsa på en person som man i en viss situation borde hälsa på förorsakar irritation eller rentav en känsla av att bli kränkt.

Är det i samhället nödvändigt att hälsa bara på ett sätt, till exempel genom handslag, eller kunde man godkänna flera olika sätt? Ett fungerande socialt liv bygger delvis på att vi handlar tillräckligt konsekvent. Det faktum att människor betar sig enligt vår förväntan gör umgänget både mer förutsägbart och tryggt. Om vi exempelvis vid nya möten mellan personer hela tiden måste vara

osäkra på hur mänskorna hälsar på oss och vi på dem och om vi dessutom måste fundera hur vi ska tolka avvikande hälsningssätt, så kan detta lätt minska umgänget människor emellan och försämra deras inbördes förtroende.

Det är sedan en annan sak att också på detta område en viss fördragsamhet är nödvändig och till och med nyttig. Att hälsa på personer är en fråga där alltför rigorösa bestämmelser inte är meningsfulla med tanke på fungerande sociala möten och ömsesidig växelverkan. Var och en av oss hälsar olika på exempelvis familjemedlemmar, vänner, grannar och andra bekanta och reagerar på varierande sätt i olika mer eller mindre formella sammanhang. Det skadar inte heller om vi förmår tolka olika hälsningsseder och besvarar dem vederbörligt. I den meningen kunde ömsesidigheten vara en god princip: ingen kan förvägra andra deras rätt till egna sedvänjor.

Frågan bli dock mer komplicerad om det i ett visst sätt att hälsa ingår ett värdeladdat budskap som står i konflikt med principerna om ömsesidig respekt, mänskovärde och jämlikhet. De mest kända exemplen på detta är när en man vägrar hälsa på en kvinna eller hälsar på ett sätt som inte innefattar fysisk beröring. Vägran kan förstås komma också från kvinnan. Handslag är också såtillvida en gest med många dimensioner att den innehåller även andra funktioner än själva hälsningen. Den kan innebära förtroende, respekt eller jämlikhet. Tvister avgörs ofta med handslag, avtal bekräftas med handslag och inom idrotten kan segraren och den besegrade ta varandra i hand som ett tecken på fair-play.

Vägran att offentligt beröra representanter för det andra könet gäller i allmänhet konservativt tänkande muslimer. Motsvarande förhållningsregler kan också gälla i andra samfund. I Antwerpen i Belgien hade de lokala kristdemokraterna lockat den ultraortodoxa chassidi-juden Aron Berger att ställa upp som kandidat i de lokala valen 2018. En skandal uppstod dock när Berger meddelade att han på grund av sin religion vägrade ta kvinnor i hand. Han menade att detta var respektlöst gentemot hans hustru. Till slut avstod Berger från sin kandidatur.

I Europa har man skapat regler som förpliktigar att ta i hand och bestraffar människor som vägrar ta i hand. I Tyskland vägrade man ge medborgarskap åt en man som bott länge i landet och varit framgångsrik i sitt liv när han av respekt för det löfte han gett sin hustru inte gick med på ett handslag med en kvinna vid det tillfälle när dokumentet som bekräftade medborgarskapet skulle överlämnas. Rätten ansåg att handslaget var en tradition med djupa rötter i Tysklands sociala, kulturella och juridiska liv. Vägran att ta en representant för det andra könet i hand stred mot grundlagens jämlikhetsprincip.

I Danmark har man rentav stiftat en lag, som förpliktigar dem som får medborgarskap till handslag vid motsvarande ceremoni. När lagen trädde i kraft i början av år 2019 lät en i landet länge bosatt irländsk translator dra bort sin ansökan om medborgarskap. Han ansåg att ett krav på dylikt beteende med hänvisning till Danmarks traditionella kultur stred mot Danmarks likaså traditionella demokrati- och jämlikhetsprinciper. Handslag hör enligt honom till god sed och det finns ingen anledning att försvara den som vägrar ta representanter för det motsatta könet i hand. Att tvinga till handslag hör dock inte till de förhållningssätt ett demokratiskt land bör acceptera.

Kravet på handslag motiveras ofta med behovet av en kontroll som visar att den aktuella personen inte representerar ett religiöst extremtänkande. Motiveringen förefaller dock främmande. Om man tvingar till handslag i vissa sammanhang kan i äkta mening samhällsfientliga personer kanske ta i hand av ”taktiska” skäl i situationer då detta krävs för att främja sina egna syften. Å andra sidan är det möjligt både bland muslimer och judar att förhålla sig seriöst till normen om det andra könets integritet (utanför familjen) utan att en dylik värdekonserveratism skulle betraktas som ett samhälleligt extremistiskt tänkande. Värdekonserveratism som sådan kan ingen demokrati förbjuda fastän den skulle innehålla tankar och handlingar som är svåra att förstå.

Både vad gäller klädesplagg som skyler ansiktet och handslag underlättades situationen inte under koronapandemin. I det västerländska liberala samhället vande man sig mycket snabbt vid att mötande människor bara hade en del av ansiktet synligt. På samma sätt lärde man sig snabbt olika sätt att hälsa, ingå avtal och tacka motståndaren i stället för tidigare handslag och kramar. Beteenden som tidigare ansetts helt naturliga, och med tanke på den sociala samverkan nödvändiga, lyste under koronapandemin med sin frånvaro. Detta fungerar samtidigt som en påminnelse om att dessa sedvänjor har sin egen historia. Även om det finns antydningar om handslag långt tillbaka i historien är bruket av att ta i hand i sin nuvarande form ett relativt nytt fenomen. Att skaka hand med representanter för ett annat stånd eller det andra könet har inte alltid ansetts passande; att kramas har varit helt omöjligt.

Både vad gäller klädsel och hälsning borde man i en liberal demokrati aldrig automatiskt kräva ett visst beteende. Det är inte fråga om sådana beteendemönster där det är motiverat eller meningsfullt att begränsa individens frihet. I fråga om kläder finns det förstås yrken eller arbetsuppgifter där man kan kräva en viss klädsel utgående från arbetarskyddet eller behovet att identifiera en person. Men också i dessa fall är det möjligt att skapa regelverk inom ramen för vilka det kan finnas en viss variation som exempelvis i utbudet av polisuniformer i olika länder.

I vissa fall ingår i koderna för klädsel och hälsning värderingar och normer som står i direkt konflikt med grundläggande värden i en västerländsk liberal demokrati. Exempel på detta är de fall där man begränsar kvinnors frihet och jämlikhet genom att kräva heltäckande klädsel eller försätter kvinnorna i en ojämlig situation genom att vägra ta dem i hand eller att överhuvudtaget hälsa på dem. De värderingar som begränsar friheten och ifrågasätter jämlikheten måste man ta avstånd från men att begränsa sådana med förbud är kanske inte alltid det mest effektiva medlet och ger inte heller alltid de bästa resultaten.

Det är sannolikt mera meningsfullt och på längre sikt mera effektivt att tillåta ett beteende som avviker från normen men att samtidigt förmedla en signal om vad som ur samhällets synvinkel är önskvärt och vad man förhåller sig negativt till även om det inte är förbjudet. I nyckelställning inom den offentliga sektorn är skolorna men viktiga när det gäller att förmedla budskap om både tolerans och kompassriktning är också de många serviceanstalter där många människor möts. Få är de människor, som vill bevara sina värderingar och sin kultur men ändå önskar handla på ett sätt som upprepat leder till klumpiga och för vardera parten irriterande situationer.

Det väsentliga är att förstå de värderingar och principer som verkar i bakgrunden till ett visst beteende eller vissa handlingsmönster och att i stället för att förakta dem försöka påverka bedömningen av dem så att deras uttrycksformer ändå kan anpassas till det västerländska samhällets värderingar. Att detta är möjligt finns det många exempel på, till exempel inom islamskt mode. Romernas uppfattning om handslag, som skiljer sig från majoritetsbefolkningens, har inte heller hindrat dem från att delta i det finländska samhället både på grupp- och individnivå. Mänskors kulturella fantasi fungerar också på detta område och söker balans mellan kontinuitet och anpassning.

En hurudan familj kan man godkänna?

Familjen är en grundläggande institution i samhället. Någon form av familj förekommer i alla människosamfund, kulturer och samhällen, och i alla finner man familjebegreppet naturligt, självklart. Avvikelser från den allmänt accepterade regeln kan mötas med förakt och kan till och med leda till stränga straff. I världen förekommer dock en lång rad olika syner på familjen och där-

med också familjerna. Också inom ramen för samma familjesyn förekommer i det verkliga livet många olika variationer delvis av omständigheternas tvång, till exempel om den ena eller bägge föräldrarna omkommer.

Helt väsentlig för familjen är närheten: familjemedlemmarna står varandra närmare än andra människor. När familjemedlemmarna bor i samma hushåll, skiljer hemhushållets och också ofta byggnadens, hemmets gränser en familj från andra människor och andra familjer. Familjemedlemmarna kan dock också bestå av en större grupp människor och flera generationer. Familjemedlemmarna är i allmänhet fysiskt släkt med varandra, men även andra personer kan höra till familjen som en följd av till exempel adoption eller placering av barn i fosterfamilj.

Det moderna västerländska samhällets syn på familjen har byggts upp kring begreppet kärnfamilj. Medlemmar i en kärnfamilj är de till äktenskap vigda far, mor och deras gemensamma (minderåriga) barn. Genom tiderna har det dock förekommit till exempel föräldralösa barn, utanför äktenskapet födda barn, adopterade barn samt unga barnlösa par och individer, ensamförsörjare, änkor och änklingar, barn som omhänderhas av far- och morföräldrar, frånskilda par, många slag av ombildade familjer och så vidare. Ett betydligt färskare fenomen är parförhållanden mellan personer av samma kön samt deras rätt att skaffa och uppfostra barn.

Inom minoritetsgrupper påträffar man ofta uppfattningar om familjen som avviker från majoritetsbefolkningens syn. De finländska romernas familjesyn omfattar traditionellt fler personer än den snäva kärnfamiljen. Också i vissa religiösa samfund har familjesynen skilt sig från den vanliga. Det bäst kända fallet torde vara det månggifte som ursprungligen förekom bland mormonerna och vilket man tillämpat i vissa fundamentalistiska kretsar även efter att denna praxis förklarats olaglig.

Den internationella flyttningsrörelsen har dock i många länder skapat en lång rad olika sätt att förstå familjen och leva efter

familjeregler. I de flesta fall är det oproblematiskt att förena det privata familjelivet med den offentliga familjesynen: det uppstår exempelvis sällan problem då flera än två generationer bor under samma tak. I vissa fall är dock friktionen större och exempelvis rätten att fysiskt bestraffa ett barn är ofta en konfliktfylld fråga. Jag behandlar i detta kapitel närmare frågan om arrangerade äktenskap, tvångsäktenskap samt månggifte.

Vissa former av äktenskap är lätta att fördöma. Vi tänker automatiskt att det behövs vardera partens samtycke till ett giftermål och att vardera parten skall vara myndig. Förbjudna skulle sålunda vara äktenskap där den ena eller bägge parterna tvingas in i ett parförhållande något som de kanske till och med öppet har motsatt sig. Värst är ändå när ett barn, oftast en flicka, gifts bort med en betydligt äldre man. I jämförelse med dessa exempel är det betydligt svårare att definiera andra former av arrangerade äktenskap som illegala eller annars förbjudna.

Helt enkla är dock inte heller tvångsäktenskapen och inte ens barnäktenskap. Tvångsäktenskap förekommer numera mest utanför västländer eller den västerländska kulturen. Tidigare har det dock också i Europa förekommit äktenskap till vilket åtminstone den ena parten, i allmänhet kvinnan, tvingats eller från vilket hon inte kunnat göra sig fri. Gränsen för myndighet har också fluktuerat genom historien och om den råder olika uppfattningar på olika håll i världen. Religiösa normer kan ofta vara mera tillåtande än den sekulära lagstiftningen. Ett tvångsäktenskap kan också vara en följd av exempelvis ekonomiska förhållanden eller av att en familj av andra orsaker tvingats gifta bort ett barn.

Tvångsäktenskap är inte förenliga med den liberala demokratin för de förverkligar inte individens frihet och autonomi. På basis av forskning, rättsfall och social hjälpverksamhet vet man att det förekommer tvångsäktenskap också i västvärlden. I vissa fall hänger de samman med migrationen, särskilt då man genom giftermål lyckas lyfta upp en släkting eller familjemedlem till bättre ekonomiska villkor. Tvångsäktenskap har dock också no-

terats bland exempelvis östeuropeiska romer samt i vissa religiösa samfund. Det är alltid bäst att lösa enskilda fall med de medel som lämpar sig bäst för detta. En bredare förankrad lösning av problemet förutsätter ett långsiktigt arbete med att förändra de bakomliggande sociala normerna.

Ett mera krävande fall är ett arrangerat äktenskap där de båda myndiga äkta hälfterna haft en egen beslutanderätt men där också andra personer utövat påverkan. Fastän tanken kan verka främmande i dagens finländska verklighet är det fråga om ett fenomen man knappast kan undvika och det finns inte heller skäl till detta om man inte bryter mot lag eller internationella regler. I den meningen är det här fråga om att tillföra den västerländska äktenskapsinstitutionen en större mångfald. Det är dock väsentligt att minnas att också ett äktenskap som ursprungligen byggts på frivillighet med tiden kan utvecklas till ett tvångsmässigt sådant. Det är samhällets sak att försäkra sig om att man i familjerna tillräckligt bra känner till de äkta hälfternas rättigheter - också rättigheten att lämna ett förhållande.

Månggifte skall här förstås som ett mera institutionaliserat sätt att arrangera mänskorelationer än att man håller sig med fler kumpaner utan några formella relationer. Också månggiftet har många olika former. En man kan ha flera hustrur (polygami) men mera sällsynt är polyandri, det vill säga att en kvinna har flera män. Ibland kan det vara fråga om gruppäktenskap som åter är en form av polyamori. Som månggifte kan man också betrakta en situation där några på varandra följande monogamiäktenskap uppstår som en följd av att försörjnings- eller egendomsförhållandena fortsätter. Här koncentrerar vi oss dock på samtidigt månggifte.

Månggiftet kopplas oftast samman med islam där mannens rätt att samtidigt gifta sig med maximalt fyra kvinnor hör till religionens normsystem. Det praktiseras dock i någon mån också i andra samfund. Månggifte är tillåtet i flera länder i Mellanöstern och Nordafrika samt förutom exempelvis i Iran och i Pakistan också

i många afrikanska länder. Det är å andra sidan förbjudet i sådana länder med muslimsk majoritet som Tunisien och Turkiet. Till exempel i folkrika Indien och Filippinerna är månggifte tillåtet bara för muslimer. Det är inte heller ofta förekommande överallt i den muslimska världen fastän arrangemanget som sådant är lagligt.

Förenta nationerna har som organisation intagit en negativ hållning till månggifte och i alla västländer är denna praxis förbjuden. Då det i många länder finns en betydande muslimsk befolkning, av vilken en del anser att månggifte borde tillåtas eller att man åtminstone inte borde bestraffa dess *de facto*-förekomst, har frågan väckt en viss diskussion.

Enligt Bhikhu Parekh kan muslimerna argumentera både till försvar för polygami och bemöta kritiken mot ett förbud. Dessa argument förmår dock inte omvända honom till att tillåta fenomenet. Mest problematiskt är enligt Parekh den åtskillnad som görs mellan könen. En man tillåts leva med fler än en hustru medan kvinnan inte har samma rätt visavi män. Jämlikheten mellan könen är enligt honom inte ett kulturbundet utan ett universellt moraliskt värde som kan försvaras rationellt. Av arrangemang som bygger på månggifte följer lätt mångahanda sociala problem såsom inbördes konkurrens, svartsjuka och brist på förtroende. Barnen kommer med största sannolikhet att berövas en sådan stabil och förtroendeingivande omgivning som är själva förutsättningen för en rimlig personlighetsutveckling.

I gengäld är det svårare att förhålla sig entydigt kritiskt till en form av polygami där parterna i grunden är i en jämbördig situation och där man i övrigt kan garantera förverkligandet av mänskovärde, jämlikhet, frihet och andra liknande principer. Åtminstone tillsvidare är vi inte i en situation där vi kan anse att dessa förutsättningar förverkligas. Därför föreligger inte behov av en legalisering. Därför är det enligt Parekh fortfarande också motiverat att juridiskt förbjuda månggifte.

Samhället har dock svårigheter att övervaka sådana fall av månggifte, som inte bestyrkts i enlighet med den sekulära lagstift-

ningen. Förbund kan också knytas i enlighet med kulturella normer och sedvänjor och familjer som uppstår på detta sätt kan i samhällets ögon fortleva som enskilda enheter men i det egna samfundets ögon som en familj. Det finns inga numerära fakta kring denna typ av månggifte, men veterligen förekommer sådant i någon mån också i Finland, knappast dock i större utsträckning.

I fråga om ett dylikt kulturellt fenomen måste det offentliga av nödtvång inta en balanserad attityd. Om månggifte är förbjudet enligt lag får man inte signalera att fenomenet trots det principiella förbudet tillåts i praktiken. Detta skulle ha omfattande skadliga återverkningar på respekten för lagen och lagarnas efterlevnad. Därför måste samhället också ingripa i sådana fall som man av en eller annan orsak får vetskap om. Ett ingripande är desto viktigare om det i fallet ingår andra förbjudna element, exempelvis i formen av tvångsäktenskap. Däremot lönar det sig knappast för det offentliga att satsa väldigt stora resurser på att söka efter dylika fenomen.

Får man skratta åt en individ som tillhör en minoritet?

Mänskor njuter om någon får dem på gott humör, får dem att le och i bästa fall skratta. Humorn anknyter starkt till en bredare kultur och gemenskap. Mänskor som står varandra nära skrattar ofta – men inte alltid – åt samma saker. Mänskor som inte roas av vissa berättelser eller vitsar kallas lätt humorlösa. Att förbli oberrörd tas lätt som ett tecken på att personen ifråga är annorlunda: detta roar inte *hen*, för *dom* är nu bara sådana.

Till och med i ett kulturellt enhetligt samhälle förekommer skillnader i sinnet för humor mellan vuxna och barn samt mellan personer med olika utbildning. I ett samhälle med etnisk och kul-

turell mångfald förekommer oundvikligt ännu fler olika uppfattningar om hurudant vitsberättande som kan anses vara passande och vilka historier som roar. I ett mångkulturellt samhälle kan vissa historier, som man tror borde roa alla närvarande, lämna en annan person helt kall. En del tar till och med illa upp. De kanske anser att kontexten (exempelvis den sociala situationen) inte ger plats för vitsberättande. Det kan också finnas någonting i innehållet som sårar känslorna.

Vissa historier som är avsedda att roa kan sårar andra människor. Det kan vara fråga om innehåll som strider mot värderingar den andra anser heliga. I de flesta länder i världen finns det en särskild lagstiftning som gäller hädelse och i många länder är sådan strängt förbjuden även om lagstiftningen saknar omnämmanden. Också i Finland förkunnades domar över hädelse ännu under 1960-talet och frågan ingår fortfarande i strafflagen, där det också bestäms om brott mot trosfrid och därav föranledda straff. Man kan enligt lag begå brott mot trosfriheten genom att offentligt häda Gud eller skymfa eller misskreditera sådant som kyrkan eller ett religiöst samfund håller heligt eller genom att störa en gudstjänst eller en annan religiös tillställning.

En underkategori av humor av särskild betydelse är den typ där man medvetet gör narr av en annan befolkningsgrupp såsom en i etnisk, språklig, religiös, eller annars kulturell mening avskild grupp eller gemenskap. Denna form av rolighet som också benämns etnisk humor är mycket allmän: i många länder förekommer en stor mängd vitsar om exempelvis samhällets minoriteter eller om grannländernas människor eller levnadssätt. En viktig del av min barndom var en bok som hette 365 vitsar om svenskarna. (Mycket senare märkte jag att boken ursprungligen var skriven av danskar.)

Humorn har många källor och den fyller olika sociala funktioner. En funktion är att förstärka den inre kretsen, vår identitet och sammanhållning. Samtidigt upprätthåller och förstärker man skillnaden till den yttre kretsen eller grupperna, de andra. För

detta passar den etniska humorn utmärkt. Den kan vara ganska oskyldig och välmenande eller också medvetet eller omedvetet illvillig, sårande. I vartdera fallet upprepar och förstärker man dock stereotyper och fördomar. Dyligt vitsberättande används ofta enkom för att höja den egna gruppens värde och känsla av överlägsenhet.

Etniska vitsar kan man enligt Lenka Gogová (2016) analysera som ett slags sociala termometrar vilka berättar om relationerna mellan grupper och gemenskaper. De hjälper oss också att bli medvetna om sensitivitetens gränser. Hur elakt får man exempelvis yttra sig om en minoritetsgrupp eller ett grannfolk så att det ännu är roligt i stället för att vara klandervärt eller till och med förbjudet. Gränsgången är enklast när det gäller exempelvis en aggressiv humor som används för att svärta ner eller såra. Dyliga vitsar används ofta enkom för att lyfta den egna gruppens värde och känsla av överlägsenhet.

Uppfattningarna om vad som är passande eller roligt förändras ibland radikalt också under en kort tid. Våren 2021 överskred den kända amerikanska komikern Jay Lenos offentliga ursäkt nyhetströskeln. Han hade i sina vitsar ofta behandlat asiater på ett nedlåtande och stereotypiskt sätt, vilket hade gett upphov till kritik. Han berättar att han vid skapandet av dessa vitsar uppfattat dem som harmlösa och åtminstone till en del sanningsenliga. Enligt honom ansåg många då att någon person alltid tar illa upp varför man inte behöver bry sig.

Fallet Leno ansluter sig också till den tragiska händelsen med skottintermezzot i Atlanta där åtta personer dog, av dem sex kvinnor med asiatisk bakgrund. Även om man inte vill skuldbelägga Leno för att ha dödat kvinnor med asiatisk bakgrund måste man erkänna faktum att olika historier och andra negativa beskrivningar av befolkningsgrupper påverkar det sätt vi som individer och kollektivt ser andra människor. Ständigt återkommande negativa beskyllningar förstärker intrycket av främlingskap och underlägsenhet. Följden kan bli många slag av diskriminering och

utstötning. Som värst leder det till slumpmässiga eller rent av systematiska våldshandlingar.

I sitt anförande om rättvisa skriver den israeliske filosofen Avishai Margalit (1998), att det enligt hans åsikt är viktigare att undanröja allvarliga och ömma olägenheter än att eftersträva det maximalt goda. Hans mål är inte heller ett rättvist samhälle utan ett samhälle med gott beteende och rejäl behandling (*decent society*) av människor. Ett sådant samhälle utmärks av att dess offentliga sociala institutioner inte förnedrar någon genom att utestänga dem från det *mänskliga*. Det civiliserade samhället betyder för sin del den goda seden att samhällets medlemmar inte förnedrar varandra.

Margalits vision av det rejäla samhället passar väl in i diskussionen om spelreglerna i ett mångkulturellt liberalt samhälle. Då man bedömer humorns gränser och därmed över huvud taget yttrandefrihetens gränser gäller våra observationer till en väsentlig del den senare, det vill säga det civiliserade samhället. Mänskar kan förnedra varandra djupt med vitsar eller berättelser. Den värsta formen av dylik förnedring är att objektet för sådan humor och sådana berättelser känner sig stå utanför gemenskapen och vara av mindre betydelse än alla andra.

En balansgång är också i detta fall förutom nödvändig också nyttig. I en liberal demokrati är det bra om yttrandefriheten är så omfattande som möjligt. Såsom tidigare nämnts kan det dock vara motiverat att begränsa denna. Hatretorik är också förbjuden i många länder och en del av hatretoriken har alltid förklätt till humor. Att avsikten är att få människor att skratta förminskar dock inte förolämpningens förmåga att såra och gör den inte mindre farlig vad beträffar de sociala konsekvenserna. Kontexten har förvisso betydelse men ett humoristiskt uttryck innebär inte att man automatiskt accepterar att minoriteter förolämpas.

Med lagstiftning och på basen av rättsfall kan man bygga gränser mellan det tillåtna och det förbjudna. Det är dock välkommet om man inte behöver förbjuda alltför mycket i juridisk

mening. Rättegångsförfarandena blir lätt komplicerade och det kan vara svårt att uppnå ett sådant resultat enligt vilket man kan dra slutsatser huruvida också andra liknande uttalanden skall anses tillåtna. Noggranna regler och detaljerade domslut med långa motiveringar kan också urholka yttrandefriheten och, som sagt, i ett mångkulturellt samhälle bör man vara beredd att ta emot mycket sådant man egentligen inte vill höra.

Media och andra representanter för offentligheten har här en betydande roll och många möjligheter att påverka utvecklingen av den allmänna atmosfären och befolkningsgrupperna både i positiv och negativ riktning. Allt det som inte strider mot lagen bör man dock inte göra offentligt. Dylig ”censur” lönar sig att idka på sådana fora som har stor inverkan på opinionsklimatet och där de framförda åsikterna kan uppfattas så att det är helt i sin ordning att säga just detta om exempelvis invandrare och någon minoritet. Med en tillämpning av Margalit kunde man som absolut gräns hålla innehåll som skapar en känsla av förnedring genom att beskriva någon som en sämre mänska eller i värsta fall som en person som står utanför det mänskliga. Förvisso kan också en lindrigare form av sårande vara opassande.

Slakt utan bedövning

Att förtära kött förutsätter att ifrågavarande djur dödas. Matens stora betydelse för mänskolivet och det faktum att det ändå handlar om att beröva livet av en annan levande varelse, till vilken någon form av relation också kan ha uppstått, torde ha bidragit till att det redan tidigt uppstått olika regler gällande slakt av djur. Av dessa regler ansluter sig en del klart till hygien och hälsa medan andra är mera religiösa eller annars symboliska. Under senare tid har man också begrundat hur handlingen upplevs av djuret och

hur man borde förhålla sig till frågan med beaktande av djurens välbefinnande.

En stor mängd djur slaktas. Frågan om ett vederbörligt sätt att förverkliga denna slakt har i den offentliga diskussionen framförallt gällt stora däggdjur såsom svin, får, getter och nötkreatur. I västländerna inleddes diskussionen om behovet att bedöva djuret före slakten för över hundra år sedan. I England blev en bedövning av kor och grisar obligatorisk med en lagreform år 1933. Bedövningsredskapen har utvecklats med tiden.

Numera är slakt utan bedövning automatiskt förbjuden i ett flertal länder i Europeiska unionen. Köttet från ett djur som slaktats utan bedövning får dock importeras. I Finland är kravet på bedövning del av den djurskyddslagstiftning som beaktar Europeiska unionens direktiv. EU-domstolens linjedragning under slutet av år 2020 betyder att man inte behöver avstå från bedövning på grund av principer och normer inom ramen för religionsfriheten. Slakt av fjäderfä utan bedövning är tillåtet också enligt Finlands lag så att man exempelvis snabbt skär av hönans hals.

Sättet att av religiösa skäl genomföra slakten av ett djur avsedda att bli föda kallas rituell slakt. Denna bör särskiljas från de djuroffer som ännu förekommer i många kulturer. Också den rituella slakten hör till traditionen i många kulturer. Mest diskussion har uppstått kring muslimernas och judarnas i huvudsak liknande regler där det slaktade djurets kött är *kosher* (hos judarna) eller *halal* (hos muslimerna). De islamska reglerna tillåter bedövning strax före åderlåtningen om denna är riktigt utförd, hos judarna däremot är varje slag av bedövning innan halspulsådern skärs av förbjuden.

EU-domstolens beslut ger alltså staterna en möjlighet att förbjuda slakt utan bedövning men förpliktigar inte staterna att göra bedövningen obligatorisk. Situationen torde vara särdeles speciell i Belgien, där såväl det franska talande Vallonien och det flamländska Flandern förutsätter bedövning medan det tvåspråkiga

och befolkningsmässigt mycket heterogena Bryssel inte gör det. Fastän man inte anser sig kränka religionsfriheten (oskäligt) med kravet på bedövning är det klart, att religionsfriheten i denna mening förverkligas i större utsträckning i vissa länder och i mindre i andra. I fallet Belgien förekommer alltså olikheter till och med inom samma lands gränser. Det är klart att denna diskussion ännu kommer att fortsätta.

Kan vi på något sätt dra nytta av den diskussion om värderingar och principer som förts tidigare i denna bok? Nu är det ju inte fråga om bristande respekt människor emellan eller fråga om att skada en annan mänska. Till staternas, och den Europeiska unionens, suveräna rätt hör att stadga också om behandlingen av djur. Det är självklart att exempelvis djurplågeri eller allvarlig brist på tillsyn är sådana fenomen som inte är tillåtna avvikelser från kulturen. Men vore det motiverat att göra ett sådant undantag beträffande de religiösa normer och traditioner som ansluter sig till slakt utförd av judar och muslimer?

Eller borde de muslimer och judar som bor i västländer godta lagstiftningens definition av vad som gör slakten laglig? Ett sätt att finna en lösning på problem som gäller anpassningen av religiösa normer till de sekulära normerna kunde vara *kosher-* och *halal-*reglernas anpassning till lokala förhållanden. Inom den sekulära lagstiftningen kunde man kanske finna sådana förhållningssätt som är riktiga också i religiös-moralisk mening. Det är svårt tro att det i judendomens och islams historia inte har funnits både en tidsmässig utveckling och en regional variation vad beträffar slakten. De mest fundamentalistiskt inställda skulle knappast godkänna dylika eftergifter, men hur många andra skulle göra det?

Den liberala demokratins lagstiftning och lagtolkning kunde å sin sida ge en handräckning genom att erbjuda vägar till en harmoni mellan å ena sidan värderingar och principer som ligger bakom lagstiftningen och å andra sidan religiösa normer och traditioner. I detta arbete kunde man stödja sig på det faktum att man i västerländsk historia slaktat också utan bedövning samt att

slakt enligt gällande lag tyvärr inte avskaffar alla de andra missförhållanden vilka förorsakar djuren onödigt lidande. Utgående från detta kunde det vara lättare att finna kompromisslösningar än vad som är möjligt med en skarp tudelning i civiliserad eller förlegad praxis och arrogans.

Genitalierna som särskilt skyddsobjekt

Diskussionen om slakt påverkas i någon mån negativt av begreppet ”rituell slakt”, som redan som ord lätt väcker aversion hos en person som anser sig vara frisinnad och progressiv. Ännu starkare låses attityderna kanske av uttrycket ”könsstympning”, som numera allmänt beskriver den praxis som tidigare kallades omskärelse av flickor och kvinnor.

Denna begreppsliga utveckling är så till vida motiverad att ordet omskärelse kunde ge en alltför vag och onödigt accepterande beskrivning av en till och med mycket våldsam kulturell praxis. Å andra sidan täcker ordet ”könsstympning” hela fenomenet och alla dess tänkbara variationer. Alla sätt att upprätthålla bakomliggande värderingar förtjänar kanske inte en så rå beskrivning och en del av dem kunde eventuellt tillämpas också i ett västerländskt samhälle med kompromisslösningar liknande dem som nämndes i samband med slakt.

Jag försöker i det följande något precisera tankarna kring detta. Jag gör det med stöd av ett kapitel i en bok av Raphael Cohen-Almagor. Avsikten med boken var att finna förutsättningar för ett maximalt förverkligande av de kulturella rättigheterna och att samtidigt förbjuda vissa traditioner och sedvänjor. I detta sammanhang är frågan när och med vilken motivering den offentliga makten har rätt eller till och med skyldighet att ingripa i sådana traditioner som leder till att en person själv eller en annan person åsamkas skada.

En mänskans rätt till fysisk integritet är en av de äldsta och mest grundläggande mänskliga rättigheterna. Numera talas det snarare om en till innehållet mera omfattande personlig integritet men den fysiska tryggheten är fortfarande det centrala. Frågan är mest uppenbar i de mest grava fallen såsom exempelvis när någon berövar en annan persons liv eller frihet eller åsamkar någon permanent fysisk skada. Ingen tradition rättfärdigar dödande av en annan mänska i syfte att exempelvis försvara släktens rykte eller heder. Ju mindre skadan är, desto större tyngd får däremot argument som hänför sig till kulturella rättigheter eller föräldrars rätt gentemot sina barn.

Ända sedan John Stuart Mills tid har man gjort skillnad mellan skador som åsamkas andra och skador man åsamkar sig själv, av vilka den senare i liberalismens namn a priori borde vara tillåten och den första åter förbjuden. Frågan är dock inte heller i detta fall enkel. Själv mord har till exempel återverkningar på de närmastes välbefinnande och i bakgrunden kan man kanske finna allvarligare orsaker som exempelvis ett socialt tryck. Till initiationsriten hör i många kulturer att man skär sig själv, vilket kan vara också lindrigt och helt oberoende av andra människor. I vissa fall utförs handlingen av en annan person såsom vid tatuering. I sistnämnda fall är hälsoriskerna små medan konsekvenserna kan vara betydande om man skär sig allvarligt.

Mest diskussion har dock den tidigare nämnda stympningen av kvinnans könsorgan förorsakat. Världshälsoorganisationen WHO har definierat fyra huvudtyper beroende på ingreppets omfång. I typ I skär man bort klitoris helt eller delvis, eller möjligen bara förhuden. I typ II skär man bort klitoris och de små blygdläpparna helt eller delvis. I typ III skär man bort klitoris samt en del av de små och stora blygdläpparna. Den fjärde typen omfattar andra skadliga ickemedicinska ingrepp på flickors och kvinnors könsorgan. Institutet för hälsa och välfärd har på sin hemsida en allsidig information i frågan.

De tre första typfallen, vilka man utan betänkligheter kan beteckna som stympning, hänförs ofta till islam. Traditionen har

dock upprätthållits också i vissa kristna och judiska samfund. Å andra sidan omnämner koranen varken detta eller pojkars omskärelse, och traditionen upprätthålls inte ens i de flesta länder med islamisk majoritet. Traditionen och dess fortlevnad motive-ras med en lång rad argument såsom renlighet, bortgallring av maskulinitet och skyddet av nyfödda barn. Såsom en seminarie-deltagare en gång uttryckte det är utgångspunkten i motarbetan-det av könsstympling att man vill flickorna gott och inte ont.

Goda avsikter rättfärdigar inte onda gärningar. Ingrepp som är att betrakta som stympling av flickors och kvinnors könsorgan kränker deras grundläggande rättigheter och har dessutom en lång rad skadliga följder och saknar tillräckliga kulturella motiveringar. I västländerna är stympling också förbjuden och jämställs ofta med tortyr. Föräldrarnas eller andra släktingars religiösa eller andra rät-tigheter får inte tillåta vilken som helst behandling av barnen.

Enligt Finlands strafflag är stympling av flickors och kvin-nors könsorgan att betrakta som misshandel eller grov misshan-del. Att arrangera ingreppet eller att assistera vid ingreppet kan också vara straffbart. Ett ingrepp utfört i utlandet är straffbart också i Finland fastän det inte är det enligt ifråga varande lands lagstiftning. Forskningsrapporter anger att det i Finland bor flick-or och kvinnor som blivit utsatta för dylika ingrepp varför frågan inte är endast teoretisk.

Det finns dock tecken på att denna tradition är mindre all-män än tidigare och att de som förhåller sig negativt till traditio-nen blivit fler. Ingreppens natur verkar också ha blivit mindre allvarliga så att de mera påminner om pojkars omskärelse. Till den senare förhåller sig Cohen-Almagor mera tolerant förutsatt att man beaktar vissa omständigheter som stöder barnens hälsa och välmåga. Ett förbud kunde å andra sidan få omfattande negativa följder. Förutom att man kränker kulturella rättigheter skulle ett förbud mot denna för muslimerna och judarna väsent-liga tradition kunna leda till att man utför ingrepp ”under jord” i potentiellt farliga förhållanden.

Cohen-Almagor är beredd till ytterligare eftergifter när det gäller mindre ingrepp hos flickor och barn. Möjligheten att bevara en ritual är i sig i samklang med de kulturella fri- och rättigheterna och därigenom kan man kanske förhindra en del negativa följder av en kriminalisering såsom förakt och social utestängning. Cohen-Almagor använder Israels beduiner som exempel på en befolkningsgrupp som avstått från sin mest skadliga traditioner på grund av mera utbildning och allsidigare information. Om staten Israel hade ingripit kraftigare hade utfallet kunnat bli också negativt.

Det offentliga är därmed dömt att acceptera fenomenens mångfald och att balansera mellan dem så gott det går. På delområden av dessa personskador går man ibland så långt att man i liberala demokratier inte på något vis kan godkänna det. I extremfall såsom i fråga om hedersvåld eller till och med hedersmord kan den offentliga makten i ingen händelse signalera att handlingen, fastän den är illegal, tolereras så att fallet inte undersöks tillräckligt eller den skyldiga döms till ett mildare straff. Exempelvis stymplingen av kvinnors könsorgan är en praxis som samhället aktivt bör stävja.

Det förekommer vidare sedvänjor vilka förorsakar bara liten skada och för vilka ett totalförbud kan åsamka samhället mera problem än gynnsamma följder. Cohen-Almagor anser till exempel att fall där man skär sig endast obetydligt eller pojkars omskärelse inte är så allvarliga att kulturella rättigheter borde beskäras med juridiska förbud. Detta betyder dock inte att det offentliga genom att ställa tåga skulle uppmuntra till sådant. Med information, diskussioner och skydd av personer i utsatt ställning kan man garantera att de drabbade omhändertas på bästa tänkbara sätt.

Diskutera, diskutera, diskutera

I sin bok om det mångkulturella samhällets verksamhetsprinciper behandlar Bhikhu Parekh de kulturella rättigheterna och deras gränser bredare än bara gällande frågor kring familjebildning. I diskussionen om dessa frågor och i beslut kring dessa kan man i allmänhet stöda sig på fyra huvudprinciper. En del anser att man skall söka stöd i de allmänt omfattade mänskliga rättigheterna eller i motsvarande normer. Andra anser att varje samhälle har en egen historiskt utvecklad identitet, vilken man har rätt eller rentav skyldighet att försvara gentemot trycket mot förändring. Det tredje argumentet utgår från att alla ingripanden i sådana sedvänjor och traditioner, som inte åsamkar någon skada, är skadlig kulturimperialism. Ett fjärde argument utgår från att det enda sättet att nå godtagbart resultat är att gå in för växelverkan mellan olika parter och att som ett resultat av diskussionen uppnå konsensus.

Enligt Parekh har alla principer sina problem. De allmänt omfattade mänskliga rättigheterna är till sin natur alltför allmänna och vaga för att ge konkreta redskap att fatta beslut i olika verksamhetsomgivningar. De värderingar och traditioner som historiskt sett uppstått i ett samhälle har inte heller delats av alla samhällsmedlemmar och de kan också innehålla sådana värderingar som är svåra att anpassa till ett liberalt mångkulturellt samhälle. Problemen med att tillämpa skadepincipen är de gränssfall vilka uppstår när man går från direkta fysiska skador riktade mot en mänska till sociala institutioner och psykiska och sociala skador i anslutning till dem. Tvistefrågorna ansluter sig oundvikligt till deltagarnas värderingar vilka ofta är oförenliga med varandra. Detta försvårar beslutsfattandet samt möjligheterna att med öppen dialog uppnå konsensus.

Enligt Parekh finns det skäl att gå framåt med samhällets operativa offentliga värderingar som utgångs- och orienteringspunkt. Därför är frågornas behandling alltid kontextuell. De kan inte

ryckas loss från den tid och plats där de uppstår. De offentliga värderingarna ger en utgångspunkt och en referensram för behandlingen men också de måste ses som föränderliga och underkastade diskussion. Även om de förekommer i grundlagen, i övrig lagstiftning och i värderingar och normer som styr mänskornas sociala umgänge är det bra att komma ihåg att också de förändras och kan ändras. Med en dialog som grundligt beaktar olika synvinklar är det möjligt att uppnå en gemensam förståelse hur man skall förhålla sig till en omstridd kulturell praxis.

Utredningar om möjligheterna att harmonisera värden och traditioner förutsätter att bägge parter tar saken på allvar. Om en representant för en minoritet påstår att samhällets värden är diskriminerande, marginaliserande och ologiska måste samhällets representanter kunna försvara dem sådana de är eller vara beredda att ta dem till ny prövning. Kravet att motivera rör dock också den kulturella minoriteten, vars skyldighet det är att berätta varför man måste kunna acceptera deras tanke- eller handlingsätt som en del av den allmänna kulturen och varför man inte kan förändra eller förbjuda dessa. En dialog mellan olika kulturer betyder att båda parterna kan framföra saklig kritik.

I sina iakttagelser rörande praktiska tvistefrågor såsom könsstympning eller månggifte lyfter Parekh fram både försvarssidans argument och argument som utgående från samhällets allmänna värderingar ifrågasätter deras berättigande. Många frågor kan belysas rationellt ur många synvinklar och endast i specialfall kan argumentationen tillbakavisas på rak arm. En interkulturell bedömning av kulturella värderingar och praxis leder nästan oundvikligen till långa diskussioner, i vilka man förutom att delge sina egna åsikter bör sätta sig väl in i ämnet samt ha beredskap att lyssna på motparten.

Sammanhållningen i ett mångkulturellt samhälle

Ett samhälle består av en grupp människor som bor på ett visst område. Detta område är så stort och dess befolkning så stor att alla inte kan känna alla. Med Benedict Andersons ovan citerade termer måste de för att vara en nation föreställa sig själva som ett samfund. I ett samfund överträffar betydelsen av medlemmarnas likhet deras inbördes olikheter. Samfundet kan också ses som åtskilt från övriga samfund fastän det finns många faktorer, framför allt i grannländer, som förenar människor.

När en mänskogrupp är mycket heterogen medför kravet att uppfatta sig som ett samfund vissa utmaningar. Det förutsätter att människorna uppfattar också sådana människor, som annars är olika, som sina gelikar och tillhörande samma grupp. Å andra sidan har ingen nation någonsin varit så homogen vad gäller språk, religioner, sedvänjor och värderingar eller fysiska drag som man ofta påstår. Det har alltid krävts ansträngningar för att förstärka känslan av enhetlighet. Alla nationer är förutom föreställda också socialt konstruerade samfund, resultat av en medveten verksamhet. Det gör dem inte mindre verkliga.

I varje samfund behövs en känsla av sammanhållning och det är desto viktigare (och mindre naturligt) ju större samfund eller samhälle det är fråga om. Känslan av sammanhållning är ett slags kitt som kopplar ihop människor såväl i tankar som i handling. Känslan av sammanhållning, som också kan kallas en gemensam nationell identitet, behövs för att öka medborgarnas beredskap att delta i ge-

mensamma ansträngningar och att uppoffra sig för det gemensamma goda såväl under fredliga förhållanden som i krissituationer.

Avsikten med detta kapitel är att dryfta känslan av sammanhållning och möjligheterna till en gemensam identitet i en situation med kulturell mångfald. Vad kan identifikation och solidaritet grunda sig på när personliga och för näromgivningen viktiga hänsyn skiljer människorna från varandra?

En känsla av sammanhållning behövs

Först och främst är det skäl att grundligt besvara frågan varför känslan av sammanhållning de facto är så viktig. Är det inte nog om människorna på något sätt kan leva tillsammans på ett civiliserat sätt och vid behov samarbeta? Är det inte nog om människorna och de grupper de bildar godkänner den liberala demokratins viktigaste värderingar och principer och förverkligar sina kulturella rättigheter med aktning för varandra, genom att ge värde åt de individuella friheterna och genom att undvika att skada varandra?

Den amerikanska filosofen Martha Nussbaum definierar patriotism som en stark känsla, vars objekt är nationen. I den meningen är den ett slags kärlek, på svenska fosterländskhet (som är den term som används här) som också begreppsligt kan ses som fosterländskärlek. Den är sålunda mera än ett enkelt godkännande av nationen, en formell bindning eller ett godkännande av dess grundläggande principer. En mänska som älskar sin nation kan utan svårigheter i tal också inbegripa sig själv: mitt land, mitt folk.

Enligt Nussbaum är det inte självklart eller naturligt, att man identifierar sig med eller bygger en känslomässig relation till ett land. Nationsbygget bör grunda sig enkom på nyttan och inte på dess inneboende värde. Detta arbete behövs eftersom nationer som organiserat sig själva som stater i dagens värld fortsättningsvis

är de aktörer mot vilka största delen av individernas plikter riktar sig och vilka också utgör källan till de flesta rättigheterna. Vi är eventuellt på väg mot en organisering av vårt sociala och politiska liv annorlunda än dagens samhällen och territoriella stater, men nationalstatens betydelse är fortfarande stor.

Nussbaum hänvisar till den italienske 1800-talsnationalisten Giuseppe Mazzini som menade att vi människor har en medfödd benägenhet att vara giriga och själviska. För att hålla dessa negativa personlighetsdrag i styr behövs det objekt som leder känslorna och handlingarna till gemensam framgång och gemensamt välmående. Enligt Mazzini är nationen en aktör med lämplig storlek och natur för just detta ändamål. Mänskans till naturen partikularistiska moralfilosofi behöver något tillräckligt konkret och handgripande som objekt.

”The idea of the nation he (Mazzini, P.S) thought, was that sort of idea: sufficiently local, sufficiently ours, sufficiently concrete or at least susceptible of being made concrete, to motivate us strongly, and yet large enough to evolve our hearts in an object beyond greed and egoism.” (Nussbaum 2012, 219).

Fosterländskheten är enligt Nussbaum till nytta när det gäller att dämpa eller åtminstone lindra interna olikheter. Förutom att människan har en förmåga att urskilja olikheter kan hon också definiera och associera vissa iakttagelser negativt. Man kan nästan överallt finna stereotyper, fördomar och till och med rasism mellan olika befolkningsgrupper. Majoriteten eller den befolkningsgrupp som har makten ser ofta ner på minoriteterna på sitt område. Det är dock möjligt att göra nationen till ett objekt för fosterländska känslor också genom att alla invånare inkluderas och att var och en ges ett värde oberoende av bakgrund eller egenskaper.

I sitt inflytelserika verk *Multicultural citizenship* (2003 [1995]) dryftar den kanadensiske filosofen Will Kymlicka i slutet

av boken samma frågor. Enligt honom är det förståeligt att en del är bekymrade över den känsla av gemensam sammanhållning och inbördes solidaritet som minoriteternas rättigheter kan föra med sig. För att hållas samman och för att fungera väl bör det liberala samhället ha åtminstone någon form av gemensam identitet. Frågan om social enhetlighet och diskussionen kring byggandet och upprätthållandet av densamma är därför sakliga och viktiga.

En stor del av samhällets etniska och kulturella mångfald kan i allmänhet lätt kopplas till den nationella helheten. Fastän individerna och grupperna upprätthåller sina specifika personliga och kollektiva självuppfattningar hindrar det dem inte från att både höra till och identifiera sig med det vidare samhället. Man kan till och med tänka sig att den nationella sammanhållningen och solidariteten kan äventyras kraftigt i det fall att minoriteterna inte får erkänsla och kulturella rättigheter. Det kan leda till att man vänder samhället ryggen och som en följd till våldsamma och mot samhället riktade handlingar.

Anhängarna av de kulturella rättigheterna har mycket övertygande lyckats berätta varför det inte är en hållbar lösning att minoriteterna assimileras med huvudbefolkningen. Kymlicka beklagar dock att man mycket långt saknat uppfattningar om hur man borde bygga upp den sociala sammanhållningen under mångkulturella förhållanden. Frågan är förvisso svår och det finns inga enkla lösningar. Gemensamma politiska värderingar, vilket många av hans kolleger föreslår, räcker inte till. Fastän dessa värderingar delas av många i de västliga demokratierna lever olika befolkningsgrupper i en viss spänning med varandra. Gemensamma demokratiska värderingar räcker inte heller för att skilja länder och nationer från varandra.

Värdena behöver som stöd en känsla av enhet, en vilja att höra samman och en uppfattning att det finns också en annan nation någonstans. Fastän amerikanernas värderingar är mycket mångbottnade är uppfattningen om en gemensam Amerikaidentitet odiskutabel. Fastän Sverige och Norge har mycket liknande libe-

rala och demokratiska värderingar vill norrmännen vara norrmän och svenskarna svenskar. Sammanhållningen och den gemensamma nationella identiteten förutsätter i mångkulturella förhållanden att man i viss mån trycker ner interna olikheter och ”glömmer” minnen som skapat konflikter.

För att kunna skapa och förstärka känslan av samhörighet och nationell lojalitet är det väsentligt att de som hör till en minoritet inte känner sig nedtryckta eller förödmjukade. Det är bättre om man kan arrangera förhållandena så att de känner att deras språk, kultur eller andra kännetecken mår bra i samhället. Uppgiften är inte lätt, den är särskilt svår i förhållanden där mångfalden tar sig många uttrycksformer, vilket är fallet i de flesta samhällen idag. Det finns ursprungsfolk, traditionella minoriteter, nya av invandringen uppkomna grupper, och alla har en specifik relation till staten och samhället.

Bhikhu Parekh (2005) har också understrukit att vår tids mångkulturella samhällen är historiskt sett enastående och de föder problem och frågor av ett nytt slag. Under gällande mångkulturella förhållanden behövs kollektivt godkända och användbara sätt att harmonisera såväl kraven på enhet som på olikhet. Utan dessa förhållningssätt kan samhället inte fungera som ett kollektiv med uppgift att fatta gemensamma beslut samt reglera och lösa konflikter. Sammanhållning behövs också för att samhället skall kunna stärka den kollektiva självkänslan, uppmuntra känslan av samhörighet och medborgarskap. En gemensam nationell identitet ökar samhällsmedlemmarnas inbördes förtroende och goda vilja och förstärker viljan till uppoffringar och kompromisser.

En nationell identitet är också enligt den amerikanske statsvetaren och filosofen Francis Fukuyama en förutsättning för ett fungerande pluralistiskt samhälle. Den nationella identiteten håller samman stora stater, vilkas möjligheter att försvara sig därmed är bättre än små stater. Den befrämjar god förvaltning och minskar korruptionen eftersom politiker och tjänstemän upplever sig sitta i samma båt. Känslan av sammanhållning är nyttig också

ur nationalekonomins synvinkel för i en ekonomi som upplevs som gemensam handlar man över gruppsspecifika gränser. Den nationella identiteten ökar över huvud taget medborgarnas inbördes förtroende och breddar samhällsmedlemmarnas sociala kapital. Med dess hjälp kan man bygga sociala skyddsnet och i sista hand är den också en förutsättning för den liberala demokratin då detta politiska system kan ses som ett inbördes avtal mellan medborgarna.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att känslan av sammanhållning på det nationella planet har många positiva sidor:

- En gemensam nationell identitet sänker tröskeln för social växelverkan och försvagar hinder som står i vägen för samvaro och bekantskap med andra människor: människor upplever inte att medmänniskor trots olikheter är främmande eller udda.
- Känslan av gemenskap förstärker människors inbördes förtroende. När människor upplever sig höra till samma vi-gemenskap behöver man inte bygga förtroendet på nytt vid varje möte eller med gemensamma projekt utan det finns med från början.
- Känslan av att höra till samma gemenskap främjar och förstärker beredskapen att i nöd hjälpa också sådana medmänniskor, som är avvikande i fråga om utseende och egenskaper, samt i förebyggande syfte hindra dem från att råka i svårigheter
- Känslan av att höra till samma gemenskap föder i samhället en solidaritet som kunde kallas ”den lilla offerviljan”. Det är fråga om att acceptera och godkänna att någonting av det egna används för att upprätthålla samhället och uppnå gemensamma mål. Exempel på detta är beskattningen och strävan att undvika skattesmitning.
- Identifikation med nationen skapar också ”den stora offerviljan”. Med detta avser jag en positiv inställning till att försvara landet, samhället och staten i en militär konflikt och i andra

allvarliga kriser. Det extrema exemplet på detta är beredskapen att bege sig till fronten och att stupa i krig.

Om den gemensamma nationella identifikationen inte finns ser vi många negativa följder:

- Mänskorna upplever att en stor del av samhällsmedlemmarna är dem främmande: de som tillhör majoriteten inkluderar inte minoriteterna i ”vi-gruppen”, de som tillhör en minoritet upplever inte samhället, nationen och/eller staten som sina egna.
- Kostnaderna för att inleda en social växelverkan ökar och friktionen i samhället växer om det inte finns en känsla av sammanhållning och om inbördes förtroende alltid måste byggas om på nytt.
- Det frivilliga deltagandet i gemensamma ansträngningar är ringa: för nödvändiga ansträngningar måste man använda belöningar och sanktioner, i sista hand tvång.
- I kriser och konflikter spricker den nationella gemenskapen och statens och samhällets försvarsförmåga försvagas, motståndskraften minskar. I värsta fall kan samhället delas itu och krisen kan utvecklas till en intern konflikt som ännu länge efteråt allvarligt försvagar samhällslivet.

Om patriotism och nationalism

En del vill göra en klar skillnad mellan patriotism eller fosterländskhet och nationalism och föredrar då den första termen. Att särskilja dem är inte lätt eftersom begreppen patriotism och fosterländskhet används också i nationalistisk mening. Man kan dock se en avgörande skillnad mellan de två tanke- och hand-

lingssätten och i den meningen kan man i patriotismen se också möjligheterna till en positiv sida medan nationalismen egentligen bara orsakar problem i ett mångkulturellt samhälle.

Nationalismens sätt att förstå samhället och staten samt människans ställning i dem är extremt enkel. Det är lockande att tycka att en stor del av nationalismens dragkraft bygger just på denna förenkling i en värld som hela tiden verkar bli allt mera konturlös och komplicerad. Nationalismen har egentligen ingen speciell teori men jag har själv ansett det ändamålsenligt att tala om en nationalistisk världsbild. Det är lätt att särskilja dess delfaktorer.

Den som stöder nationalitetsideologin tror att mänskligheten i första hand består av folk vilkas existens är etniskt och språkligt definierade och avgränsade. I vissa fall kan också religionen ha en stor betydelse. Med etnicitet avses här ett gemensamt ursprung eller ett narrativ om detta. I de mest extrema tolkningarna av nationalism kan ett rastänkande som betonar fysiska drag och egenskaper ha stor tyngd när det gäller att definiera vem som hör eller inte hör till ett folk.

En nationalist tänker vidare att varje nation borde ha en egen stat inom vars gränser den själv kan bestämma om sina egna ärenden. Idealplanet är om det i varje stat finns bara ett folk och att representanter för detta inte förekommer i andra länder. Om den med gränser avgränsade staten bebos av flera grupper är det minoriteternas plikt att entydigt godkänna nationens ställning och beslutande makt samt försöka gå upp i majoritetsbefolkningen ifall detta inte är omöjligt på grund av exempelvis hudfärgen.

Individens plikt åter är att ställa den nationella sammanhållningen framom all annan social identitet. Mänskor hör till alla dessa grupper och gemenskaper men i sista hand går lojaliteten mot nationen och den stat den bildat framom all annan lojalitet och solidaritet. En samhällsmedlem – och likaså medlemmen av en minoritet som erkänner nationens ledande ställning – bör vara beredd att göra den allra största uppoffringen det vill säga att ge sitt liv i kamp för nationen.

En sådan nationalistisk retorik finner man i olika variationer huvudsakligen inom högerinriktad nynationalism runt om i Europa. Kritiken riktar sig framför allt mot samhällets ökade mångfald, vilken ses som ett resultat av de senaste decenniernas invandring. Nationalitetsideologin är idag framför allt tillbakablickande, nostalgisk. Man vill återföra samhället till det tillstånd av enhetskultur, där man trodde samhället befann sig tidigare, innan man gav minoriteterna enligt nationalisterna alltför långtgående rättigheter och före den mera omfattande invandringen.

Det är självklart att det inte existerar en väg tillbaka till det förflutna eller till enhetskulturens utopi. Eller mera exakt formulerat är detta möjligt endast om man börjar trampa ner individers och grupper grundläggande mänskliga rättigheter samt sociala och kulturella rättigheter och friheter. I sista hand skulle den nationalistiska världsbilden i dagens värld leda till användningen av tvångsmedel och slutligen till våld. De annorlunda tänkande och medlemmarna av minoriteter skulle helt säkert inte acceptera en kränkning av sina rättigheter utan motstånd.

Den möjlighet som patriotismen ger för att skapa gemenskap mellan människor bygger på tanken att stat/samhälle skiljs åt från folk/nation. Fosterländskheten skulle då ta sikte på staten, som enligt en sträng definition av nationalstaten framför allt är en politisk gemenskap, som är kulturellt neutral. Denna stat godkänner samhällets etniska och kulturella mångfald och erbjuder sina kulturella samfund rättigheter. En sådan stat motarbetar inte minoriteter på sitt område utan skyddar dem vid behov mot nationalistiska angrepp.

Den patriotiska världsbilden skiljer sig alltså i avgörande mening från den nationalistiska världsbilden. Mänskligheten består här framför allt av individer vilka under sin livstid hör till flera olika grupper och gemenskaper. Dessa grupperns betydelse varierar under individens olika livsskeden och livssituationer. Att höra till en etnisk, kulturell och/eller nationell grupp kan vara

viktigt för mänskan, men kanske inte viktigast – för andra har detta bara en marginell betydelse. Att höra till en stat är viktigt ty – såsom Martha Nussbaum sade – staten är för individen fortfarande en källa till de viktigaste rättigheterna liksom ett objekt för skyldigheterna.

För nationalisterna är den nationella identiteten samtidigt både ett politiskt, etnokulturellt och individualpsykologiskt begrepp. För en nyfosterländsk patriot som lever i ett mångkulturellt samhälle är dessa dimensioner mer eller mindre svagt knutna till varandra. Ur individens synvinkel kan en sociokulturell nationell identitet betyda något helt annat än en sociopolitisk nationell identitet. Den nationella identiteten är dock som helhet ett särdeles fångslande och mångtydigt begrepp. Eftersom det används mycket i dessa diskussioner lönar det sig att ta det till närmare betraktelse.

Den nationella identiteten är en mångfacetterad fråga

Om den nationella identiteten talar man ofta som om begreppets innehåll skulle vara självklart. Så är dock inte fallet. I sin nuvarande betydelse har termen inte heller en särdeles lång historia även om talet om identitet eller likhet som sådant är rätt gammalt (se t.ex. Benjamin 2014; Saukkonen 1999).

Identitet ansluter sig i många språk etymologiskt till likhet, och dylik likhet är lätt att konstatera i till exempel matematiska formler eller i fråga om föremål. Anpassad till mänskliga individer förorsakar likheten strängt tagen dock problem: hur kan jag som vuxen vara samma jag som jag var som tvååring? Identitetsbevis används som medel för att bevisa, att mänskan överhuvud taget är den hon utger sig för att vara.

När frågan gäller en grupp människor blir likhetsproblematiken ännu mera komplicerad. På vilken grund kan man fastställa att alla dessa olika människor ändå hör till samma grupp eller gemenskap? På vilka grunder är en viss grupp människor ”samma” grupp som en grupp med samma namn för hundra år sedan fastän nästan hela populationen har bytts ut? Vad skiljer dem från en annan grupp, som ändå i många avseenden är helt lika?

En av banbrytarna inom den moderna psykologin William James kom med tanke på den vidare diskussionen på en betydande förändring när han under slutet av 1800-talet preciserade begreppet människans identitet så, att det i stället för en total likhet är fråga om en känsla av och en uppfattning om identitet (*the sense of identity*). Sålunda är det också lättare att tala om en kollektiv identitet. Uppfattningarna om likhet, enhetlighet och exklusivitet hjälper att fästa uppmärksamhet vid omständigheter som upprätthåller vår bild av dessa gruppers existens.

En del av människans uppfattning om sig själv är hennes sociala identitet. Härmed avses de kopplingar som människan har till andra människor och grupper av människor. Var och en av oss har talrika sådana och många av dem syns också utåt: en del människor klassificerar oss utgående från hur vi ter oss visavi antaganden om kön, ålder, hudfärg eller klädsel. Platser där vi bor och arbetar inverkar på samma sätt på andras bild av oss och på vår självbild.

Vår egen uppfattning om oss själva motsvarar dock inte alltid andras uppfattning. Identitet är alltid en process av växelverkan mellan den internt uppkomna självbilden och andras externa uppfattningar. Denna speciella dialog förverkligas både i fråga om individer och grupper och gemenskaper. En form av identitetskris kan uppstå om den bild man själv velat upprätthålla och förmedla till andra är annorlunda än den bild yttervärlden upplever.

Den nationella identiteten är både individuellt och kollektivt betraktat ett särfall. I ett kollektivt perspektiv kan den indelas i en juridisk-politisk och en etnisk-kulturell dimension. I det förra fal-

let är det framför allt fråga om stater och i några fall om självstyrande regioner eller gemenskaper. Det senare fallet avser en grupp eller en gemenskap, som getts en etnisk, språklig, religiös eller annars kulturell definition.

Ur ett nyfosterländskt perspektiv finns det skäl att betrakta också den nationella identiteten med nya ögon. När staten uppfattas som kulturellt neutral och samhället som kulturellt mångfacetterat saknar den till statsuppfattningen anknutna nationella identiteten etniska eller kulturella attribut. Olika former av gruppidentitet inom staten kan också kallas nationell identitet men förutom eventuellt några rättigheter av självstyrelsekaraktär innehåller denna inte politiska eller juridiska element. På det här sättet kan man tänka sig att det i Belgien finns en statlig nationell identitet men också en franskspråkig och en flamländsk identitet.

Sålunda definierad kan en individ å sin sida ha flera etniska, kulturella och nationella identiteter eller känslor och tankar om social samhörighet och den egna identiteten. När staten inte har definierats etniskt-kulturellt strider exempelvis språkliga och religiösa identiteter inte mot den statspolitiska identiteten. Mänskan vet att hon hör till många gemenskaper som är viktiga för henne. Dessa gemenskaper ställer också vissa förväntningar på henne samt ger henne friheter på sådana områden av livet som dessa inte har att göra med.

Liberal nationalism eller en ny kärnkultur

Hur lyckas en liberal stat med en kulturell mångfald bygga sig en sådan identitet, som går att identifiera både inom landet och utanför dess gränser och som är värd att älska av samhällets medlemmar och statens medborgare? Hur kan man skapa ett objekt för nyfosterländsk kärlek och patriotism rensat från traditionell

trångsynt nationalism? Hur erbjuda mänskorna en sådan social kontext som gör att de kan känna sig som fria, trygga och självständiga medlemmar och där man samtidigt kopplar ihop olika människor och får dem att känna sammanhållning?

I diskussionen har man försökt lösa detta dilemma enligt två huvudlinjer, den ena understryker minoriteternas rättigheter och den andra åter majoritetens symboliska ställning. Den förra ansluter sig till diskussionen om den liberala nationalismen och den senare till debatten om kärnkultur.

De liberala nationalisternas mål är att skapa en tunn men hållbar identitet, som dock skulle ha en så mycket gemensam och mångsidig kontaktyta att man kan identifiera sig med den också känslomässigt. I en extremt avklädd form av liberal nationalism finner man exempelvis Jürgen Habermas (1992) tankar om grundlagen som en förenande länk mellan samhällets medlemmar. Nationen byggs då upp som en politisk gemenskap baserad på statens grundläggande regelverk och institutioner. Liknande uppfattningar finner man också hos Will Kymlicka som menar att staten blir ett positivt identifikationsobjekt på grund av de fri- och rättigheter den erbjuder minoriteterna.

De mera konservativa tänkarna understryker behovet av att innehållsmässigt definiera identiteten starkare. Fastän man lyckas identifiera samhällets kulturella mångfald och erkänner olika gruppers rättigheter och friheter behöver samhället ändå sådana ankaren med vilkas hjälp människorna kan identifiera sig själva och andra. Som sådana fästen lyfter man ofta fram språket men också exempelvis kulturella sedvänjor och traditioner samt historiska erfarenheter och öden. Ett begrepp som ofta dyker upp i den här diskussionen är kärnkulturen, *Leitkultur*.

Begreppet kärnkultur blev känt genom den tysksyriska forskaren Bassam Tibis år 1998 publicerade verk *Europa ohne Identität* (Europa utan identitet). Enlig hans åsikt utgörs de centrala delfaktorerna i kärnkulturen i högre grad av västerländska politiska än kulturella värderingar. Han betonar till exempel demokrati, religi-

onsfrihet, upplysning och mänskliga rättigheter. Snart började man dock framhålla kärnkulturens betydelse i en trängre, mera nationalistisk betydelse, där den kopplades till begränsningen av invandring, kritik mot islam och krav att invandrarna assimilerar sig.

Den belgisk-flamländska politikern Bart de Wever med historikerbakgrund försökte återföra begreppet till ett mera liberalt bruk i sin bok om nationell identitet i dagens värld (2019). Han talar också om en ny medborgarsyn som inte skulle tvinga alla att bli stöpta i samma form. Däremot skulle kärnkulturen fungera som utgångspunkt i arbetet att organisera det offentliga samhällslivet. Den borde också vara en kompass som anger kursen när det gäller att välja vilka sociala och kulturella fenomen som skall tillåtas och vilka förbjudas.

Kärnkulturens utgångspunkter är i hög grad desamma som grundelementen i den liberala demokratin såsom de beskrivits i början av denna bok. Staten bör vara en neutral aktör som står som garant för de viktigaste individuella friheterna. Den offentliga makten får inte vara partiskt för eller emot någon som helst religion, livsåskådning, filosofi eller politisk ideologi. Enskilda tjänstemän kan ha egna uppfattningar men de får inte synas i handläggningen av ärenden.

Exempelvis får den flamländskhet som förenar Belgiens flamländare och skiljer dem från de franska talande enligt de Wever inte bero på vad man tror och hur man klär sig. Samhället behöver dock inte ge efter för alla krav som framförs i namn av yttrandefrihet eller kulturella rättigheter. Den offentliga makten bör inte signalera att ett godkännande av vissa beteendemönster är ett offentligt stöd för det bakomliggande värdesystemet. Man behöver inte dela samhällets eller den offentliga maktens värdesystem, men dessa värderingars existens och okränkbarhet bör erkännas.

Ett konkretare innehåll ger enligt honom dock språket, som är ett medel både för växelverkan och självuttryck samt en viktig del av den personliga identiteten. Den som inte behärskar majoritetsspråket lyckas inte tillägna sig den flamländska nationella kul-

turen och kan inte delta jämbördigt i samhällslivet. Särskilt under en tid då internet och andra elektroniska kommunikationsmedel erbjuder möjligheter till täta förbindelser med det kulturella moderlandet och den egna språkligt-kulturella gemenskapen bör den offentliga makten ombesörja att alla invånare behärskar det lokala språket och också använder det.

De Wever understryker också medborgarskapets symboliska dimension. Förutom att medborgarskapet erbjuder en inträdesbiljett till olika rättigheter och friheter är det ”ett viktigt uttryck för vår identitet, men samtidigt en artikulation av den upplysta kärnkultur som på ett dynamiskt sett ger identiteten dess form”. Medborgarskapet borde enligt honom erbjudas först efter en tillräckligt lång vistelse i landet och först när den som ansöker om medborgarskap kan påvisa sina kunskaper i (det nederländska) språket samt annat samhällsengagemang. Att erhålla medborgarskap borde vara en högtidlig tillställning där den nya medlemmen av det politiska systemet svär en trohetsed.

Också Patrick Loobuyck framför i sin bok att en nationell identitet inom ramen för den liberala nationalismen på något sätt borde göras mera konkret, lättare att förstå samt lättare att känslomässigt identifiera sig med. För detta föreslår Loobuyck att kärnkulturen ersätts med närmare förbindelser mellan olika kulturer samt en på individ- och gruppnivå fungerande interkulturalism. När olika människor möts och gör saker tillsammans från jämbördiga utgångspunkter minskar det enligt kontakthypotesen fördomar och stereotypiska föreställningar samt ökar öppenhet och fördragsamhet.

Med kulturöverskridande växelverkan kan man förstärka solidariteten bland samhällets medlemmar också i sådana fall där en gemensam nationell identitet inte (ännu) existerar. När människor har med varandra att göra i en meningsfull verksamhet börjar de vid sidan av olikheter se också faktorer som förenar och börjar uppleva en känsla av sammanhållning. Viktigt är att möten och växelverkan sker på ett jämbördigt plan utan skadlig konkurrens.

Det är optimalt om man genom att verka tillsammans kan uppnå gemensamma mål och om de sociala normerna och spelreglerna uppmuntrar till kontakt och till gemensamma ansträngningar.

Det bör sålunda finnas också konkreta möjligheter att mötas. Interkulturell verksamhet är omöjlig utan ett gemensamt rum, där man gör saker tillsammans, och en gemensam offentlighet, där man diskuterar gemensamma frågor. På samma sätt leder avsaknaden av det gemensamma rummet lätt till att människor lever åtskilda från varandra utan direkt beröring och växelverkan. De börjar också förhålla sig misstänksamt till varandra, deras inbördes förtroende minskar, sammanhållningen försvagas och solidariteten försvinner. Efter detta är det också svårare än tidigare att åter börja med något gemensamt. Det är därför välkommet om det offentliga kan erbjuda platser och utrymmen där man kan behandla meningsskiljaktigheter och lösa konflikter.

Att känslan av sammanhållning höll på att vittra sönder var en källa till oro också för Francis Fukuyama när han skrev sitt eget verk om identitet. Han talar om etnisk och kulturell mångfald men också i bredare mening om en sådan kulturförändring som med Fukuyamas ord har lett till en expressiv individualism. Frihetsbegreppet har tänjts till att bli varje individs okränkbara rätt att själv definiera ramarna för sin existens, de betydelser hen vill ge saker och ting, till och med universums karaktär och det mänskliga livets mysterium. Som en följd av detta har våra förut-sättningar att leva och verka försvagats.

”If we do not agree on minimal common culture, we cannot cooperate on shared tasks and will not regard the same institutions as legitimate; indeed we will not even be able to communicate with one another absent a common language with mutually understood meanings.” (Fukuyama 2018, 56)

Som en motreaktion till denna utveckling har olika centrifugala identiteter förstärkts. Det identitetspolitiska tanke- och handlingssättet tvingar in människor i grupper och gemenskaper, vilka rigoröst delar in människor i interna och externa grupper och där man tror på det berättigade i den egna saken och håller hårt fast vid de egna rättigheterna och friheterna. Ur detta verks synvinkel betraktat utgörs dylika identitetspolitiska rörelser framför allt av de nynationalistiska grupperingarna samt av olika former av politisk islam.

Trots inbördes fiendskap har dessa mycket gemensamt. Bägge är uttryck för en förtryckt eller kvävd gruppidentitets strävan att få offentligt erkännande och respekt. De är ideologier som hjälper människor att förstå de yttersta orsakerna till den egna ensamheten och förvirringen och vilka för den olycklige människan utpekar den som är skyldig till deras nöd och elände. Vardera gemenskapen är också exkluderande: man avgränsar de individer som inte tillhör samma nation eller bekänner samma religion samt vissa tolkningar av den.

Problemet är alltså att identitetspolitiken blivit en huvudsak och att den åsidosatt organiseringen och skötseln av gemensamma ärenden samt behovet att radikalt och på lång sikt förnya samhället. Den här utvecklingen borde man få att vända innan det är för sent. Man måste godkänna samhällenas interna pluralism men samtidigt upprätthålla och förstärka den breda och samlande identitet som gör det möjligt att ställa upp gemensamma mål och uppnå dem. Vi behöver ett nytt ”vi” som förenar olika former av gruppidentitet till en fungerande nationell helhet och därmed lyckas utmana den i värsta fall nynationalistiska identitetspolitiken och andra tendenser som allvarligt hotar splittra samhället.

Symboler och berättelser att följa

Mänskliga gemenskaper och organisationer har symboler med vilka deras medlemmar känner igen den egna gruppen och vilka gör utomstående medvetna om deras existens. Symbolerna bär ofta inom sig gruppens värderingar även om deras ursprungliga betydelse kanske redan silats bort. Staten har ett brett urval olika symboler och i det internationella system staterna bildar finner man klara symboliska strukturer. Nationsflaggorna kan placeras på bordet för att ange var enskilda representanter sitter och i början av fotbollsmatcher och för att hedra olympiska segrare kan nationalhymnerna framföras.

En stats viktigaste kännetecken är förstås dess namn som används så automatiskt att man sällan kommer att tänka på namnet som symbol. I vissa fall framträder dock namnet och de spänningar det utlöser. Detta inträffade exempelvis i samband med Jugoslaviens sönderfallsprocess. Grekland motsatte sig att en av de nya republikerna antog namnet Makedonien. Numera känner vi landet som Nordmakedonien men länge måste man kringgå frågan med det klumpiga uttrycket "Före detta jugoslaviska republiken Makedonien". Att kalla den nordliga delen av öriket Irland för Nordirland eller Ulster innehåller också ett politiskt ställningstagande: Nordirland är en del av Irland.

Andra statliga symboler är till exempel de tidigare nämnda flaggan och nationalhymnen, vilken ibland saknar ord, samt statsvapnet. I de flesta länder firar man också en viss dag av året som nationaldag. Dess bakgrund är ofta självständigheten eller någon annan historisk händelse. Mindre officiella är i vissa länder vanliga symboler såsom nationaldjur, nationalträd och –växter, nationaldräkter, nationalinstrument samt sådana nationalkompositörer, nationalskalder eller –filosofer som fått en särskild upphöjd position. Här närmar sig de statliga symbolerna närmast kännetecken typiska för den nationella kulturen. Symboler förekommer

naturligtvis också inom andra regioner, orter, grupper och gemenskaper, samt inom Europeiska unionen.

Europeiska unionen hör också till de organisationer som till och med i sitt valspråk understryker den interna olikheten. *Förenade i mångfalden* hänvisar å ena sidan till kontinentens många kulturer, traditioner och språk samt å andra sidan till viljan att tillsammans verka för fred och välbefinnande. *E pluribus unum* står det också på Förenta staternas vapensköld även om kongressen år 1956 valde ett nytt officiellt valspråk, *In God We Trust*, en sats som kulturellt och ur livsåskådningssynvinkel kan betraktas som mera begränsande. I många länder understryker man ännu tydligare den nationella enheten och dess till och med livsviktiga betydelse. Finland saknar ett officiellt motto.

De nationella symbolerna har ofta undergått förändring och i något fall har avsikten varit att vidga begreppet nation till att omfatta också dess olika grupper och gemenskaper. Kanada avstod visuellt från Britannien genom att ta i bruk lönnbladsflaggan på 1960-talet. I Tyskland började man efter andra världskriget sjunga *Deutschlandslied* från den tredje strofen framåt, vilket betyder att hymnen inte mera inleds med den nationalsocialistiskt präglade *Deutschland, Deutschland über alles* –strofen. Nederländernas nuvarande nationalhymn börjar med en beskrivning av nationalhjälten Vilhelms av Oranien tyska, franska och spanska bakgrund och bindningar. Den föregicks av *Wien Neêrlands bloed*, som betonade nationen som en blodsarvs-gemenskap fri från främmande fläckar.

Många statliga/nationella symboler är också annars mycket yngre än man tänker sig, också i länder som existerat som stater redan länge. Smärre eller större förändringar har ägt rum. Ändå förhåller man sig ofta mycket allvarligt och känslomässigt till dessa symboler och missbruk eller andra undantag från normen betraktas lätt om helgerån. Detta leder till att man demonstrerar sitt hat mot en annan stat eller nation genom att behandla dessa symboler illa, genom att exempelvis trampa på flaggan eller

bränna den. En mera nyanserad inställning till symbolerna kunde minska dylika kränkningar.

Många länders symbolvärld innehåller ännu direkta eller indirekta hänvisningar till vilka som är ”äkta” medborgare och vilka uttryckligen inte. Den israeliska statens nationalhymn, fana och statsvapen anknyter starkt till judendomen fastän en stor del av befolkningen är araber eller tillhör andra etniska eller kulturella grupper såsom islamtroende eller kristna. I allmänhet har dock denna liknelse bleknat och försvunnit i historiens skuggvärld. Så uppfattas exempelvis korset i Englands eller Finlands flagga inte mera som en kristen symbol.

I alla länder med en kulturell mångfald lönar det sig att dryfta den statliga eller nationella symbolvärlden utgående från frågan om den är exkluderande eller inkluderande och vilka känsloreaktioner den väcker. En del människor tar illa upp om personer med invandrar- eller minoritetsbakgrund inte sjunger med i nationalhymnen eller verkar besvärade inför nationella symboler. Bakom beteendet kan dock finnas också goda orsaker, vilka kan hänföra sig exempelvis till associationer eller historiska erfarenheter vilka dessa symboler gett upphov till. I många länder har också den nationalistiskt inställda ytterhögern lagt beslag på nationella symboler för sina egna syften.

Förutom av symbolerna förenas och särskiljs nationen från andra nationer av det gemensamma narrativet, den nationella historien i bred mening. Ett eget och ett som gemensamt upplevt narrativ fogar nutiden och dess människor till en kontinuerlig kedja med tidigare generationer och historiska händelser. Med dess hjälp blir nationen den ”andliga principen” såsom fransmannen Ernest Renan formulerade frågan under slutet av 1800-talet. Det nationella narrativet visar vägen förutom bakåt också framåt. Det förpliktar nu levande och kommande generationer att fortsätta livet tillsammans, att minnas gemensamma lidanden och att högakta uppnådda segrar.

Men historien kan både förena och skilja åt. Få samhällen har under sin historia besparats inre konflikter och de berättelser

som berättas har en benägenhet att favorisera segrarnas version. Särskilt svårt att känna igen sig själva i det nationella narrativet har förståeligt nog de som själva invandrat till sitt nya hemland eller vilkas släkt inte har en lång historia på orten. Det är också möjligt att den egna etniska, kulturella och nationella bakgrunden hör till ett annat lands traditionella fiendebild. Att hålla dessa framme och särskilt betona dem kan i stället för att ena samhället splittra detsamma.

Will Kymlicka lyfter ur Ernest Renans text också fram observationen, att skapandet av en gemensamt upplevd erfarenhet av den nationella identiteten förutsätter att man minns men också att man glömmer tillsammans. Det är viktigt att framför allt i multinationella samhällen och i samhällen med en kulturell mångfald i det nationella narrativet negligera eller omtolka sådana minnen som föranleder konflikter. Historien, som annars borde förena och föda ädlare känslor, producerar då motsättningar och bitterhet. Å andra sida kan strävanden att putsa eller skriva om en historisk berättelse också skapa spänningar och till och med konflikter. Detta syns i diskussionen kring många länders kolonialhistoria och rasism.

Den egentliga historieskrivningen bör naturligtvis vara så objektiv som möjligt och basera sig på vetenskaplig forskning. Också då man författar exempelvis läromedel eller översiktsarbeten i historia eller då man håller tal och föredrag som starkt anknyter till det nationella historiska narrativet kan man alltid välja och vraka bland innehållet och betona vissa frågor eller fenomen mer än andra. Varje berättelse är ett resultat av dylika val. Det är viktigt att vara medveten om denna valsituation och om valens eventuella konsekvenser.

När det gäller att bygga en känsla av gemensam identitet och samhörighet i ett mångkulturellt samhälle är det viktigt att exempelvis historisk pluralism inte undertrycks eller att man presenterar minoriteter eller drag i deras kultur på ett målmedvetet negativt sätt. Det lönar sig överlag att undvika stereotypa skild-

ringar av grupper och gemenskaper och att i stället i allt högre grad inlemma också minoriteternas egna infallsvinklar i det förgångna samt beakta deras roll i olika skeden av statens, samhällets och nationens utveckling. I Finland deltog landets historiska minoriteter aktivt i landets försvar under andra världskriget.

Principen om ömsesidighet gäller dock också här. Till minoriteternas och invandrarnas plikter hör att erkänna det nationella narrativets betydelse när det gäller att hålla samman samhället och staten samt dess psykologiska och emotionella betydelse för många av samhällets medlemmar. Barn och unga bland de nationella minoriteterna och andra generationens invandrare lär sig statens, samhällets och nationens historia i skolan. Däremot är det viktigt att de som invandrat i sen ungdomsålder eller som vuxna skaffar sig kunskaper om det nya hemlandets förgångna. Det mottagande landet gör gott i att erbjuda material och tillfällen till ny inläring.

Hur skall nationerna byggas upp på nytt?

1800-talet var nationsbyggandets stora århundrade. Utmaningarna att förena den liberala demokratin och den kulturella mångfalden blir kanske lättare att lösa om vi minns att inte heller nationalstaten var en naturlig sak i början. Den regionalt avgränsade och centralt ledda staten, som gjordes enhetlig internt såväl med modern förvaltning och trafikens infrastruktur som med nationella symboler och berättelser visade sig under sin tid vara en fungerande lösning när det gällde att utveckla samhället ekonomiskt och politiskt samt att försvara det mot yttre fiender.

I vissa fall, såsom i Sverige, existerade staten innan den utvecklades till nationalstat. I andra fall, såsom i Estland, föregick en nationalistisk strömning uppkomsten av en självständig stat.

Finland är i detta hänseende något annorlunda eftersom samhällets modernisering och enhetskulturens utveckling kunde ske inom ramen för det autonoma storfurstendömet, fastän staten inte var självständig. Den finska nationalismen var också såtillvida märklig att många med svenska som modersmål befrämjade en förstärkning av finskheten och samtidigt en sådan nationsuppfattning som långt byggde på det finska språket.

I alla nämnda fall kunde det nationella uppvaknandet ske under förhållanden som i många avseenden kan betecknas som gynnsamma. Så som ovan konstaterades utvecklades också trafikmedlen och trafiklederna snabbt under 1800-talet. Som en följd av urbaniseringen bodde en allt större del av befolkningen i regionala eller nationella centra där möten människor emellan blev vardag. Produktionsstrukturens utveckling från lantbruk till industri förde också människor i närmare kontakt med varandra. Den förutsatte en befolkning som var bättre utbildad än tidigare. Vid sidan av skolan ökade också många former av förenings- och medborgaraktivitet känslan av att höra till en nation.

Statsbegreppets utveckling från en på enhetlighet inriktad nationalstat till en liberaldemokratisk stat som godkänner pluralismen sker av nödtvång under svårare omständigheter. Trafiklederna är numera globala och en resa till ett annat land kan vara lättare och billigare än till en annan stad i det egna landet. Under de effektiva datanätens tidevarv sker växelverkan också i övrigt över gränserna. Männskorna har hela världen i sin ficka men möten med invånare i samma region kan vara sällan förekommande. Medielandskapet är som helhet mycket mer internationellt än tidigare.

Framför allt i länder där man slopat den allmänna värnplikten är det bara skolan som fungerar som ett element som dels förenar befolkningen starkt men också särskiljer den från andra länder. Därför är dess betydelse som en samhället sammanbindande institution allt viktigare. Många har också fäst uppmärksamhet vid detta. För Bart de Wever, som citerades ovan, är skolan en

institution som utbildar blivande medborgare. Den får inte vara en förlängning till vardagsrummet, utan förstugan till *res publica*. Det är i skolan man måste se till man bygger känslan av inbördes sammanhållning, vilket kanske inte lyckas i hemförhållanden.

Skolan kan, börjande med de riksomfattande pedagogiska grunderna och med pedagogisk praxis och växelverkan mellan eleverna, starkt och positivt påverka uppkomsten av en känsla av sammanhållning och en respekt för olikhet. I skolorna kan man också lära sig, internalisera och testa många av det mångkulturella samhällets spelregler, till exempel vad som är tillåtet och vad som är förbjudet. Barn och unga kan i sina läroanstalter lära sig föra en saklig dialog om konfliktfyllda ämnen och att betrakta frågor ur olika synvinkel. Det är självklart att effekten i alla dessa fall kan var också den motsatta, särskilt om saker görs på felaktigt sätt.

Marta Nussbaum framför i sin egen text om patriotismens pedagogik några principer med vilka man får fram de bästa sidorna av fosterländskhet samtidigt som man kontrollerar de sämsta. Jag har redigerat listan något för denna bok och med beaktande av den finländska kontexten:

1. Börja med kärleken. Barnen blir inte goda samhällskritiker eller olikttänkande om de inte först lär sig att bry sig om nationen och dess historia.
2. Inled också utläringen av kritiskt tänkande i ett tidigt skede och fortsätt med denna utbildning kontinuerligt. Barnen lär sig redan tidigt, gärna och med kärlek, slutledningsförmåga om saken framförs intelligent och med beaktande av elevernas ålder.
3. Man bör lära ut om fosterländskheten på ett inkluderande sätt. Om nationen bör man berätta att också minoriteters situation, roll och öden ingår i berättelsen.
4. Krig och konflikter från det förflutna och deras orsaker bör behandlas så att man inte demoniserar motparten eller fienden.

5. Eleverna bör lära sig att ge värde åt och respektera den historiska sanningen och nationen sådan den är utan att man förvränger värderingar och utan att man sätter en stämpel på minoriteterna.

Vad gäller de vuxna vore det viktigt om man fick de till Finland inflyttade minoriteterna att förstå att det att man känner sig som finländare inte betyder att man ger upp sin tidigare identitet. I stället för att mänskorna ser steget till det nya livet som ett steg in i ett nytt rum där man låser dörren, borde möjligheten att identifiera sig också med det nya hemlandet ses som en dörr till en ny värld. I denna nya livsomgivning kan man göra och uppleva mycket samtidigt som man från det tidigare livet bevarar det som är värdefullt och upprätthåller denna del av identiteten i sin egen självuppfattning.

Jag kom att tänka på detta när jag hörde Yle-kolumnisten Rajkunar Sabanadesan, med bakgrund i Sri Lanka, berätta i radion att han inte känner sig som finländare och att han inte ber om eller ens vill ha ”rätt” att vara finländare. Sabanadesan upplever sin identitet som närmast tamilsk och han är stolt över denna bakgrund. Enlig honom är antagandet att alla som lever i Finland skulle uppleva sig som finländare närmast arrogant.

Jag stannade upp för att dryfta vilket var det budskap och vem har sänt det budskapet som har fått honom att tro att det inte är möjligt att vara tamil och finländare samtidigt. Den finländska integrationspolitiken (och minoritetspolitiken) har redan länge innehållit linjedragningen att det är både tillåtet och önskvärt att invandrarna bevarar den egna etniska och kulturella identiteten samtidigt som man hoppas att alla deltar i det finländska samhället och anser sig åtminstone i någon mån vara finländare. I många europeiska storstäder, och exempelvis i huvudstadsregionen i Finland, finns det egentligen inte andra möjligheter än att acceptera mänskornas otaliga, parallella och överlappande objekt för identifikation och sålunda medlemskap i olika samfund.

Sabanadesans kolumn innehåller dock också en väsentlig specifikation som avslöjar att han egentligen också själv tänker i dessa banor. Han säger sig ”stolt vara finsk medborgare och jag vill ur djupet av mitt hjärta arbeta för detta samhälle. Jag älskar Finland och kan inte mera föreställa mig att jag skulle bo någon annanstans”. Fastän han inte upplever sig vara etniskt finländare, är han finländare vad beträffar medborgarskap och samhällelig lojalitet. Att tala om att älska vittnar om starka känslorband, och, i enlighet med Nussbaum, kan man tänka sig att han är så fosterländsk man bara kan önska sig.

Hur framstår Finland i ljuset av det mångkulturella samhället och den liberala demokratin?

Hur ter sig Finland idag ur den liberala demokratin, mångfaldens, de gemensamma spelreglernas och den nationella identitetens perspektiv? I detta kapitel analyserar vi den finska staten och det finska samhället utgående från dessa frågeställningar. Först utreder jag de språkliga och kulturella minoriteternas rättigheter i det finländska samhället och därefter de utmaningar som under senare tid riktats mot den liberala mångkulturella demokratin i vårt land. Jag granskar också hur man i Finland tillsvidare behandlat olika frågor som gäller de kulturella rättigheternas gränser. Det är också skäl att analysera Finlands nationella identitet, den symboliska nationen, i förhållande till de formella fri- och rättigheterna. Till slut gör jag en bedömning om Finland eventuellt kan ses som ett perfektionistiskt samhälle, inte bara som en liberal utan också som en etnisk eller sekulär demokrati.

Finland är en liberal demokrati
där minoriteterna har rättigheter

Allt sedan självständighetens begynnelse har Finland fortlevt som en representativ demokrati, där individernas fri- och rättigheter såsom i de övriga nordiska länderna har getts ett stort värde.

De grundläggande rättigheterna förstärktes i mitten av 1990-talet varvid de flesta av dem utvidgades att gälla också andra länders i Finland bosatta medborgare. Enligt nu gällande tolkning är alla som berörs av Finlands samhällsordning lika inför lagen. De nationella grundläggande rättigheterna förstärks ytterligare av Europeiska unionens grundrättigheter, avtal uppgjorda inom Europarådet samt de internationella mänskorättsavtalen.

Finland har sedan självständighetens början varit en officiellt tvåspråkig stat. Om nationalspråkens utövers, de finskspråkigas och de svenskspråkigas, rättigheter stadgas närmare i språklagen och vissa andra lagar. Trots att svenska språkets andel av befolkningen är klart mindre än de finskspråkigas är det inte ett minoritetsspråk utan det andra nationalspråket. I Finlands rapportering till Europarådet beträffande verkställigheten av konventionen om skydd för regionala och minoritetsspråk betraktas svenska språket dock *de facto* som ett minoritetsspråk. Finland skiljer sig från många andra två- eller flerspråkiga länder så till vida att dessa nationalspråksgrupper och deras rättigheter inte avgränsats på regional nivå. Undantaget utgörs av landskapet Åland, som med ett internationellt avtal definieras som enspråkigt.

Från år 1992 har de i Finland använda varianterna av samiskan, nordsamiskan, enaresamiskan och skoltsamiskan haft status av officiella språk inom samernas hembygdsområde, det vill säga Enontekis, Enare och Utsjoki kommuner samt norra delen av Sodankylä kommun. Om samernas språkliga rättigheter stadgas närmare i samiska språklagen. Samerna har bland annat rätt att använda sitt modersmål i ämbetsverk och få hälsoservice på sitt modersmål i detta område. De finska samernas högsta politiska organ är *Sámediggi* eller sametinget. I anslutning till sametinget verkar också samiska språkrådet vars uppgift är att vårda och utveckla språket.

Finska staten erkänner officiellt inga andra minoriteter och minoritetsspråk. I grundlagens 17 paragraf stadgas dock att förutom ursprungsfolket samerna också romerna och andra grupper har rätt-

en att utveckla sitt språk och sin kultur. Av dessa ”andra grupper” nämner beredningsarbetet till grundlagens grundrättighetsreform judarna och tatarerna. I sin rapport om verkställandet av ovannämnda Europarådets konvention rapporterade Finland år 2017 förutom om svenska och samiska språken också om romani, ryska språket, tatarspråket, jiddisch, karelska språket och estniskan samt om det finskspråkiga och det svenskspråkiga teckenspråket. Finland har också undertecknat Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och rapporterar i anslutning till detta om dessa språkgrupper, för jiddisch del också vidare om judarna.

Enligt grundlagens bestämmelse om religionsfrihet har var och en i Finland religions- och samhetsfrihet. Den innefattar rätten att bekänna och utöva religion, rätten att uttrycka sin övertygelse samt rätten att tillhöra eller inte tillhöra ett religiöst samfund. Ingen kan tvingas att mot sitt samvete delta i religionsutövning. Religionsfrihetslagstiftningen från år 1923 förnyades i sin helhet år 2003. I lagstiftningen har man exempelvis lagt till stadganden som förstärker individens självbestämmanderätt vid anslutning till eller avgång från ett religiöst samfund samt specificerat stadganden gällande grundande av nya religiösa samfund.

Det egentliga statskyrkosystemet skrotades i Finland redan på 1800-talet. Finlands evangelisk-lutherska kyrka och sedermera också Finlands ortodoxa kyrka har dock haft en i lag stadgad ställning med vissa rättigheter. Om bägge kyrkosamfunden har man använt namnet folkkyrka. Från år 2009 har i Finland andra registrerade religiösa samfund haft en möjlighet att få statsunderstöd som stöd för sin verksamhet. Med dessa understöd vill man förbättra de religiösa samfundens möjligheter att bekänna och utöva sin religion.

Till grundskoleundervisningen hör undervisning i den egna religionen, vilken dock inte är konfessionell. Alternativet är livs-åskådningsundervisning. Elever som inte hör till ett religiöst samfund får dock delta i religionsundervisningen. De som hör till den evangelisk-lutherska eller den ortodoxa kyrkan anvisas till undervisningen i den egna religionen. De som hör till övriga religiösa

samfund kan be om att få undervisning i den egna religionen. Kommunen är förpliktigad att anordna denna undervisning om det på kommunens eller på utbildningsanordnarens område finns minst tre elever som hör till denna religion.

De i Finland boende utlänningarnas rättigheter var på många sätt begränsade ännu under slutet av 1980-talet. Fram till dess var invandringen till Finland å andra sidan mycket obetydlig. När invandringen började växa började man i Finland vidta åtgärder för att underlätta en anpassning till samhället eller boningsorten. Åtgärderna byggde delvis på de erfarenheter man fått vid mottagandet av flyktingar på 1970- och 1980-talen. Den första lagen om integrering av invandrare och mottagande av kvotflyktingar stiftades år 1999. I denna lag definierades integrering som invandrarens individuella utveckling med målet att delta i arbetslivet och samhällets verksamhet med bevarande av det egna språket och den egna kulturen.

En ny lag om främjande av integration trädde i kraft år 2010. I den definierades integration enligt följande: (med) integration (avses) invandrarens och samhällets interaktiva utveckling med målet att ge invandraren de kunskaper och färdigheter som behövs i samhället och arbetslivet samtidigt som invandrarens möjligheter att upprätthålla sitt eget språk och sin kultur stöds. I arbets- och näringsministeriets år 2021 utgivna publikation är ordet integration definierat något annorlunda men till sitt centrala innehåll ändå detsamma: upprätthållandet av det egna språket och den egna kulturen anses ingå i integrationen.

En internationell jämförelse kring policyåtgärder med målet att integrera invandrare analyserar invandrarnas ställning och rättigheter i 52 länder med 8 dimensioner. Dessa temaområden är: uppehållstillstånd, familjeförening, möjligheter att erhålla medborgarskap, politiskt deltagande, arbetsmarknaden, utbildningen, hälsan och motstånd mot diskriminering. I den senaste av MIPEX (Migrant Integration Policy Index) utgivna publikationen år 2020 placerade sig Finland som trea med 85 poäng (av maximala 100). Enligt datainsamlarna

sporrar integrationspolitiken i Finland hela befolkningen att se invandrarna som jämlika och jämbördiga medmän och potentiella medborgare.

Ett annat internationellt jämförande projekt är *Multiculturalism Policy Index* (MCP) som upprätthålls vid Queensuniversitetet i Kanada. Indexet analyserar institutionella strukturer och policyåtgärder i relation till kulturell mångfald i 21 västländer. I projektet undersöker man tre olika befolkningsgrupper: minoriteter, ursprungsfolk samt invandrargrupper. Dessa samt till dem hörande individers rättigheter och friheter granskas i många dimensioner.

Enligt publikationen år 2020 förekommer dessa tre minoriteter och följaktligen deras rättigheter förutom i Finland bara i Kanada, Japan och Förenta staterna. I fråga om invandrarnas rättigheter är Finlands poäng vid sidan av Kanada och Sverige de högsta efter Australien (maximala 9 poäng). Finlands svenskspråkiga befolkning har i denna studie betraktats som en minoritet och på detta område berättigar Finlands 4,5 poäng till en delad femte placering (mot maximala 6 poäng). Ursprungsbefolkning finns inte i de flesta av de undersökta länderna. Ursprungsbefolkningarna och deras rättigheter var bäst i Kanada och i Förenta staterna (maximalt 9 poäng). Samernas rättigheter är enligt denna jämförelse något svagare i Finland än i Norge och Sverige.

MIPEX och MCP:s sätt att analysera invandrarnas jämlikhet och möjlighet till deltagande samt förverkligandet av minoriteternas kulturella rättigheter kan diskuteras, liksom också analysens faktabas. Den helhetsbild de ger kan dock i det stora hela anses tillförlitlig. Finland är beträffande grundlagen, övrig lagstiftning och de institutionella arrangemangen odiskutabelt en av världens liberala demokratier. Förutom detta är Finland ett land där man vid sidan av de individuella friheterna och rättigheterna också målmedvetet fäst uppmärksamhet vid kollektiva kulturella friheter och rättigheter. Hur väl tål detta påstående en närmare granskning och testning?

Tabell 1. Poängen för de enskilda länderna enligt Multicultural Policy Index år 2020 Källa: <https://www.queensu.ca/mcp/>

	Invandrar- minoriteter	Nationella minoriteter	Ursprungsfolk
Australien	8		6
Belgien	5,5	5,5	
Danmark	1		7
Finland	7	4,5	3,5
Förenta staterna	3,5	3,5	8,5
Frankrike	1,5	1,5	
Grekland	2,5		
Irland	4,5		
Italien	1,5	4,5	
Japan			3
Kanada	7	6	8,5
Nederländerna	1		
Norge	4,5		5,5
Nya Zeeland	6,5		7,5
Portugal	3,5		
Schweiz	1	4	
Spanien	3	5,5	
Stor-Britannien	6	6	
Sverige	7		4,5
Tyskland	3		
Österrike	1,5		
Medeltal	3,8	3,7	6

Den mångkulturella liberala demokratin utmaningar

Man kan ifrågasätta och försöka kullkasta den mångkulturella liberala demokratin på många olika sätt. Detta kan ske i mera omfattande utsträckning om man exempelvis försöker skapa en autoritär eller totalitär stat där individernas grundläggande rät-

tigheter inte förverkligas och där de som tillhör en minoritet inte känner sig trygga inför en kränkning av deras fri- och rättigheter. Utmaningen kan också vara mera avgränsad eller riktad. Också i ett demokratiskt och på många sätt frisinnat samhälle kan det vara ont om utrymme för kulturella undantag eller någon form av dessa. Också liberalismen kan på sitt sätt vara trångsynt.

Finland kan se tillbaka på en lång och obruten utveckling av det demokratiska politiska systemet. Under slutet av 1900-talet rådde en stark konsensus om det finländska samhällets och statens centrala principer. Läget var ett annat under tiden mellan världskriegen när systemet attackerades både från höger och vänster, av finländska fascister och kommunister. Efter inbördeskriget hade den yttersta vänstern uteslutits från all politisk verksamhet, efter andra världskriget kunde kommunisterna åter delta i politiken, medan ytterhögerens verksamhet åter förbjöds.

Alla gillade inte heller i början Finlands officiella tvåspråkighet. De mest radikala anhängarna av den finsknationella ideologin motsatte sig ännu svenska språkets ställning som andra nationalspråk och svenska språkets och de svenskspråkigas ställning i samhället. Konflikterna kulminerade i Helsingfors och särskilt i Helsingfors universitet, där debatten om språkförhållandena gick het. De språkpolitiska konflikterna avtog dock under 1930-talets gång samtidigt som det internationella politiska läget skärptes. I samhället strävade man också i övrigt till att bygga broar mellan oliktänkande i stället för att resa allt högre barriärer.

Den politiska populismen fick sin mest synliga form i Finland i Finlands landsbygdsparti som leddes av Veikko Vennamo. Före hans tid är det svårt att se övrig förekommande elitkritisk verksamhet som särskilt antiliberal för att inte tala om antidemokratisk och dess eventuella nationalism var inte särskilt radikal. Efter att FLP gått i konkurs bildades ett nytt, modernare parti Sannfinländarna. Under Timo Soinis ledning utmanade partiet dock inte särskilt radikalt den gällande samhällsordningen och dess bakomliggande värderingar.

En ur denna boks synvinkel relevant politisk radikalism började uppstå i Europa allt allmännare och starkare under slutet av 1900-talet. Många gamla högerradikala partier ömsade skinn och nya rörelser och partier uppstod i många länder. Ett nynationalistiskt tänkesätt började ta form och riktade vid sidan av sina traditionella populistiska ämnen kritiken framför allt mot den ökande invandringen och dess följder. Ett särskilt objekt blev med tiden det faktum att andelen islamtroende ökade inom befolkningen och att dessa därmed också fick en allt större synlighet i samhället.

Inom denna nynationalistiska rörelse – som alltså till åtskillnad från den äldre nationalismen inte vill skapa något nytt utan endast återskapa något försvunnet – underströk den mera moderata sidan behovet av att minska invandringen, försvaga invandrarernas rättigheter samt förpliktiga dem att integrera sig: att ta landets sed som den är. En annan del av denna nya nationalistiska rörelse kan dock utgående från dess mål och verksamhetsformer ses som mera radikal, till och med som en ny ytterhöger.

En annan form av extremt tänkande började ta form i det till karaktären mera internationella, radikala islam. Också här kunde man särskilja mellan mera moderata och mera radikala varianter. De mera moderata försökte inte utmana det rådande samhällssystemet utan försökte i stället isolera sig från det västerländska värdesystemet för att därmed få mera stöd för sina idéer. I den radikala extremfalangen godkände man också i detta fall våldsdåd och strävade att störta den liberala och demokratiska samhällsordningen. Terrorisdåd samt exempelvis ISIS-organisationens strävan att skapa ett totalitärt kalifat på Syriens och Iraks områden präglade överhuvudtaget bilden av islam i västvärlden.

Till Finland kom de två ideologierna relativt sent. Så som tidigare konstaterades landade den nationalistiska populismen i Finland då Sannfinländarnas understöd började växa. Den var nationalistiskt sett relativt måttlig och mera vänster- än högerinriktad. Linjen hårdnade och tog ett kliv högerut när Jussi Halla-aho blev vald till partiets ordförande. Många personer som till-

hör den öppet nationalistiska organisationen Suomen Sisu har verkat i partiet.

Förutom att partiet motarbetet invandringen har det förhållit sig negativt också till det man kallar ett ideologiskt mångkulturellt tänkesätt samt kritiserat svenskans ställning i Finland. Partiet har dock i grunden förblivit demokratiskt samt bestraffat och till och med uteslutit medlemmar som stått för alltför radikala tongångar. Det är kanske därför det i Finland existerar ytterhögergrupper, vilka verkar utanför det demokratiska politiska systemet och vilka negligerar alla i Finland boende personers grundläggande rättigheter. Mest publicitet har getts Finlands motståndsrörelse som år 2018 belades med verksamhetsförbud.

Enligt en rapport från år 2019 av Leena Malkki och Juha Saarinen är den form av islamisk jihadism som tar avstånd från det omkringliggande samhället ännu sällsynt hos oss, även om dess understöd ökat något under 2010-talet som en följd av oroligheterna i Syrien och i Irak samt det ökade antalet asylsökande till Finland åren 2015–2016. Enlig dem är knivattacken i Åbo 2017 det enda fallet i Finland som kan betraktas som ett jihadistiskt dåd. Förövarens koppling till finländska eller internationella jihadistiska nätverk är dock osäker. Sedan ISIS grundat sitt kalifat åkte från Finland till detta område ett – jämfört med befolkningmängden – rätt stort antal ”krigare” och andra sympatisörer.

En diskussion om en begränsning av kulturella friheter och rättigheter

I Finland har vi tillsvidare inte fört någon djupare offentlig diskussion om de kulturella fri- och rättigheternas gränser. Detta beror dels på historien, dels på befolkningsutvecklingen. Vid början av 1990-talet var största delen av Finland kulturellt sett ett myck-

et enhetligt område fastän också minoriteter alltid har hört till befolkningen. Invandringen har sedermera ökat betydligt men den har koncentrerats kraftigast till vissa regioner. Omkring hälften av befolkningen med utländsk bakgrund bor i huvudstadsregionen, vilket också internationellt sett innebär en stark koncentration.

Såsom i många länder har en stor del av invandringen kommit från Finlands närområden, förutom från Sverige från det tidigare Sovjetunionen och Ryssland samt från Estland. Sovjetunionens sönderfall var en viktig bakgrundsfaktor också när de första somalierna kom till Finland. Islams specifika vikt har ökat framför allt som en följd av invandringen från Mellanöstern och Nordafrika och hög nativitet bland dem som invandrat i Finland. Tatarbefolkningen hör som islamisk minoritet sedan gammalt till Finland, men den har anpassat sig mycket väl till det finländska samhället.

I jämförelse med tatarerna har man traditionellt fört en livligare diskussion om den romska befolkning som ändå bott här en ännu längre tid. Härvid fäste man tidigare mera uppmärksamhet vid sociala frågor såsom arbetslöshet, låg utbildningsnivå och kriminalitet än vid det kulturella. Den romska befolkningen har framgångsrikt lyckats bevara många av sina kulturella särdrag också i det finländska samhället även om språket romani hotat försvinna. De svårare frågorna, som hänför sig till romernas kulturella sedvänjor, är plikten att väja/vika undan och kravet på tillstånd att flytta. De har haft betydelse när det gäller vart en rom eller den romska familjen kan flytta. Med dessa regler har man på förhand velat undvika konflikter men samtidigt har de begränsat människors valfrihet.

En rätt långvarig debatt gäller arrangerandet av religiösa tillställningar eller tillställningar som upplevs som religiösa i utbildningsanstalter upprätthållna av stat och kommun samt elevernas plikt att delta eller rätt att utebli från dylika tillställningar, händelser eller verksamheter. Dessa frågor berör inte endast icke-kristna religiöst-kulturella minoriteter och diskussionen har inte ens alltid emanerat från dem. Betydande initiativtagare

har varit bland annat medlemmarna i Fritänkarnas förbund vilka står utanför kyrkan.

Enligt den gällande religionsfrihetslagstiftningen kan ingen tvingas att delta i religionsutövning. När det gäller de egentliga religiösa tillställningarna såsom gudstjänsten är frågan högst enkel: den som inte hör till kyrkan är inte förpliktigad att delta. Saken blir mera komplicerad när det är fråga om bara en del av ett arrangemang. Då kan man lika väl förutsätta deltagande i en del av arrangemanget som befrielse från detta. Därtill är det religiösa i situationerna och händelserna inte alltid självklart. Man har motiverat att ”Den blomstertid nu kommer...” sjungs vid skolavslutningarna med att festtraditioner är en del av den finländska kulturen. Enligt Utbildningsstyrelsens linjedragning gör en enskild psalm inte tillställningen till en religiös sådan.

Ett färskare exempel som främst ansluter sig till yttrandefriheten är skådespelaren-riksdagsledamoten Pirkka-Pekka Petelius offentliga ursäkt till samerna år 2019, vilken återkallar i minnet tidigare nämnda Jay Lenos offentliga ursäkt. I fallet Petelius var det fråga om några tv-serier från 1980- och 1990-talen i vilka han och Aake Kalliala i sina sketcher uppträder som berusade samer. I sitt pressmeddelande skrev Petelius att han nu inser att sketcherna har haft en skadlig inverkan och att han i egenskap av riksdagsledamot bör komma ut med åsikten om sitt tidigare beteende. Han bad att få träffa också Delegationen för romska ärenden för att diskutera den bild av romerna dessa program kan ha haft och för att be om ursäkt för det skedda.

En fråga som diskuterats relativt mycket är N-ordet som uppstått på senare tid för att på ett nedsättande sätt beskriva mörkhyade. Användningen av termen var godtagbar långt in på 1900-talet. Senare har inställningen blivit klart negativ men N-ordet används ännu och numera ännu tydligare för att medvetet sära. Från kommersiella produkter har det försvunnit helt och hållet. Också om romerna och ryssarna förekommer i finskan begrepp med klart negativ klang och vilka i rätten då och då ansetts uppfylla kriterierna för ärekränkning.

Att kränka en annan persons heder betraktas enligt finländsk lag som ett brott. Ur det liberala mångkulturella samhällets synvinkel är exempelvis hets mot folkgrupp och kränkning av trosfriden relevanta brott. Det på senare tid aktualiserade begreppet hatretorik känner Finlands lagstiftning dock inte till. En av riksåklagarämbetet tillsatt arbetsgrupp har i sin rapport år 2012 definierat hatretorik som sådana uttalanden där objektet hotas, förolämpas, förtalas eller annars kränks på ett straffbart sätt. Såsom Reetta Pöyhätäri konstaterar i boken om hatretoriken i Finland, är all hatretorik inte nödvändigtvis argt tal för man kan få till stånd en skadlig eller exkluderande effekt också med en argumentation som sker i relativt lugn anda (Neuvonen 2015).

Ärekränkningen är central också i diskussionen om så kallad kulturell appropriation, ett slags beslagtagande av andras kulturella traditioner. Begreppets innehåll varierar något men i grunden betyder det en tolkning där en representant för en privilegierad eller makthavande grupp utnyttjar en annan, ofta i en eller annan mening minoritets, materiella eller immateriella kulturarv. I vidaste bemärkelse betyder det att exempelvis en författare beskriver en gemenskap utan att vara medlem i densamma eller att en skådespelare som inte tillhör en minoritet uppträder i en roll som medlem i gemenskapen. En alltför snäv tolkning av kulturell appropriation strider dock mot det liberala samfundets värderingar och principer då den lätt begränsar individens frihet att uttrycka eller annars förverkliga sig själv.

Däremot kan man på goda grunder godkänna en sådan kritik av handlingar och verksamhetsformer där en annan befolkningsgrupps identitet, art och traditioner utnyttjas till att förakta denna eller till att få ekonomisk vinst. Också dylika fall har förekommit i Finland framför allt när det gäller produkter eller uppträdanden som grundar sig på samekulturen och dess traditioner.

Medlemmar av det samiska samfundet har åtskilliga gånger kritiserat att andra än samerna använder deras dräkter eller kopior av dessa vilket också lett till ursäkter. Å andra sidan har man be-

klagat sig över att polemiken kring detta lett till att man inte vågar köpa eller ta i användning samehantverk av rädsla för beskyllningar om kulturell appropriation. Sametinget godkände år 2018 verksamhetsprinciperna för en ur samiskt perspektiv ansvarsfull och etiskt hållbar turism. Den första principen gäller just godkännandet av och respekten för samiska traditioners värde och rikedom.

Såvitt jag vet har det under senare tid inte i högre grad förekommit frågor i anslutning till Finlands traditionella minoriteters klädsel, exempelvis i fråga om minoritetsrepresentanternas rätt att bära sina traditionella kläder på arbetsplatsen eller vid officiella tillfällen. Tidigare var man också i Finland tvungen att dölja sin minoritetsidentitet. Den romska klädseln är en väsentlig del av gemenskapens och dess medlemmars identitet och användningen av dessa kläder utgör idag inte i allmänhet ett hinder att delta i utbildningen eller arbetslivet, även om långtifrån alla klär sig i romska kläder när de arbetar. I jämförelse med den romska dräkten är samedräkten numera mera en dräkt för festsammanhang.

Med invandringen har det i Finland uppstått också några nya frågor även debatten om dem har varit rätt lam. En av dem är användningen av muslimernas religiöst anknutna huvudbonader såsom hijab-duken tillsammans med en militär uniform. Inom inrikesministeriet har det pågått ett utredningsarbete vars resultat förutom inom polisen kunde utnyttjas också i utvecklandet av räddningsväsendets och gränsbevakningens regler om tjänsteuniform. I armén har det på värnpliktslagen baserade allmänna tjänstereglementet förskrivit att en enhetlig klädsel förutsetts.

Klädselreglerna har hos oss anslutit sig till vissa mera allmänna frågor såsom vilka aktiviteter som anses passande för män och kvinnor att delta i samtidigt i samma rum. Mest uppmärksamhet torde frågan om separata simturer ha väckt. En del av muslimerna har ansett att simning och kanske också annat idrottsutövande i minimala eller möjligen åtsittande och blottande kläder inte är förenligt med religionens moralregler. Att beakta detta och ordna

simturererna på nya grunder kunde ge dem en möjlighet till motion och deltagande.

Jämställdhetsombudsmannen gav år 2018 ett utlåtande enligt vilket separata till kvinnor riktade simturer inte står i strid med jämställdhetslagen. Som utgångspunkt får man inte på basen av kön försätta en person i en ogynnsam ställning i förhållande till utbudet på allmänt tillhandahållna varor och tjänster. Ett sådant arrangemang är dock möjligt om åtgärden kan anses ha ett berättigat syfte och om medlen att uppnå detta kan betraktas som sakliga och nödvändiga. Jämställdhetsombudsmannen ansåg att man med separata kvinnoturer de facto tryggade allas möjligheter att använda simhallstjänsterna.

I simhallen i Jakobacka i Helsingfors höll man tidigare på lördagseftermiddagarna, när simhallen annars höll stängt, ”simturer för invandrare” efter de muslimska flickornas simskola. Arrangemanget fick dock ingen fortsättning när simhallen åter öppnade sina dörrar efter saneringen på grund av den negativa responsen. Bland andra Jussi Halla-aho skrev rätt skarpt om detta i sin *Scripta*-blogg. Praxis ändrades så att man införde en simtid avsedd endast för kvinnor. Sedermera har Jämställdhetsombudsmannen rekommenderat att alla simhallar skulle tillåta användningen av burkini. Möjligheten att använda burkini har åtminstone i Tyskland angivits som motivering varför också flickor med muslimsk bakgrund måste delta i simundervisningen under skolornas idrottstimmar.

I justitieministeriet pågår en utredning om en mera exakt formulerad kriminalisering av tvångsåktenskapet än den nuvarande. Enligt Finlands strafflag ses tvångsåktenskap enligt nuvarande bestämmelser som människohandel, grov människohandel eller som olaga tvång. Enligt Mänskorättsförbundet kan reglerna om människohandel mycket sällan tillämpas i fall av påtvingade äktenskap. Problemet är också att om det är ett tvångsåktenskap inom ramen för finländsk äktenskapslagstiftning så blir de inofficiella äktenskapen utanför all reglering. Kvinnoorganisationernas

Centralförbund och Förbundet Monika-Naiset har därtill understrukit att ett offer för tvångsäktenskap borde få välja mellan skilsmässa eller ett upphävande eller ogiltigförklarande av äktenskapet.

Enligt Finlands strafflag har också rättsvidriga handlingar riktade mot den fysiska integriteten kriminaliserats. Återstår dock frågan vilka kulturellt motiverade men ändå integritetskränkande handlingar kan anses tillåtna.

Pojkbarns ickemedicinska omskärelse är ett väl känt fenomen i Finland eftersom traditionen har förekommit i den judiska gemenskapen och bland tatarerna. Ingreppet är inte förbjudet i Finlands lagstiftning men man har diskuterat om det är tillåtet. Man har ansett att omskärelsen inkräktar på barnets integritet och självbestämmanderätt och att det i grunden uppfyller kriterierna för misshandel. I riksdagens lagutskotts betänkande år 2020 konstaterades sålunda att det finns skäl att närmare utreda och bedöma behovet att reglera frågan om pojkbarns icke-medicinska omskärelse. Social- och hälsovårdsministeriet har en särskild anvisning om vilka förutsättningar som gäller och hur man skall förfara för att kunna vidta åtgärden i Finland.

Flickors och kvinnors omskärelse eller stymplingen av könsorgan är klart en senare företeelse i Finland och en negativ inställning till dessa är både i lagstiftningen och i myndigheternas anvisningar tydligare. Som misshandel betraktad är det en straffbar handling och ansvariga är förutom förövarna också de som medverkat i brottet. Barnskyddslagen förpliktigar personer inom barnvården att göra en barnskyddsanmälan till socialmyndigheterna då det uppstår en misstanke att flickan genomgått stympling i Finland eller att en sådan planeras. I verksamhetsprogrammet för att förhindra stympling av flickors och kvinnors könsorgan (2021) uppskattade man att antalet flickor och kvinnor som genomgått ett dylikt ingrepp rör sig kring 10 000 personer.

En allt mera multikulturell befolkning har i Finland lett till en ny diskussion om de kulturella rättigheternas gränser. Genom att analysera nyheter och diskussioner i Internet kan man göra

vissa observationer, vilka har betydelse när det gäller att skapa gemensamma spelregler i anslutning till ett allt mera mångkulturellt samhälle. Den första är att ytterst få människor eller grupper från de nya minoriteterna deltar i dessa diskussioner. Den andra observationen är kanske en följd av den första: det tycks råda en ganska bred samstämmighet om många frågor. Möjligt är att frånvaron av vissa parter i vissa diskussioner leder till en större konsensus än vad som de facto är fallet.

Det finländska nationsbegreppet förenar och skiljer åt

Nationalitetstanken kom till Finland på 1700-talet och den inverkade starkt på de diskussioner man under 1800-talet förde om finskheten och dess karaktär. I Finland, som ofta utnyttjade den tyska litteraturen, betonade man starkt språket liksom också i enlighet med den jämförande språkvetenskapen språkgemenskapens etniska rötter och sammanhållning. De finskspråkiga var "äkta" finnar och deras historia kunde spåras tusentals år tillbaka, till den så kallade Volgakröken.

Med dessa tankegångar blev finlandssvenskarna icke-finländare eller åtminstone mindre finländska. Särskilt under slutet av 1800-talet vann tanken på en särskild egen nation stöd också inom den finlandssvenska befolkningen. Strävandena att understryka den gemensamma samhällspolitiska historien minskade i någon mån dessa motsättningar. Enligt Zachris Topelius definition utgör alla människor, som ser Finland som sitt fosterland och älskar detta, som följer dess lagar och som utför arbete för landet, ett folk.

Med tiden föddes en någorlunda allmänt omfattad konsensus att den finska nationens kärna består av finska språket, den

lutherska tron samt vissa fysiska drag och traditioner. Med dessa element och framför allt genom en kombination av elementen skiljde sig det finska folket från befolkningen både i det västra grannlandet Sverige och i det östra grannlandet Ryssland. Det svenska språket och den svenskspråkiga befolkningen uppfattades dock som en del av det finländska samhället och småningom började man i presentationer av det finländska också nämna andra minoriteter såsom samerna, romerna och tatarerna.

Väsentligt med tanke på temat i denna bok är dock att finskheten och Finlands kollektiva nationella identitet definierades så att man tydligt underströk det enhetliga utgående från den etniskt-kulturella kärnan, olikheten i förhållande till andra närstående folk och kulturer samt de historiska rötter som sträckte sig tusentals år bakåt i tiden. Efter andra världskriget märks tydligt hur tanken på enhetlighet lyfts fram som en faktor som definierar Finlands folk och kultur.

Enhetlighetens baksida är en viss trångsynthet i förhållande till diversiteten: det finska hotades inte bara av drag som upplevdes som negativa utan av diversiteten och dess tillväxt överhuvudtaget. Om Finland i grunden definierades som identitetsmässigt enhetligt, äventyrade de ökande skillnaderna samtidigt nationens existens. Heikki Waris framförde i en sociologisk lärobok på 1950-talet sin uppfattning enligt vilken Finlands i rashänseende enhetliga befolkning var en styrka och ett ovärderligt stöd med tanke på nationens enhet och stabilitet.

I den finländska nationalitetsuppfattningen ingår alltså ett slags motstridighet eller rent av en paradox. Å ena sidan har vårt land intagit en tätt position också internationellt i fråga om minoritetsrättigheterna och juridiskt garanterat ett flertal grupper rätten till det egna språket och kulturen samt ett statligt stöd till att upprätthålla och utveckla dem. Å andra sidan har den vedertagna uppfattningen om nationen och den nationella identiteten understrukit och lagt värde vid inre enhet och sett etniska och kulturella skillnader som hot och riskfaktorer. Eventuellt har den

senare tankegången hos många invandrare i Finland fött tanken att de inte kan bli ”finländare” hur de än försöker.

Inställningen till finskheten blev mera flexibel i takt med att mångfalden ökade i vårt land som en följd av invandringen. Det var inte bara fråga om en anpassning till befolkningsutvecklingen utan om faktorer som var både mer genomgripande och mer långvariga. Med början på 1960-talet hade individualiseringen ökat valfriheten och många subkulturer bidragit till en ökande mångfald. Den förhöjda levnadsstandarden gjorde det möjligt att resa utomlands och att stifta bekantskap med andra länder och levnadssätt. Toleransen ökade över huvud taget betydligt i samhället.

Det kalla krigets slut gav Finland mera rörelseutrymme än tidigare och Finland blev medlem i Europarådet år 1989. Finland ratificerade i snabb takt redan nämnda Europarådets konventioner om minoritetsspråk och nationella minoriteter och erkände samtidigt tydligare än tidigare existensen av vissa kulturella grupper. En allt starkare koppling till den västeuropeiska integrationen minskade snabbt klyftan till övriga länder. Ett medlemskap i Europeiska unionen marknadsfördes som en ”återkomst till Europa”.

Ovan nämnda paradox upplöstes dock inte helt, för den nya mera europeiska och mångkulturella uppfattningen om finskheten ersatte i praktiken inte helt den gamla uppfattningen, som hade betonat det exklusiva och den nationella enheten. De flesta partierna antog i början av 2000-talet en öppnare linje men tillväxten i Sannfinländarnas understöd på den andra flanken visade att det traditionella nationsbegreppet fortfarande hade sin dragningskraft. Integreringen av Jussi Halla-aho och övriga nynationalister i partiet syntes redan i valprogrammet 2011:

Varje folks identitet påverkas av vissa speciella omständigheter såsom språket, sedvänjorna, konsten, rättsuppfattningarna, naturen, myterna och trosföreställningarna. De är unika hos varje folk vilket ger världen dess mångfald och rikedom. (s. 8)

Dagens situation är därmed mera komplicerad än tidigare. Det har också tidigare rätt olika uppfattningar om finskheten, en del har varit mera liberala, andra mera trångsynta. Denna dikotomi är dock idag tydligare än någonsin. Det officiella Finland intar fortfarande en tolerant hållning, vilket bland annat syns i statsminister Juha Sipiläs högerregerings program från år 2015: ”Finland är ett öppet och internationellt, språkligt och kulturellt rikt land.” Å andra sidan stöder en stor del av befolkningen ännu ett nationsbegrepp där Finlands folk rätt brutalt indelas i (äkta) finländare och andra. Finland både förenar människor och skiljer dem åt, beroende på vem man frågar.

Liberal demokrati, etnisk demokrati eller sekulär demokrati?

Detta kapitel inleddes med frågan hur Finland ter sig ur den liberala demokratins, den mångkulturella acceptansens och den öppna nationella identitetens perspektiv. De frågor som behandlats ovan har förhoppningsvis gett läsaren uppfattningen att bilden av vårt land ur detta perspektiv är ganska mångfacetterad. Finland är ett land som är lätt att missförstå speciellt om man betraktar frågorna endast ur ett perspektiv eller om man utreder endast de juridiska strukturerna eller exempelvis bara subjektiva erfarenheter.

Raphael Cohen-Almagor definierar den liberala demokratin i ett pluralistiskt samhälle som en äkta och fungerande demokrati där förutom att individens grundläggande rättigheter förverkligas, också representanter för olika kulturella gemenskaper har så omfattande friheter som möjligt att leva och verka på det sätt de själva önskar. Friheten kan dock inte vara gränslös utan det är nödvändigt att begränsa all sådan verksamhet som förminskar i synnerhet utsatta personers rättigheter, som inte hyser respekt för andra människor

eller som förorsakar sådan skada som inte kan accepteras. För detta krävs både relevanta linjedragningar och institutioner.

Alla västländer uppfyller trots inbördes olikheter den liberala demokratins grundprinciper. Finland hör till denna grupp. Alla länder erbjuder dock inte samhällets alla medlemmar – medborgare eller därmed jämförbara – så tillräckliga kulturella fri- och rättigheter att de ur ett mångkulturellt perspektiv verkligen kunde betraktas som rättvisa samhällen. Enligt Cohen-Almagor är de problematiska fallen sådana stater som han kallar perfektionistiska samhällen. Dylika är enligt honom Frankrike och Israel.

I fallet Frankrike utgörs problemet av det starka åtskiljandet av stat och kyrka från varandra, vilket kommer från den franska republikanismen. I den femte republiken som tillkom år 1958 har den offentliga makten i enlighet med *laïcité*-principen ideologiskt betraktats som sekulär. Fastän frihet och jämlikhet har varit ledande begrepp i samhället har den franska sekularismen förhållit sig klart mera positiv till dem som inte tillhört kyrkan i jämförelse med kyrkans medlemmar. De sistnämnda har förbjudits att öppet bära med deras identitet förknippade religiösa symboler till exempel i utövandet av ämbete.

Därtill har statens och nationens enhetlighet kraftigt betonats börjande med grundlagens första paragraf: Den franska republiken är odelbar. Man erkänner nog individernas jämlikhet men det räckte mycket länge innan man officiellt erkände de traditionella minoriteterna. Av invandrarna har man förväntat sig anpassning till det franska samhället och den franska nationen. Kombinationen sekularitet och assimilation har efter världskriget medfört problem framförallt när det gäller den snabbt växande muslimska befolkningens ställning och integration. Mest uppmärksamhet har den franska administrationens negativa inställning till de muslimska kvinnornas krav på klädsel enligt den religiösa klädkoden väckt.

Enligt Cohen-Almagor är det ur den liberala demokratins synvinkel problematiskt om staten tar parti för en befolknings-

grupp och dess uppfattning om vad som är ett gott liv och ställer dess rättigheter framom andras. I Frankrike har statens sekulära neutralitet blivit en perfektionistisk princip som inte placerar sig utanför olika livsåskådningar utan ovanom dem. I sin religionsfientliga ideologi är den franska staten intolerant. Ett fullt medborgarskap och rätten att ta del av den nationella solidariteten förutsätter att man avstår från en viktig delfaktor i identiteten. Sålunda blir det svårt att förverkliga friheten, jämlikheten och broderskapet annat än i en mycket abstrakt mening.

Israel igen lider av ett annat problem. Israel kan inte anses vara en fullt liberal demokrati eftersom staten inte ger alla medborgare fulla medborgarrättigheter och eftersom demokratin i Israel innebär (den etniskt-religiösa judendomens) majoritetsvälde i förhållande till (den arabisk-palestinska) minoriteten. Den israeliska statens symboler har sedan gammalt understrukit den nära relationen mellan judisk religion och kultur samt staten, och en färsk lagstiftningsreform definierade starkare än tidigare Israel som en judisk stat.

Den israeliske sociologen Sammy Shooaha har kallat Israel en etnisk demokrati (1990). Fastän samhället är mångkulturellt erkänner staten inte den kulturella mångfalden. Däremot ser staten som sin viktigaste uppgift att för alla judar i världen vara den plats där de kan leva fria utan förföljelse och diskriminering. I synnerhet den palestinska minoritetens ställning är svag och ett flertal rättigheter har reserverats endast Israels judar. Ojämlikheten skapar en fientlig atmosfär och upprätthåller just den känsla av otrygghet som man velat slippa.

Är också Finland en liberal demokrati som lider av att dess samhällsuppfattning är perfektionistisk? Är Finland ett bara till namnet öppet samhälle som placerar många i landet boende i nationens marginal eller helt och hållet utanför denna? Klassificerar Finland sina medborgare i sådana personer som fullständigt uppfyller förväntningarna och sådana som bara gör det bristfälligt? I någon mån ja, i någon mån nej. Eller åtminstone annorlunda än Frankrike och Israel.

Frankrikes och Israels svårigheter att garantera alla medborgare total jämlikhet och kulturella rättigheter är lätta att utpeka, man behöver bara studera grundlagen och den övriga lagstiftningen. I Finland är de juridiska linjedragningarna och de institutionella lösningarna i denna mening oproblematiska och också de statliga symbolerna kan vid sidan av vissa historiska antydningar tolkas som mycket neutrala. Ett visst problem erbjuder den historiskt sett dominerande och av många delade uppfattningen om finskheten och den finska nationen.

Denna nationella identitet för Finland närmare den franska eller israeliska perfektionismen, beroende på vilka aspekter man vill betona. Finland knyts till den franska republikanismen mera på grund av betoningen av enhetligheten än av tanken att staten skall vara sekulär. De etniska och kulturella avgränsningar som ligger bakom betonandet av enhetlighet kom klart fram exempelvis i Éric Zemmours tal och artiklar under den franska presidentvals-kampanjen: Frankrike hotas av invandrarna i allmänhet och muslimerna i synnerhet. I Finland står i politiken främst Sannfinländarna och organisationer nära partiet för dylika tankegångar.

Att man lyfter upp ett visst etniskt eller kulturellt definierat samfund framom andra märks också annars i den finländska ny-nationalistiska retoriken. Hos Sannfinländarna, som definierar sig som ett fosterländskt och kristligt-socialt parti, är användningen av begreppet ”finsk” mycket allmän. Det framgår dock sällan explicit på vilket sätt finskhet skall definieras. Till en mera avgränsad definition av dem som bor i Finland hänvisade den nyvalda ordföranden Riikka Purra osedvanligt klart i sitt partidagsanförande år 2021. Enligt det följande blir invandrarna aldrig finländare.

Och ja, oss bekymrar förändringarna i befolkningsunderlaget. Till exempel att om omkring 15 år en tredjedel av Esbos invånare talar främmande språk. De största grupperna bildas av asiater, nordafrikaner och

männskor från Mellanöstern. Eller det faktum, att finnarna år 2053 är en minoritet i Esbo. Jag är övertygad om att största delen av finnarna inte gillar denna utveckling. En annan sak är sedan om de vågar säga detta högt då de vet vilka påföljderna är. (Purra 2021; understreckat av P.S.)

Som försvar för Finland och finländarna kan man i detta sammanhang konstatera, att vi inte är ensamma om denna dialektiska inställning. I världen finns knappast många samhällen som inte på något sätt i den offentliga diskursen eller i vardagens växelverkan skulle göra en skillnad mellan en öppnare juridisk-politisk nation och en mera sluten etnisk-kulturell nation. En nynationalism som åtminstone tidvis får ett ganska stort stöd finns i praktiken i alla länder och ideologin har sannolikt åtminstone delvis en klangbotten också på annat håll i politiken och samhället. I Finland är motsättningen mellan de formella rättigheterna och antagandet om ett jämlikt medlemskap utan förbehåll dock osedvanligt stor.

Vilka åtgärder borde vidtas i Finland?

Finland är ett mångkulturellt samhälle och samhället blir allt mer pluralistiskt. Denna diversitet är också allt mera komplicerad: Mänskorna bildar grupper och samfund, men man måste akta sig för att dra starka slutsatser om individerna på basis av deras bakgrund, språk eller religion. Finlands befolkning är också i ständig rörelse: människor kommer och går, många stannar länge, andra bara en tid. Man kan anta att allt fler bor samtidigt i flera länder.

För dessa förändrade och hela tiden föränderliga förhållanden behövs linjedragningar som så gott som möjligt håller i tiden och

i de svåraste förhållanden. Dessa behövs såväl i invandringspolitiken som i politiken som syftar till integrering. Utmaningarna gäller också den finländska språkpolitiken samt den politik som behandlar religion och livsåskådningsfrågor liksom överhuvudtaget minoritetspolitiken. Nationsbygget har inte upphört utan det bör fortsätta. Rättigheterna, skyldigheterna och uppfattningen om det finska bör anpassas till denna tid och dessa förhållanden.

Den internationella migrationen är en del av mänsklighetens normala liv. Man kan också anta att den kommer att växa som en följd av den globala befolkningsutvecklingen, den ekonomiska och sociala ojämlikheten samt krig och konflikter. Det är viktigt att mobiliteten är så fri som möjligt samtidigt som den inte kan vara helt obegränsad. Finland bör på allvar befrämja arbetsrelaterad invandring och ta sitt ansvar för att hjälpa dem som lider nöd. Lösningen av dessa ekvationer lyckas bäst när de omfattas av fungerande och rättvisa internationella lösningar i närområdena, i Europa och globalt.

Att finna sin egen plats i samhället är numera en utmaning för alla och speciellt de som är invandrare behöver också samhällets stöd för sin integration. Att befrämja integrationen hör till varje finländares ansvar men det offentliga bör koncentrera sig på de människor och grupper som kan förväntas möta de största utmaningarna. Till dessa hör de flesta asylsökande samt människor som kommer till Finland från fjärran länder utan egentlig utbildning.

Integration betyder inte bara sysselsättning utan också förståelse för kulturella värderingar och praktiska lösningar, skapande av sociala nätverk samt uppbyggande av känslan av sammanhållning. En fungerande samexistens i ett mångkulturellt sammanhang förutsätter inte att alla är likadana men nog att det finns så många gemensamma beröringspunkter som möjligt. Att åstadkomma sådana är en fråga som missköts i vår integrationspolitik för mycket och för länge.

Huvudstadsregionen och vissa andra orter utvecklas som bäst mot en stor språklig diversitet. Där lever och verkar en lång rad

språkgemenskaper och allt fler människor är två- eller till och med flerspråkiga. Tillräckliga kunskaper i finska är en viktig förutsättning för att lyckas i livet och för individen att klara sig i valsituationer. Kunskaper i svenska är ett viktigt komplement och på vissa orter är det viktigare att behärska svenska än finska. Staten och kommunerna bör sänka tröskeln för språkinläringen och varje finländare kan erbjudas tillfällen att använda finska eller svenska och sålunda utveckla språkkunskaperna.

Det finska systemet, där det inte finns en egentlig statskyrka men där två religionssamfund har en i jämförelse med andra starkare och rättsligt mera reglerad ställning med beskattningsrätt, möter helt säkert utmaningar. I samma takt som en allt mindre del av befolkningen tillhör den evangelisk-lutherska kyrkan, blir det allt svårare att försvara dess och den ortodoxa kyrkans officiella ställning. Det vore en naturligare lösning om alla religions-samfund skulle betraktas som delar av medborgarsamhället. Den offentliga makten kan ändå stöda de religiösa samfunden när det gäller att exempelvis bevara kulturarvet, att handha vissa uppgifter såsom begravingarna samt att säkra att religionsfriheten förverkligas.

Finland har allmänt taget ett starkt minoritetspolitiskt ramverk, men systemet är onödigt vagt. Grundlagens 17 paragraf stadgar inte tillräckligt tydligt vad rätten att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur betyder, och inte heller, vilka rättigheter som hör till vilka grupper. Dagens förhållanden förutsätter flexibilitet men det vore ändå till nytta om man kunde göra det minoritetspolitiska systemet klarare. Det är det finländska samhällets plikt att särskilt ta hand om de hotade minoriteter som inte får tillräckligt hjälp från annat håll eller kanske inte hjälp alls. Därför förtjänar samerna och de tre varianterna av samiska som talas i Finland, Finlands romer och romanispråket samt de karelska talande och deras språk en särbehandling.

Finland och finländarna behöver inte förkasta sin historia eller sitt nationella narrativ, vilka beskriver hur landet och dess

befolkning blivit sådana de är. Nationens traditionella identitet förtjänar sin plats och all uppskattning. Samtidigt bör man dock identifiera de problem denna självuppfattning lett till, det vill säga diskriminering och orättvis behandling av minoriteter. I dagens förhållanden behövs en förnyad syn på det finländska som respekterar historien utan att utestänga inflyttade och olika nya grupper och gemenskaper. Alla har rätten att uppleva sig som finländare och att bli accepterade som finländare.

En berättelse utan slut

Vi lever i en märklig tid, en tid vi inte upplevt tidigare, och våra sinnen har inte tillräckligt kalibrerats för att ta emot dagens utmaningar. Vi tänker på staterna som suveräna och klart avgränsade helheter men i verkligheten har samhällena flätats samman på många olika sätt och gränserna överskrids hela tiden på flera vis. Vi ser samhällena som etniskt och kulturellt enhetliga men i verkligheten och särskilt i de stora städerna finns världens alla religioner och en stor del av världens språk representerade. Det mångkulturella och identiteternas mångfald hör till vardagen. Vi ser våra traditioner som eviga och vår kultur som oföränderlig fastän många av våra traditioner har en historia på bara några decennier och värderingarna och livsstilen undergår en ständig förändring. Så som Seyla Benhabib (2004) har uttryckt det är vi i mångfaldens förhållanden som resenärer vilka i sin hand har en föråldrad otidsenlig karta över nationalstaten.

Målet är att i dessa förhållanden bygga en ny grund för ett stabilt, demokratiskt, frisinnat och mänskörättsvänligt samhälle och en rättsstat. Uppgiften kräver kunskap, vett och fantasi. Den kräver en förnyelse av demokratin så att den överskrider också nationella gränser samtidigt som man skyddar samhällenas rätt att själva bestämma i sina ärenden. Därför måste kretsen av samhörighet vidgas över landsgränserna och till hela mänskligheten samtidigt som man bevarar känslan av att sitta i samma båt också inom samhället. Man måste också frigöra sig från den fasta bindningen stat-samhälle-kultur samtidigt som man respekterar, upprätthåller och vidareutvecklar de traditioner och institutioner vil-

ka ännu motsvarar viktiga värderingar och principer och därmed skapar grunden för ett fungerande samhälle och det politiska systemet. Kulturen bör ses som en produkt av växelverkan som hela tiden förändras samtidigt som man förstår att många fenomen har djupa rötter och att människor därmed ger dem deras betydelse.

I denna bok har vi inte försökt anta alla ovan nämnda utmaningar eller lösa alla vår tids problem. Jag har försökt besvara en mera avgränsad fråga: vilka grundläggande värderingar kunde ett fungerande mångkulturellt samhälle bygga på? Med funktion avses här att man kan formulera gemensamma mål och sträva att uppnå dem tillsammans så att växelverkan mellan olika människor och grupper är så smidig som möjligt och att man kunde förhindra djup oenighet samt lösa konflikter både effektivt och hållbart. Jag har också försökt finna principer hur man i ett mångkulturellt samhälle ”enligt kortaste formuläret” kunde besvara vissa oundvikliga frågor: vilka sociala och kulturella fenomen i samhället kan man öppet godkänna, vilka kan man tolerera kanske motvilligt och i brist på bättre och vilka bör förbjudas juridiskt och fördömas moraliskt såsom fenomen som bryter mot det mångkulturella och liberala samhällets spelregler.

Jag hoppas att denna bok ger grunder och mod att finna mer exakta svar på frågor som gäller det mångkulturella samhällets spelregler. Diskussionen om dessa ämnen är inte alltid lätt eller utan motsättningar men det finns ingen orsak att frukta eller väja för dem. Det behövs mycket dialog mellan personer som tänker och upplever saker på olika sätt. I ett fritt och dynamiskt samhälle måste man alltid dra gränser mellan det tillåtna, det tolererade och det förbjudna. När världen förändras måste också våra normsystem förändras. Ändå behövs det linjedragningar som någorlunda väl håller i tiden, som ger ett stöd att leva tillsammans och ett underlag att mera i detalj behandla olika frågor. Annars blir livet lätt ett gnabb om små frågor.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture*. Princeton University Press, Princeton.
- Benjamin, Saija (2014). Kulttuuri-identiteetti — Merkitys kehitykselle ja kotoutumiselle. I Laine, Marja (red.). *Kulttuuri-identiteetti ja kasvatustieteet. Kulttuuriperintökasvatustieteiden tutkimuksen tukena*. Suomen Kulttuuriperintökasvatustieteiden seuran julkaisu. Suomen Kulttuuriperintökasvatustieteiden seura, Helsinki.
- Cohen-Almagor, Raphael (2021). *Just, Reasonable Multiculturalism – Liberalism, Culture and Coercion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Elias, Norbert (1969 [1939]). *The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners*. Blackwell, Oxford.
- Elias, Norbert (1982[1939]). *The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization*. Blackwell, Oxford.
- Fukuyama, Francis (2020 [2018]). *Identiteetti — Arvostuksen vaatimus ja kaunan politiikka*. Docendo, Jyväskylä.
- Gogová, Lenka (2016). Ethnic humour in a multicultural society. *Ars Aeterna* 8: 2. DOI:10.1515/aa-2016-0006.
- Habermas, Jürgen (1992). Citizenship and National Identity. Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International* 12: 1, 1–19.

- Hallamaa, Jaana (2021). Rokottamattomat eivät ole yhteiskunnan vihollisia. Mielipide. *Helsingin Sanomat* 23.10.2021.
- Kymlicka, Will (2003 [1995]). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
- Loobuyck, Patrick (2017). *Samenleven met gezond verstand*. Polis, Kalmthout.
- Malkki, Leena & Saarinen, Juha (2019). *Jihadistinen liikehdintä Suomessa*. Sisäministeriön julkaisuja 14. Sisäministeriö, Helsinki.
- Margalit, Avishai (1998). *The Decent Society*. Harvard University Press, Cambridge.
- Melissaris, Emmanuel (2004). The More the Merrier? A New Take on Legal Pluralism. *Social & Legal Studies* 13: 1, 57–79.
- Modood, Tariq (2005). *Multicultural Politics. Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Neuvonen Riku (red.) (2015). *Vihapuhe Suomessa*. Edita, Helsinki.
- Nussbaum, Martha (2012). Teaching Patriotism. Love and Critical Freedom. *University of Chicago Law Review* 79: 1, Article 9.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Harvard University Press, Cambridge.
- Parekh, Bhikhu (2005). Kuinka sitoutua kulttuuriseen monimuotoisuuteen. *Synnyt/Origins* 3.
- Purra, Riikka (2021). Vastavalitun puheenjohtajan Riikka Purran linjapuhe Seinäjoella. Suomen Uutiset -webbsida, <https://www.suomenuutiset.fi/vastavalitun-puheenjohtajan-riikka-purran-linjapuhe-seinajoella/>, hämtrad 20.4.2022.
- Rawls, John (1988 [1971]) *Oikeudenmukaisuusteoria*. WSOY, Helsinki.

- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*. Columbia University Press, New York.
- Sabanadesan, Rajkumar (2021). Maahanmuuttokeskustelun ääripäitä yhdistävät ylimerielisyys ja väärät oletukset. *Yle kolumni* 12.9.2021.
- Saukkonen, Pasi (1999). *Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteettipoliittikka. Tutkimus kansallisen identiteetin poliittisuudesta, empiirinen sovellutus suomalaisiin ja hollantilaisiin teksteihin*. SKS, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2013 [2007]). *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki (vuoden 2007 versio WSOYPro, Helsinki).
- Saukkonen, Pasi (2015). *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispoliittiset vaihtoehdot*. Gaudeamus, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2020). *Kotoutuminen kaupungissa. Kokonaiskuva ulkomaalaistaustaisista Helsingissä vuonna 2020*. Tutkimuksia 1. Helsinki: Helsingin kaupunginkanslia.
- Smootha, Sammy (1990). Minority status in an ethnic democracy. The status of the Arab minority in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 13: 3, 389-413.
- Suominen, Annakaisa (2017). *Miksi kättelemmme? Tervehtimisen ja tapojen historiaa*. Areopagus, Turku.
- Taylor, Charles (1994). The Politics of Recognition. I Guttman, Amy (red.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton.
- Tibi, Bassam (1998). *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft*. Bertelsmann, Gütersloh.
- Törmä, Sinikka & Huotari, Kari (2018). *Romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys*. Ympäristöministeriön raportteja 6. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Wever, Bart de (2019). *Over identiteit*. Borgerhoff & Lambrigts, Gent.

Bloggar i projektet Depolarize.fi

Monikulttuurisuuspolitiikan nousu ja tuho. Publicerad 7.5.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/07/monikulttuurisuuspolitiikan-nousu-ja-tuho/>

Identiteettitriptyykki osa 1: de Wever. Publicerad 30.5.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykki-osa-1-de-wever/>

Identiteettitriptyykki osa 2: Fukuyama. Publicerad 30.5.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykki-osa-2-fukuyama/>

Identiteettitriptyykki osa 3: Saukkonen. Publicerad 30.5.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykki-osa-3-saukkonen/>

Jakautunut yhteiskunta, erilaisuuksien Suomi. Publicerad 5.8.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/08/05/jakautunut-yhteiskunta-erilaisuuksien-suomi/>

Pelissäännöt monikulttuuriseen yhteiskuntaan (Patrick Loobuyck). Publicerad 9.8.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/08/09/pelisaannot-monikulttuuriseen-yhteiskuntaan/>

Liberaali oikeudenmukaisuus monikulttuurisessa yhteiskunnassa (Raphael Cohen-Almagor). Publicerad 7.9.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/09/07/liberaali-oikeudenmukaisuus-monikulttuurisessa-yhteiskunnassa/>

Yhdessä elämisen vaikea taito (Marcel ten Hooven). Publicerad 10.10.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/10/10/yhdessa-elamisen-vaikea-taito/>

